



RIIGIKOGU UURIMISKOMISJON
VEB FONDI KOONDATUD NÕUETE MENETLEMISE JA
RAHULDAMISE ASJAOLUDE VÄLJASELGITAMISEKS

LÕPPARUANNE

TALLINN

2014

SISUKORD

SISUKORD	2
I. UURIMISKOMISJONI MOODUSTAMINE JA TEGEVUS	3
1.1. Uurimiskomisjoni moodustamise ajend	3
1.2. Uurimiskomisjoni tegevusega seotud eelnõude menetlemine	3
1.3. Uurimiskomisjoni koosseis ja kokkukutsumine	5
1.4. Uurimiskomisjoni ülesanded	6
1.5. Uurimiskomisjoni tegevuse ülevaade	6
II. UURIMISKOMISJONI SELGITATUD ASJAOLUD	10
2.1. VEB Fondi moodustamise asjaolud	10
2.1.1. VEB Fondi moodustamisele eelnevalt toimunu	10
2.1.2. VEB Fondi moodustamine	13
2.2. VEB Fondi juhtimine ja töökorraldus	17
2.3. VEB Fondi toimingud aastatel 1993–2012	21
2.3.1. Kreditoride üldkoosoleku kokkukutsumata jätmine	21
2.3.2. VEB Fondi registripidamine ja aruandlus	23
2.3.3. Lahenduste leidmine kreditoride nõuete rahuldamiseks	26
2.4. Eesti Panga auditiga väljaselgitatud 1995. aastal Eesti Panga poolt VEB pangale saadetud valeandmeid sisaldanud kirja ja sellega seotud hilisemate toimingute asjaolud	31
2.4.1. VEB pangale saadetud valeandmetega kirja asjaolud	31
2.4.2. Valeandmeid sisaldanud kirjale järgnenud toimingute asjaolud	39
III. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	46
3.1. Kokkuvõte	46
3.2. Järeldused	49

LISADE NIMEKIRJAD JA LISAD

Lisa 1. Uuritud põhidokumentide nimekiri ja põhidokumendid

Lisa 2. TSL poolt VEB Fondi sertifikaatide omandamine summas 32,3 miljonit USD

Lisa 3. TSL nõuete liikumise kronoloogia VEB Fondis

Lisa 4. Hinnangute ja uuringuaktide nimekiri ning hinnangud ja uuringuaktid

Lisa 5. Uurimiskomisjoni istungitele kutsutud isikud

Lisa 6. Uurimiskomisjoni kirjavahetuse andmed

I. UURIMISKOMISJONI MOODUSTAMINE JA TEGEVUS

1.1. Uurimiskomisjoni moodustamise ajend

1. VEB Fondi koondatud nõuete menetlemise ja rahuldamise asjaolude väljaselgitamise uurimiskomisjoni (edaspidi *uurimiskomisjon*) moodustamise ajend oli Eesti Panga siseauditi osakonna auditi (edaspidi *Eesti Panga audit*) järeldus, mille kohaselt koostati 1995. aastal Eesti Pangas valeandmetega kiri (lisa 1/nr 11). Eesti Panga kirja järgi oli Venemaa äriühingul TSL International (edaspidi *TSL*) 32,3 miljoni Ameerika Ühendriikide dollari (edaspidi *USD*) ulatuses nõudeid Venemaa Välismajanduspanga (Vnešekonombank, edaspidi *VEB pank*) vastu, seda nõuet TSL-l kirja koostamise ajal ei olnud. Kuigi Eesti Pangal õnnestus kõik kirjaga seotud tehingud taastada, ei olnud võimalik tuvastada, kes kirja loomise ahelas valeandmete kirja sattumise põhjustas, samuti kõiki tehingute toimumise põhjuseid ja selgitusi.¹ Eesti Pank teatas, et rohkem võimalusi teema uurimiseks Eesti Pangal pole, kuna keskpank ei saa küsitleda pangaväliseid isikuid ega nõuda neilt dokumente.²

2. Riigikogu neli fraktsiooni ja fraktsiooni mittekuuluvad Riigikogu demokraatide ühenduse liikmed Rainer Vakra, Deniss Boroditš, Kalle Laanet ja Lembit Kaljuvee tegid ettepaneku moodustada Riigikogus uurimiskomisjon. Ettepaneku tegijad soovisid, et uurimiskomisjon selgitaks välja, millistel asjaoludel saatis Eesti Pank VEB pangale valeandmeid sisaldanud kirja ning millistel asjaoludel ja milliseid tehinguid sooritati nimetatud kirja põhjal, kas ja kui suures ulatuses tekitati VEB Fondi sooritatud tehingutega kahju riigile ja erasektorile.³

1.2. Uurimiskomisjoni tegevusega seotud eelnõude menetlemine

3. Eesti Reformierakonna fraktsiooni, Eesti Keskerakonna fraktsiooni, Isamaa ja Res Publica Liidu fraktsiooni, Sotsiaaldemokraatliku Erakonna fraktsiooni ning Riigikogu liikmete Rainer Vakra, Lembit Kaljuvee, Kalle Laaneti ja Deniss Boroditši esitatud otsuse „Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamine VEB Fondiga seotud ebaseaduslike tehingute väljaselgitamiseks” eelnõu võeti Riigikogu menetlusse selle esitamise päeval, s.o 2013. aasta 29. jaanuaril. Juhtivkomisjoniks määrati põhiseaduskomisjon.⁴ Otsust menetleti Riigikogu täiskogus eelnõuna 368 OE.

4. Põhiseaduskomisjon arutas eelnõu 368 OE kahel istungil.⁵ 2013. aasta 12. veebruari istungil leiti, et eelnõu pealkirja tuleks muuta, kuna esitatud sõnastuses võib see piirata moodustatava komisjoni pädevust. Sõnad „ebaseaduslik tehing” komisjoni nimetuses ja ülesandes on suunavad ning annavad juba ette hinnangu, et VEB Fondiga seonduv on ebaseaduslik. Sellest tulenevalt muutis põhiseaduskomisjon moodustatava komisjoni põhiülesannet ja sõnastas ümber pealkirja. Lisaks sellele otsustas põhiseaduskomisjon asendada eelnõu punkti 3 alapunktides 1–3 sõna „tehingud” sõnaga „toimingud”, kuna

¹ Eesti Pank, siseauditi osakond. Auditi aruanne. Eesti Pangas olemasolev VEB Fondi dokumentatsioon. Allkirjastatud 7.01.2013 (edaspidi *Eesti Panga auditi aruanne*). VEB Fondi auditi esitus 16.01.2013. – <http://www.eestipank.ee/press/eesti-panga-veb-fondiga-seotud-audit>

² Eesti Panga pressiteade 16.01.2013.

³ Seletuskiri Riigikogu otsuse „Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamine VEB Fondiga seotud ebaseaduslike tehingute väljaselgitamiseks” eelnõu juurde, 29.01.2013. Riigikogu 19.02.2013 istungi stenogramm. – <http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=steno&date=1361260648#pk12163>

⁴ Riigikogu juhatus 29.01.2013 otsus nr 16.

⁵ Põhiseaduskomisjoni 12.02.2013 istungi protokoll nr 114 ja 28.02.2013 istungi protokoll nr 118.

tsiviilseadustiku üldosa seaduse § 5 kohaselt on „toiming” laiem mõiste kui „tehing”.⁶ Nimetatud muudatustest tulenevalt otsustas põhiseaduskomisjon esitada eelnõu esimesele lugemisele kokkuleppel esitajate esindajatega muudetud kujul.⁷

5. Eelnõu 368 OE esimene lugemine toimus Riigikogu täiskogus 2013. aasta 19. veebruaril. Muudatusettepanekute esitamise tähtjaks, s.o 2013. aasta 21. veebruariks laekus üks muudatusettepanek Reformierakonna fraktsioonilt,⁸ millega tehti ettepanek määrata komisjoni töö tulemuse lõpparuande esitamise tähtjaks 2013. aasta 2. detsember. Põhiseaduskomisjon algatas teise ettepaneku, mille kohaselt uurimiskomisjon esitab lõpparuande hiljemalt 2013. aasta 2. detsembriks.⁹ Põhiseaduskomisjoni 2013. aasta 28. veebruari istungil otsustati arvestada Reformierakonna fraktsiooni esitatud muudatusettepanekut osaliselt ning põhiseaduskomisjoni algatatud ettepanekut täielikult. Nii jäeti uurimiskomisjonile võimalus esitada lõpparuande hiljemalt 2013. aasta 2. detsembril. Riigikogu täiskogu toetas uurimiskomisjoni moodustamist ning võttis nimetatud otsuse 2013. aasta 12. märtsi istungil vastu 82 poolthäälega, vastu hääletanuid ja erapooletuks jäänuid ei olnud.¹⁰ Otsus jõustus Riigi Teatajas avaldamisele järgnenud päeval, s.o 2013. aasta 14. märtsil.¹¹

6. Uurimiskomisjon otsustas 2013. aasta 16. oktoobril esitada Riigikogule otsuse eelnõu, millega pikendatakse uurimiskomisjoni töö tulemuste lõpparuande esitamise tähtaega 2014. aasta 7. aprillini.¹² Otsuse eelnõu algatamise põhjus tulenes uurimiskomisjoni poolt väljaselgitamisele kuuluvate asjaolude kohta täiendava teabe saamise ning dokumentaalsete tõendite olemasolu ja sisu kontrollimise vajadusest. Lisaks sooviti ühtlustada uurimiskomisjoni tööperioodi Riigikontrolli VEB Fondi auditi ajakavaga, et luua võimalus kasutada auditi tulemusi uurimiskomisjoni töös.¹³

7. Riigikogu juhatus võttis 2013. aasta 16. oktoobril uurimiskomisjoni esitatud „Riigikogu otsuse „Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamine VEB Fondi koondatud nõuete menetlemise ja rahuldamise asjaolude väljaselgitamiseks” muutmine” eelnõu Riigikogu menetlusse 2013. aasta 17. oktoobril, määrates juhtivkomisjoniks põhiseaduskomisjoni.¹⁴ Otsust menetleti Riigikogu täiskogus eelnõuna 511 OE. Põhiseaduskomisjon arutas eelnõu kahel istungil.¹⁵ Eelnõu 511 OE esimene lugemine toimus Riigikogu täiskogus 2013. aasta 12. novembril. Eelnõu muudatusettepanekute esitamise tähtjaks määras Riigikogu juhatus 2013. aasta 15. novembri.¹⁶ Tähtjaks muudatusettepanekuid ei esitatud.¹⁷ Riigikogu täiskogu toetas eelnõu ning võttis nimetatud otsuse 2013. aasta 21. novembri istungil vastu 58 poolthäälega,

⁶ Eelnõu 368 OE I lugemise seletuskiri.

⁷ Põhiseaduskomisjoni 12.02.2013 istungi protokoll nr 114.

⁸ Eelnõu 368 OE II lugemise seletuskiri.

⁹ 368 OE muudatusettepanekute loetelu.

¹⁰ Riigikogu 12.03.2013 hääletustulemused. – http://www.riigikogu.ee/?op=ems&page=haaletus_paev&paev=2013-03-12&

¹¹ RT III, 13.03.2013, 1.

¹² „Riigikogu otsuse „Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamine VEB Fondi koondatud nõuete menetlemise ja rahuldamise asjaolude väljaselgitamiseks” muutmine” eelnõu (511 OE).

¹³ Riigikogu 16.10.2013 istungi stenogramm. –

<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1381924824#pk13627>

¹⁴ Riigikogu juhatus 17.10.2013 otsus nr 165.

¹⁵ Põhiseaduskomisjoni 04.11.2013 istungi protokoll nr 157 ja 18.11.2013 istungi protokoll nr 161.

¹⁶ Riigikogu 12.11.2013 istungi stenogramm. –

<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1384243033#pk13787>

¹⁷ Riigikogu 21.11.2013 istungi stenogramm. –

<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1385020681#pk13916>

vastu hääletanuid ei olnud, erapooletuks jäi üks Riigikogu liige.¹⁸ Otsus jõustus Riigi Teatajas avaldamisele järgnenud päeval, s.o 2013. aasta 27. novembril.¹⁹

8. Uurimiskomisjon otsustas 2014. aasta 26. veebruaril esitada Riigikogule otsuse eelnõu, millega muudetakс uurimiskomisjoni töö tulemuste lõpparuande esitamise tähtaega 2014. aasta 23. septembrini. Otsuse eelnõu algatamise põhjus tulenes sellest, et komisjonil tuli uute asjaolude ilmnemisel teha täiendavaid uurimistoiminguid (täiendavad kuulamised, teabe kogumine, algdokumentide kontroll, dokumendiuuringuga seonduv jms), mille tulemusel polnud piisavalt aega komisjoni korrapäraseks tööks, nagu näiteks isikute kuulamiseks ja aruande koostamiseks.²⁰ Lisaks sooviti ühtlustada uurimiskomisjoni tööperiood Riigikontrolli VEB Fondi auditi ajakavaga, et luua uurimiskomisjonile võimalus kasutada oma töös auditi tulemusi.²¹

9. Riigikogu juhatus võttis uurimiskomisjoni esitatud „Riigikogu otsuse „Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamine VEB Fondi koondatud nõuete menetlemise ja rahuldamise asjaolude väljaselgitamiseks” muutmise” eelnõu Riigikogu menetlusse 2014. aasta 27. veebruaril, määrates juhtivkomisjoniks põhiseaduskomisjoni.²² Otsust menetleti Riigikogu täiskogus eelnõuna 606 OE. Põhiseaduskomisjon arutas eelnõu kahel istungil, 2014. aasta 11. ja 25. märtsil.²³ Põhiseaduskomisjoni 11. märtsi istungil otsustati eelnõu 606 OE saata esimesele lugemisele muudetud kujul. Eelnõus tehtud muudatuse kohaselt määrati lõpparuande esitamise tähtajaks 2014. aasta 18. juuni. Muudatusega nõustus ka eelnõu esitaja esindaja.²⁴ Eelnõu 606 OE esimene lugemine toimus Riigikogu täiskogus 2014. aasta 18. märtsil. Eelnõu muudatusettepanekute esitamise tähtajaks määras Riigikogu juhatus 2014. aasta 20. märtsi.²⁵ Tähtajaks muudatusettepanekuid ei esitatud.²⁶ Riigikogu täiskogu toetas otsuse eelnõu ning võttis otsuse 2014. aasta 27. märtsi istungil vastu 66 poolthäälega, vastu ei hääletanud ja erapooletuks ei jäänud keegi.²⁷ Otsus jõustus Riigi Teatajas avaldamisele järgnenud päeval, s.o 2014. aasta 29. märtsil.²⁸

1.3. Uurimiskomisjoni koosseis ja kokkukutsumine

10. Uurimiskomisjon moodustati järgmises koosseisus: Andres Anvelt (asendusliige Neeme Suur), Aivar Riisalu (asendusliige Heimar Lenk), Väino Linde (asendusliige Kalle Jents), Marko Pomerants (asendusliige Priit Sibul), Rainer Vakra (asendusliige Deniss Boroditš). Alates 2014. aasta 26. märtsist Andres Anvelt uurimiskomisjoni töös ei osalenud, kuna tema Riigikogu liikme volitused peatusid seoses Vabariigi Valitsuse liikmeks nimetamisega.²⁹

¹⁸ Riigikogu 21.11.2013 hääletustulemused. – http://www.riigikogu.ee/?op=ems&page=haaletus_paev&paev=2013-11-21&

¹⁹ RT III, 26.11.2013, 1.

²⁰ Uurimiskomisjoni 26.02.2014 istungi protokoll nr 30.

²¹ Riigikogu 27.02.2014 istungi stenogramm. –

<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1393487880#pk14499>

²² Riigikogu juhatuse 27.02.2014 otsus nr 37.

²³ Põhiseaduskomisjoni 11.03.2014 istungi protokoll nr 179 ja 25.03.2014 istungi protokoll nr 183.

²⁴ Põhiseaduskomisjoni 11.03.2014 istungi protokoll nr 179.

²⁵ Riigikogu 18.03.2014 istungi stenogramm. –

<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1395129456#pk14579>

²⁶ Riigikogu 27.03.2014 istungi stenogramm. –

<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1395907083#pk14681>

²⁷ Riigikogu 27.03.2014 hääletustulemused. – http://www.riigikogu.ee/?op=ems&page=haaletus_paev&paev=2014-03-27&

²⁸ RT III, 28.03.2014, 8.

²⁹ Riigikogu juhatuse 26.03.2014 otsus nr 50; Vabariigi Presidendi 26.03.2014 otsus nr 397.

11. Riigikogu esimees kutsus Riigikogu kodu- ja töökorra seaduse § 29 lõikest 1 lähtudes kokku uurimiskomisjoni esimese istungi 2013. aasta 14. märtsiks.³⁰ Istungil valiti komisjoni esimeheks Rainer Vakra ja aseesimeheks Väino Linde.³¹

12. Uurimiskomisjoni teenindamise tagas Riigikogu Kantselei.

1.4. Uurimiskomisjoni ülesanded

13. Riigikogu 2013. aasta 12. märtsi otsuse kohaselt olid uurimiskomisjoni ülesanded:

- 1) VEB Fondi moodustamise, töökorralduse, juhtimise ja aastate 1993–2012 jooksul sooritatud toimingutega seotud asjaolude väljaselgitamine;
- 2) Eesti Panga auditiga kindlaks tehtud 1995. aastal Eesti Panga poolt VEB pangale saadetud valeandmeid sisaldanud kirja ja sellega seotud võimalike hilisemate toimingute asjaolude väljaselgitamine;
- 3) VEB Fondi sooritatud toimingutega võimalike riigile ja erasektori ettevõtetele tekitatud kahjude väljaselgitamine;
- 4) järelduste esitamine Riigikogule ja avalikkusele VEB Fondi tegutsemise kohta aastatel 1993–2012 ning võimalike seaduserikkumiste kohta.

14. Ülesannete täitmiseks oli uurimiskomisjonil õigus kutsuda välja isikuid ning nõuda andmeid ja dokumente. Uurimiskomisjon lähtus oma tegevuses Riigikogu kodu- ja töökorra seadusest ning selles reguleerimata küsimustes haldusmenetluse seadusest ja halduse hea tava põhimõtetest. Riigikogu otsusega tehti uurimiskomisjonile ülesandeks seaduserikkumise või sellele viitavate asjaolude ilmnemisel esitada materjalid pädevale uurimisasutusele.

1.5. Uurimiskomisjoni tegevuse ülevaade

15. Uurimiskomisjon alustas tööd uurimisülesande täitmiseks vajaliku teabe väljaselgitamise, kogumise ja süstematiseerimisega. Teavet paluti Riigiprokuratuurilt, Kaitsepolitseiametilt, VEB Fondi kohta ajakirjandusliku uurimuse koostanud ajakirjanik Toomas Kümmelilt, Teabeametilt, SA-lt VEB (likvideerimisel) ja Eesti Pangalt.³² Teabepäringutega samal ajal koondati ja analüüsiti avalikult kättesaadavat infot, mis hõlmas Eesti Panga auditi materjale, fondi puudutavaid kohtulahendeid, meediakajastusi ja väljaandeid³³. Materjalide esialgse analüüsi põhjal saatis uurimiskomisjon päringud Politsei- ja Piirivalveameti rahapesu andmebüroole, Politsei- ja Piirivalveametile ning AS-le SEB Pank.³⁴ Materjale koguti täiendavalt Riigikantselei, Rahandusministeeriumi, Riigikogu Kantselei ja Eesti Panga arhiivist. Samuti tutvus uurimiskomisjon Harju Maakohtu arhiivis olevate kohtutoimikute materjalidega.

16. Riigikogus uurimiskomisjoni moodustamisega lähedasel ajal alustas VEB Fondi auditeerimist Riigikontroll.³⁵ Riigikontroll on VEB Fondi tegevust kontrollinud kahel korral: ajavahemikku jaanuar 1993 kuni detsember 1995³⁶ ja jaanuar 1996 kuni oktoober 1997.³⁷

³⁰ Riigikogu esimehe 13.03.2013 kutse uurimiskomisjoni esimese istungi kokkukutsumiseks.

³¹ Uurimiskomisjoni 14.03.2013 istungi protokoll nr 1.

³² Uurimiskomisjoni 28.03.2013 kirjad nr 2-7/13-59/10, 2-7/13-59/11, 2-7/13-59/12, 2-7/13-59/13, 2-7/13-59/14 ja 2-7/13-59/15.

³³ Kümmel, T. Isamaa rüüstajad. Dokumentaaluurimus suurimast pangaröövist tänapäeva-Eestis. Tallinn, 2004; Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002; Kaju, U. Eesti Pank: persoonid ja saladused. Tallinn, 2003.

³⁴ Uurimiskomisjoni 9.04.2013 kiri nr 2-7/13-59/21; 8.04.2013 kirjad nr 2-7/13-59/22 ja 2-7/13-59/23.

³⁵ Eesti Rahvusringhäälingu uudis 1.02.2013 „Riigikontroll on valmis VEB Fondis toimunud uurima”.

³⁶ Riigikontrolli peakontrolöri 18.03.1996 otsus nr 30-13/64 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69).

³⁷ Riigikontrolli peakontrolöri 5.01.1998 otsus nr 30-13/119 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 115). Kontrollimaterjalid on avalikustatud Riigikontrolli veebilehel. –

VEB Fondi tegevuse kõrval on Riigikontroll 1994.–1995. aastal kontrollinud Eesti ettevõtetele ja organisatsioonidele VEB pangast antud valuutalaenude kasutamist³⁸ ning 1995. aastal pangakriisi lahendamiseks Riigikogu 1993. aasta 19. jaanuari otsusega väljaantud valitsuse võlakohustuste ringlemist.³⁹ Arvestades Riigikontrolli nii varasemat kui ka alustatud tegevust VEB Fondi auditeerimisel, pöördus uurimiskomisjon Riigikontrolli poole koostööettepanekuga, mida Riigikontroll toetas.⁴⁰ Koostöövormina lepiti kokku, et Riigikontrolli esindaja osaleb uurimiskomisjoni istungitel, teabevahetuses, töö jaotamises ja võimaluses kasutada teineteise töötulemusi. Töö jaotusena lepiti kokku, et uurimiskomisjon keskendub isikute seletuste kogumisele, Riigikontroll dokumentide analüüsile.

17. Eesti Pank ja AS SEB Pank määrasid kontaktisikud, kelle kaudu koguti uurimiskomisjoni tööks teavet. Politsei- ja Piirivalveameti rahapesu andmebüroo esindajad teatasid, et TSL tehingute kohta neil andmeid pole. Rahapesu tõkestamise seadus jõustus 1999. aasta 1. juulil, Eesti Panga auditis märgitud TSL tehingud toimusid aga 1997.–1998. aastal. Venemaal võeti rahapesu tõkestamise meetmed tarvitusele alles 2000. aastatel.⁴¹

18. Uurimiskomisjoni põhitöövorm oli isikute seletuste kuulamine. Kuulatavateks olid peamiselt VEB Fondi, SA VEB, Eesti Panga, Põhja-Eesti Panga ja Eesti Ühispanga endised juhtorganite liikmed ja teenistujad, kes eri tasanditel ja ajaperioodidel puutusid kokku fondi tegevusega. Komisjonile andsid selgitusi teiste hulgas VEB Fondi kreditorid esindav ettevõtja, endine Kaitsepolitsei ameti peadirektor ja advokaadid, kes osalesid fondiga seotud kohtumenetlustes ning andsid fondi puudutavates küsimustes nõu või esindasid fondi selle ülesannete täitmisel. Uurimiskomisjon kuulas istungitel kokku ära 49 isikut (lisa 5). Peale selle koguti ja kontrolliti teavet fondi tegevusega kokkupuudet omada võinud isikute küsitlemise teel, et teada saada, kas ja millist teavet isikud uurimiskomisjoni väljaselgitamisele kuuluvate asjaolude kohta valdavad.

19. Uurimiskomisjon soovis istungil kuulata teiste hulgas TSL endise juhatuse esimehe Aleksandr Mati seletusi. Kuna uurimiskomisjonile teadaolevalt Matil alaline elukoht Eestis puudub, pöördus uurimiskomisjon Mati kontaktandmete saamiseks mitmete isikute ning Politsei- ja Piirivalveameti⁴² ning Välisministeeriumi⁴³ poole. Matt uurimiskomisjoni teadetele ei vastanud, vaid teatas ajakirjanduse vahendusel, et ta ei ilmu uurimiskomisjoni istungile, sest võib kaotada istungil enesevalitsuse.⁴⁴ Kuigi Matt oli ajakirjanduse vahendusel teada andnud, et ta ei ilmu istungile, võttis ta 2014. aasta jaanuaris uurimiskomisjoniga ühendust ja kinnitas, et tuleb uurimiskomisjoni 2014. aasta 26. veebruari istungile. Matt nimetatud istungile siiski ei ilmunud, vabandades mitteilmumist ettenägematute asjaoludega. Ta lubas tulla uurimiskomisjoni 2014. aasta 19. märtsi istungile. Ka sellele istungile Matt ei ilmunud. Uurimiskomisjonil ei ole õnnestunud nimetatud istungi järel Matiga ühendust saada: ta ei ole vastu võtnud uurimiskomisjoni kontaktisiku telefonikõnesid ega vastanud sõnumitele ja kirjadele.

<http://www.riigikontroll.ee/Riigikontrollipublikatsioonid/Auditiaruanded/tabid/206/Audit/1199/Institution/1/language/et-EE/Default.aspx>

³⁸ Kontrollimaterjalid on avalikustatud Riigikontrolli veebilehel. –

<http://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/789/Institution/1/language/et-EE/Default.aspx>

³⁹ Kontrollimaterjalid on avalikustatud Riigikontrolli veebilehel. –

<http://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/1007/Area/18/language/et-EE/Default.aspx>

⁴⁰ Uurimiskomisjoni 18.03.2013 kiri nr 2-7/13-59/1; Riigikontrolli 20.03.2013 kiri nr 1-6/13/1-2.

⁴¹ Aivar Pauli ja Arnold Tenusaare seletused uurimiskomisjoni 24.04.2013 istungil.

⁴² Uurimiskomisjoni 30.10.2013 kiri nr 2-7/13-59/48.

⁴³ Uurimiskomisjoni 23.10.2013 kiri nr 2-7/13-59/46.

⁴⁴ Ladõnskaja, V. See 32 miljonit dollarit oli minu raha. – Eesti Ekspress, 5.12.2013, lk 7.

20. Uurimiskomisjoni töö takistamisega seoses arutas uurimiskomisjon Aleksandr Mati suhtes väärteloasja algatamist. Arutelul selgus, et uurimiskomisjoni töö takistamist käsitleva väärtelo menetlust puudutav Riigikogu kodu- ja töökorra seaduse § 23 on ebapiisavalt reguleeritud, täpsemalt – on jäetud seadusega määramata väärtelo kohtuväline menetleja. Kohtuvälise menetleja määramata jätmine muudab väärtelo eest karistuse määramise võimatuks, sest puudub väärtelomenetluse toimingute tegemiseks õigustatud institutsioon. Uurimiskomisjon pöördus probleemiga Justiitsministeeriumi kui karistusõiguse süsteemse arendamise eest vastutava institutsiooni poole.⁴⁵ Justiitsministeeriumi esindajad kinnitasid uurimiskomisjoni istungil, et uurimiskomisjoni töö takistamist puudutavat paragrahvi on vaja väärtelo kohtuvälise menetleja määramiseks täiendada, vastasel korral ei ole võimalik seda kohaldada. Sama kinnitas Justiitsministeerium uurimiskomisjonile saadetud kirjas.⁴⁶ Eelnevat arvestades pöördus uurimiskomisjon põhiseaduskomisjoni poole ettepanekuga algatada seaduseelnõu, millega kõrvaldada puudused Riigikogu kodu- ja töökorra seaduse § 23 regulatsioonis.⁴⁷ Põhiseaduskomisjon algatas 2014. aasta 17. aprillil Riigikogu kodu- ja töökorra seaduse muutmise seaduse eelnõu (651 SE), millega täiendatakse uurimiskomisjoni töö takistamist puudutavat paragrahvi.⁴⁸

21. Uurimiskomisjon otsustas 2003. aasta 5. juuni istungil tellida õiguseksperdit hinnang fondiga seotud toimingute ja otsuste kohta. 2013. aasta juulis koostas uurimiskomisjon õiguseksperdi lähteülesande. Riigikogu Kantselei sõlmis eksperdi hinnangu saamiseks lepingu Tartu Ülikooli finantsõiguse dotsendi õigusteaduse doktori Lasse Lehisega.⁴⁹ Doktor Lehis esitas komisjonile õigusliku hinnangu VEB Fondiga seotud toimingute kohta 2013. aasta 28. augustil (lisa 4/nr 1). 2013. aasta 4. septembril saatis Lehis vastused uurimiskomisjoni lisaküsimustele seoses õigusliku hinnanguga ning esitles hinnangut samal päeval uurimiskomisjoni istungil (lisa 4/nr 2). Täiendavatele lisaküsimustele andis Lehis vastused 2014. aasta 3. märtsil (lisa 4/nr 3).

22. Vahur Kraft andis 2013. aasta 16. oktoobril uurimiskomisjonile üle Rödl & Partner OÜ juhatuse liikme Mart Nõmperi tähelepanekud Eesti Panga auditi kohta.⁵⁰ Tähelepanekutes on viidatud aspektidele, mida Eesti Pank väidetavalt auditi käigus ei kontrollinud ega analüüsinud. Tähelepanekutega seati kahtluse alla Eesti Panga auditi aruande järelduste aluseks olnud dokumentide piisavus ja järelduste põhjendatus. Tähelepanekutele lisaks esitas Kraft istungil uusi väiteid asjaolude kohta, mis seadsid kahtluse alla Eesti Panga auditis väljaselgitatu. Oma väidete kinnituseks esitas Kraft dokumendid, mida uurimiskomisjonil ei olnud. Uurimiskomisjon palus seejärel Eesti Pangal esitada seisukohad Rödl & Partner OÜ juhatuse liikme tähelepanekute kohta.⁵¹ Eesti Pank esitas uurimiskomisjonile vastulause, milles ei nõustunud tähelepanekutes esitatud väidetega.⁵² Eesti Panga auditi aruande järelduste kahtluse alla seadmise tõttu võrdles uurimiskomisjon täiendava uurimistoiminguna VEB Fondi registris olevaid andmeid registri algdokumentidega (kreeitoride saldokinnitustega), kogus täiendavaid dokumente ja küsitles isikuid.

⁴⁵ Uurimiskomisjoni 17.12.2013 kiri nr 2-7/13-59/62.

⁴⁶ Justiitsministeeriumi 28.01.2014 kiri nr 9-2/14-1003-1.

⁴⁷ Uurimiskomisjoni 17.02.2014 kiri nr 1-6/14-24/1.

⁴⁸ Põhiseaduskomisjoni 17.04.2014 istungi protokoll.

⁴⁹ Riigikogu Kantselei ja Lasse Lehise vahel 18.07.2013 sõlmitud töövõtuleping nr 7-3/14.

⁵⁰ Nõmper, M. (Rödl & Partner OÜ). Tähelepanekud seoses Eesti Panga VEB Fondi auditiga. 31.05.2013. – http://www.eestipank.ee/sites/eestipank.ee/files/register_files/R%C3%B6dl%26Partnerid%20t%C3%A4helepanekud%20EP%20auditi%20kohta_31_05_2013.pdf

⁵¹ Uurimiskomisjoni 22.10.2013 kiri nr 2-7/13-59/45. –

http://www.eestipank.ee/sites/eestipank.ee/files/register_files/Kiri_Eesti%20Pank_VEB%20Fondi%20audit_22_10_2013.doc

⁵² Eesti Panga 23.10.2013 kiri nr 1.12.2/992-1. – <http://www.eestipank.ee/dokumendiregister/kirjavahetus/kommentaariid-tahelepanekutele>

23. Kraft esitas 2013. aasta 16. oktoobri istungil dokumendid, mida uurimiskomisjoni materjalide hulgas ei olnud (lisa 1/nr 4, lisa 1/nr 5).⁵³ Kraft soovis dokumentidega tõendada, et TSL-l oli 1994. aasta lõpus VEB pangaga seotud külmutatud nõue 32,3 miljonit USD. Dokumentide visuaalse vaatluse, olemasoleva dokumentatsiooni analüüsi ja isikute seletuste põhjal tekkis uurimiskomisjonil kahtlus dokumentide ehtsuse suhtes. Uurimiskomisjon otsustas 2014. aasta 15. jaanuaril esitada Eesti Kohtuekspertiisi Instituudile taotluse dokumendi ehtsuse uurimiseks, samuti tellida uuring VEB Fondi puudutavate dokumentide koostamisega seotud muude asjaolude (käekirja, kirjutatud teksti jne) väljaselgitamiseks.⁵⁴ Uuringud valmisid 2014. aasta veebruaris (lisa 4/nr 4, lisa 4/nr 5).⁵⁵ Dokumendiuuringuuga Eesti Kohtuekspertiisi Instituut tuvastas, et Krahti poolt uurimiskomisjonile esitatud kirja originaalkujul ei eksisteeri (lisa 4/nr 4).⁵⁶ Uurimiskomisjon otsustas 2014. aasta 26. veebruaril edastada Riigiprokuratuurile materjalid võltsituks osutunud kirjaga seotult kriminaalasia alustamiseks.⁵⁷ Riigiprokuratuur alustas uurimiskomisjoni pöördumise alusel kriminaalmenetluse 2014. aasta 6. märtsil.⁵⁸ Uurimiskomisjoni töö käigus kerkinud muude kahtluste ja versioonide kontrollimiseks telliti 2014. aasta 9. aprillil Eesti Kohtuekspertiisi Instituudilt täiendavad uuringud.⁵⁹ Uuringute tulemused laekusid uurimiskomisjonile 2014. aasta mais (lisa 4/nr 6, lisa 4/nr 7).⁶⁰

24. Uurimiskomisjon kogunes ajavahemikus 2013. aasta 14. märtsist kuni 2014. aasta 18. juunini kokku 40 istungil. 2014. aasta 21. mail kohtus uurimiskomisjon istungiväliselt riigikontrolöri ja Riigikontrolli VEB Fondi auditimeeskonnaga. Uurimiskomisjon keskendus Eesti Panga auditis käsitletud Eesti Panga 1995. aasta valeandmetega kirja ja sellele järgnenud tehingute asjaolude uurimisele. Töö raskuskeskme valiku põhjus oli tõsiasi, et uurimiskomisjon moodustati ennekõike selleks, et selgitada välja ja tuua avalikkuse ette need Eesti Panga 1995. aasta valeandmetega kirja ja sellele järgnenud tehingute asjaolud, millesse Eesti Panga pädevuse puudumise tõttu selgust tuua ei olnud võimalik. Ülejäänud ülesannete puhul lähtuti vajadusest anda avalikkusele ülevaade olulistest VEB Fondiga seonduvatest küsimustest, luues sellega aruande põhiküsimuse mõistmiseks vajaliku taustteadmise ning võttes muu hulgas arvesse, et VEB Fondi moodustamist ja tegevust on üksikasjalikult käsitletud Riigikontroll.⁶¹

25. Uurimiskomisjoni lõpparuandes esitatud asjaolude tuvastused ja nende põhjal tehtud järeldused ei ole õiguslikult siduvad. Parlamentaarse kontrolli organina ei täida uurimiskomisjon kohtu funktsiooni. Uurimiskomisjoni eesmärk on tuua avalikkuse ette teave ja kujundada seisukoht avalikku huvi pakkuva sündmuse kohta.

⁵³ VEB panga 14.09.1994 kiri nr 32/6897; TSL 12.12.1994 kiri nr 0123/94.

⁵⁴ Uurimiskomisjoni 15.01.2014 istungi protokoll; uurimiskomisjoni 15.01.2014 kiri nr 2-7/13-59/65.

⁵⁵ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 4.02.2014 uuringuakt nr 14U-DM0001 ja 5.02.2014 akt nr 14U-DK0001.

⁵⁶ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 4.02.2014 uuringuakt nr 14U-DM0001.

⁵⁷ Uurimiskomisjoni 26.02.2014 istungi protokoll.

⁵⁸ Riigiprokuratuuri 6.03.2014 kiri nr RP-6-7/14/80.

⁵⁹ Uurimiskomisjoni 9.04.2014 istungi protokoll.

⁶⁰ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 12.05.2014 uuringuakt nr 14U-DK0004 ja 23.05.2014 uuringuakt nr 14U-DM0003.

⁶¹ Riigikontrolli aruanne Riigikogule. Riiklik VEB Fond. Tallinn, 2014. Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsioon (edaspidi *Riigikontrolli aruanne 2014*). – <http://www.riigikontroll.ee/Suhtedavalikkusega/Pressiteated/tabid/168/ItemId/710/View/Docs/amid/557/language/et-EE/Default.aspx>

II. UURIMISKOMISJONI SELGITATUD ASJAOLUD

2.1. VEB Fondi moodustamise asjaolud

2.1.1. VEB Fondi moodustamisele eelnevalt toimunu

26. Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu (edaspidi *NSV Liit*) lõpuaastatel tegi välisvaluutaülekandeid kogu endise NSV Liidu ulatuses tsentraalselt VEB pank.⁶² Eestis oli VEB panga Tallinna osakond, mille kaudu tehti enamik välisvaluutaarveldusi. VEB panga Tallinna osakonna klientide teenindamise võttis 1991. aastast üle Eesti Panga välisoperatsioonide valitsus, mis oli moodustatud 1990. aasta lõpus.⁶³ Eesti Pank ja VEB pank sõlmisid 1991. aasta algul lepingu korrespondentsuhete sisseviimise kohta. Teine VEB pangaga seotud pank oli aktsia-kommertspank Balti Ühispank, mis oli saanud 1990. aastal NSV Liidu Riigipangalt tegevuslitsentsi. Ka Balti Ühispank tegi välisarveldusi VEB panga kaudu.⁶⁴

27. NSV Liidu kokkuvarisemise ajaks, s.o 1990. aastate alguseks oli NSV Liidul suur välisvõlg. Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu Presiidiumi 1992. aasta 13. jaanuari määrusega määrati VEB pank NSV Liidu välisvõla teenindamisega seotud ülesannete täitjaks ehk välisvõla makseagendiks. Sama määrusega külmutati Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse ja Balti Ühispanga korrespondentkontod VEB pangas.⁶⁵ Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse ja Balti Ühispanga korrespondentkontodel arveldamise lõpetas VEB pank 1991. aasta lõpus, s.o enne määruse vastuvõtmist.⁶⁶ Raha blokeerimist põhjendas VEB pank tekkinud kriitilise valuutaolukorraga, mille käigus suunati VEB panga kontodele laekunud raha võimalikult suures ulatuses riigi esmaste kohustuste täitmiseks vajalike maksete tegemiseks, samuti riigile vajalike importesmaterbekaupade (toidukaupade, ravimite, varuosade jt) eest tasumiseks, mida tarniti muu hulgas Eestisse.⁶⁷ VEB panga märgitu järgi pidi Eesti seevastu kandma liiduvabariikide valuutafondi ja välisvõla kustutamise fondi valuutat. Kuid neid ülekandeid 1991. aastal ei toimunud.⁶⁸ Sellest tehti järeldus, et Eestil peab olema vaba raha, et võtta VEB panga kohustused osaliselt enda kanda.⁶⁹ Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse ja Balti Ühispanga kontodel raha külmutamine kujutas endast poliitilist ja majanduslikku survet, et kohustada Eestit osa võtma NSV Liidu välisvõla kustutamisest ja maksete kompenseerimisest üleliidulistesse fondidesse.⁷⁰

28. Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse juhataja teavitas 1992. aasta veebruari lõpus Eesti Panga presidenti Siim Kallast ja asepresidenti Vahur Krafti Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse ja Balti Ühispanga korrespondentkontode külmutamisest VEB

⁶² Pangandussüsteemi enne Eesti taasiseseisvumist ning pangandussuhete kujunemist Eesti pankade ja VEB panga vahel on kirjeldatud Riigikontrolli aruandes 2014.

⁶³ Mihailov, V. Ülevaade VEB Fondi asutamisest ja fondi tegevusest. 6.09.2000, lk 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 139).

⁶⁴ Samas, lk 2.

⁶⁵ Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu Presiidiumi 13.01.1992 määrus nr 2172-I „NSV Liidu Välismajanduspanga kohta” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 4); määruse kohaselt ei saanud vabalt kasutada seda VEB pangas hoitud raha, mis oli Eesti pankade kontodele laekunud seisuga 31.12.1991 või laekus aastal 1992, kuid 1991. aastal toimunud tehingute eest. Alates 1992. aasta 1. jaanuarist laekuv raha oli määruse järgi kasutatav. Samas jäi blokeerituks see raha, mis laekus Eesti pankade kontodele küll 1992. aastal, kuid VEB panga muudelt külmutatud kontodelt.

⁶⁶ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 15.

⁶⁷ VEB panga 12.07.1993 kiri nr 330/02 DVD (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 47).

⁶⁸ Samas.

⁶⁹ Riigikontrolli peakontrolöri 18.03.1996 otsus nr 30-13/64, lk 1 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69, lk 3).

⁷⁰ Tallinna Ringkonnakohtu 26.03.2001 otsus tsiviilasjas nr II-2/116/01, lk 3.

pangas.⁷¹ VEB panga kiri, milles teatati kontode blokeerimisest, saabus Eesti Panka 1992. aasta 24. märtsil⁷² ja Balti Ühis pangale 27. märtsil.⁷³ Eesti Pangale, Balti Ühis pangale ja Eesti Panga välisoperatsioonide valitsusele on ette heidetud, et kaudselt ja mitteametlikult oli juba enne VEB panga ametlikku kirja teada, et VEB pangas olev raha võidakse külmutada.⁷⁴ Seda kinnitavad mitmed allikad. Ajakirjanduse andmetel andis VEB pank 1991. aasta novembri algul maailma ajakirjandusele teada, et ta on pankroti lävel.⁷⁵ Eesti Vabariigi saadik Venemaal Jüri Kahn väitis ajakirjanduse vahendusel, et juba endise NSV Liidu valitsusjuhtide ja G7 rahandusministrite asetäitjate kohtumisel Moskvast 1991. aasta sügisel tegi Venemaa ettepaneku kasutada VEB pangas olevat Eesti raha NSV Liidu välisvõla kustutamisel.⁷⁶ Eesti Panga endine president Rein Otsason märkis: „Kuigi juba 5. novembril 1991 sai teatavaks Vnešekonombank’i lähenev pankrot, teostas too pank kuni 17. detsembrini väljamakseid. Selle aja jooksul viisid praktiliselt kõik välisriikide pangad oma valuutahoiused Vnešekonombank’ist ära.”⁷⁷ Ka Riigikogu ees nentis toonane Eesti Panga president Kallas loidu reageerimist tekkinud olukorrale: „Mis puutub Moskvasse jäänud rahadesse ja nende kättesaamisesse, kas oli tegemist saamatuse või millegi muuga, siis seda on raske öelda. Kes oskab seda nüüd täpselt hinnata, missuguseid samme oleks võinud astuda või kas tõesti tehti kõik nii nagu vaja.”⁷⁸

29. Villu Zirnask kirjutab raamatus „15 aastat Eesti uut pangandust”, et pankade juhid oleksid pidanud mõistma, kui riskantne on hoida rohkem kui poolt oma varadest raskes majandusolukorras ja poliitiliselt mitte eriti sõbraliku riigi riiklikus pangas. Et seda riski tol ajal ei tajutud ega jälgitud, tõendab fakt, et pärast raha blokeerimist tegid pangad VEB pangas külmunud raha silmas pidades klientidele väljamakseid muude allikate, s.o teiste klientide hoiuste ja panga võetud laenude arvelt, eeldades, et küll „ajutiselt külmutatud” raha probleem kuidagi laheneb.⁷⁹ Seega kasutasid pangad muid välisrahavarusid, et VEB panga kaudu arveldanud kliendid saaksid arveldusi jätkata.⁸⁰ Selliste arvelduste tulemusena muutus pankade olukord veelgi keerulisemaks, katteta väljamaksete suurus kahe panga peale kokku oli 1992. aasta sügiseks 357 miljonit krooni. Selle puudujäägi maksis VEB Fondi loomisega kinni riik ehk maksumaksjad pankadele riigi võlakirjade andmise teel.

30. Riigikogule väideti, et 1992. aasta aprillis pangad blokeerisid, s.o vastukülmutasid⁸¹ ligikaudu 533 miljoni krooni ulatuses nende hoiustajate kontodel oleva raha, kes arveldasid VEB panga korrespondentiarve kaudu.⁸² Riigikontroll on leidnud, et ehkki mõlemad pangad kaalusid klientide väljamaksetele piirangute seadmist, ei rakendanud ametlikult seda kumbki pank. Riigikontrolli andmetel seati piirangud pankade väljamaksetele alles 1992. aasta

⁷¹ Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse juhataja E. Reitsniku kiri 28.02.1992 nr 10/1-10/220 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 5).

⁷² Mihailov, V. Ülevaade VEB Fondi asutamisest ja fondi tegevusest. 6.09.2000, lk 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 139).

⁷³ Revisjonikomisjoni õiend Balti Ühis panga 1992. aasta 9 kuu finantsmajandusliku tegevuse kontrollimise kohta, lk 8.

⁷⁴ Kummel, T. Isamaa rüüstajad. Dokumentaaluurimus suurimast pangaröövist tänapäeva-Eestis. Tallinn, 2004, lk 30, 38.

⁷⁵ Šank, E. Põhja-Eesti Aktsiapank ei järgi UBB eeskju. – Rahva Hääli, 11.11.1992.

⁷⁶ BNS uudis 20.02.1992.

⁷⁷ BNS uudis 24.03.1992.

⁷⁸ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

⁷⁹ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 68.

⁸⁰ Karmo, M. Balti Ühis panga (UBB) külmutatud valuutast. 20.11.1992, lk 1–2, 4 (Balti Ühis panga moratooriumi materjalid); Riigikontrolli peakontrolöri 18.03.1996 otsus nr 30-13/64, lk 1 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69, lk 1).

⁸¹ Riigikontroll on defineerinud hoiustajate raha vastukülmutamist kui hoiustajate valuutaarvelduste piiramist ning maksekorralduste (teatud tingimustel) täitmata jätmist. Riigikontrolli aruanne 2014, lk 19.

⁸² VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, punkt 7; Karmo, M. Balti Ühis panga (UBB) külmutatud valuutast. 20.11.1992, lk 2 (Balti Ühis panga moratooriumi materjalid).

novembris, kui Eesti Pank kehtestas pankadele moratooriumi.⁸³ Kõnealused pankade väljamaksud tekitasid ebaõiglust hoiustajate vahel, sest osa VEB panga kaudu arveldanud kliente oli oma raha panga muude allikate arvelt kätte saanud, teistel aga arved vastukülmutati ja nende nõuded pankade vastu asendati VEB Fondi sertifikaatidega.

31. Hoolimata pankade korrespondentkontode külmutamisest VEB pangas, raha laekumine pankade külmutatud kontodele jätkus. See muutis olukorra üha halvemaks. Seejuures ei hoiatanud pangad kliente kontodele laekuva raha külmutamise ohust, seda olukorras, kus näiteks Balti Ühispanga juhatuse esimees oli aastaid töötanud VEB pangas, samuti ei rakendatud pangapoolseid piiranguid, mistõttu VEB pangas külmutatud raha jätkuvalt kasvas.⁸⁴ Riigikontrolli andmetel kogunes suurem osa ehk 80% rahast VEB panga külmutatud kontodele pärast seda, kui Venemaa oli kontod külmutanud. VEB panga külmutatud kontodele laekunud rahaga seotud nõuded viidi hiljem Riigikogu otsusega VEB Fondi, s.t põhiosa VEB Fondi nõuetest VEB panga vastu tekkis külmutatud kontodele juurde laekunud rahast.

32. Miks Balti Ühispank ja Eesti Panga välisoperatsioonide valitsus hoidsid oma raha VEB pangas, selgitati Riigikogu ees järgmiselt: „Asi on väga lihtne. See Vnešekonompanga endine Eesti osakond tuli üle Eesti Panga alla ja Balti Ühispanka asus juhtima tolleaegne Vnešekonompanga osakonna juht, kes lihtsalt organiseeris osa kliente enda ümber. Ükski uus pank ei ole muul põhjusel pidanud vajalikuks avada Vnešekonompanga korrespondentiarveid, meil on niisugune informatsioon.”⁸⁵ Villu Zirnaski kirjutatu kohaselt muutub pankade juhtide hoolimatus arusaadavamaks siis, kui arvestada, et mõlema panga juured olid VEB panga süsteemis: sealt pärines nende personal, oskusteave ja suurem osa kliente. Sellistel eeldustel pole lihtne organisatsiooni tegevust kiiresti ümber korraldada, see tähendaks kõigile asjaosalistele revolutsiooni, nende harjumuspärase töökorralduse segipaiskamist. Kõigele lisaks olid head sidemed VEB pangaga esialgu mõlema rahaasutuse konkurentsieelis teiste pankade ees.⁸⁶

33. Eesti suurimad pangad – Balti Ühispank, Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse baasil moodustatud Põhja-Eesti Aktsiapank ja Tartu Kommertspank – sattusid 1992. aasta novembris likviidsusraskustesse, põhjustades pankade kriisi. Alates 1992. aasta 18. novembrist kehtestati kolmele pangale moratoorium.⁸⁷ Raskustesse sattunud Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga osakaal Eesti pankade kogubilansis oli ligikaudu 40%.⁸⁸ Kui Balti Ühispanga ja Eesti Panga välisoperatsioonide valitsuse õigusjärglase Põhja-Eesti Aktsiapanga likviidsusprobleemid olid tingitud eeskätt raha külmutamisest VEB pangas, siis Tartu Kommertspanga raskused ei seondunud VEB pangaga, vaid peamiselt kahjulike laenudega.⁸⁹ Pankade kriisi lõpetamiseks kaaluti erinevaid võimalusi.⁹⁰ 1992. aasta detsembris teatas peaminister Mart Laar, et kriisi lahendus saab olema ränk: 1993. aasta riigieelarves ei ole kolme moratooriumi all oleva panga klientide kaotuste korvamiseks raha ette nähtud. „Eesti riigil pole raha, et neid summasid välja maksta,” ütles Laar.⁹¹ Pankade olukorra

⁸³ Riigikontrolli aruanne 2014, punktid 65–66.

⁸⁴ VEB pangas asunud Balti Ühispanga ja Eesti Panga välisoperatsioonide valituse külmutatud korrespondentkontodele raha laekumisega seonduvat on käsitletud Riigikontrolli aruandes 2014, punktid 42–45.

⁸⁵ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, punkt 8.

⁸⁶ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 68.

⁸⁷ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 16.

⁸⁸ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 34.

⁸⁹ Hansson, A. Reforming the Banking System in Estonia. – J. Rostowski. Banking Reform in Central Europe and the Former Soviet Union. Central European University Press, 1995, lk 151.

⁹⁰ Raskustesse sattunud pankade päästmise kuut alternatiivset ettepanekut on käsitletud Riigikontrolli aruandes 2014, punktid 101–107.

⁹¹ BNS uudis 8.12.1992.

parandamisel said lahendusteks sammud, mis oluksid stabiilsema majandusega riigi jaoks liiga karmid.⁹² VEB Fondi loomine oli kõige odavam viis kriisi lahendamiseks.⁹³ Osale hoiustajatele tähendas see riigi toest ilmajäämist.

2.1.2. VEB Fondi moodustamine

34. Eesti Panga president Kallas väitis 1993. aasta jaanuaris Riigikogu ees: „Nii või teisiti, Eesti pankadel, täpsemalt öeldes, kahel pangal on Moskvas kinnikülmutatud raha kokku 890 miljoni Eesti krooni eest. /.../ Et sellest olukorrast välja tulla, on meil tarvis leida mingisugune lahendus. Väga lihtne oleks, kui Eesti Vabariigis oleks see 890 miljonit krooni, siis me lihtsalt võiksime selle asja välja osta ettevõtete ja pankade käest ja majandus läheks edasi. Sellist raha meil ei ole ja seetõttu on pakutud välja terve lahenduskäik, mille esimene osa on külmutatud Vnešekonompanga arvete koondamine ühtekokku nn VEB-i fondi.”⁹⁴ Lahenduse teine osa seisnes pankade likviidsuspuudujäägi katmises riigi võlakirjade ja Eesti Panga rahaga.⁹⁵

35. VEB Fondi moodustamise dokumendid valmistas ette Eesti Pank. Otsustega oli väga kiire.⁹⁶ Eesti Panga nõukogu kinnitas fondi moodustamise alusdokumendid 1993. aasta 12. jaanuaril. Järgmisel päeval, s.o 13. jaanuaril esitas valitsus need Riigikogule. Riigikogus võeti otsused vastu järjestikustel päevadel – 19. ja 20. jaanuaril.

36. Riigikogu 1993. aasta 19. jaanuari otsusega lubati valitsusel lasta välja vabalt ringlevate väärtpaperitena pikaajalisi võlakohustusi 300 miljoni krooni väärtuses. Otsus oli seotud Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga ühendamise ja rekapiitalseerimise vajadusega. Võlakohustused jaotati järgmiselt: valitsus andis 43 miljoni krooni väärtuses võlakohustusi Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga ühendamisel loodud Põhja-Eesti Panga aktsiakapitali;⁹⁷ võlakohustused 257 miljoni krooni väärtuses andis valitsus Põhja-Eesti Pangale VEB Fondi sertifikaatide vastu.⁹⁸

37. Võlakohustusi puudutanud Riigikogu otsusele järgnenud päeval, s.o 20. jaanuaril võttis Riigikogu vastu otsuse „NSV Liidu Välismajanduspannas külmutatud Eesti pankade kontod” (edaspidi *VEB Fondi otsus*). Selle otsusega moodustati Eesti Panga juures VEB Fond ja koondati sellesse Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga nõuded VEB pangas külmutatud kontode kohta (ligikaudu 890 miljonit krooni).⁹⁹ Fondile anti õigus lasta fondi koondatud nõuete ulatuses välja vabalt ringlevaid sertifikaate. Sertifikaatidega hüvitati Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga klientide need nõuded pankade vastu, mis olid seotud VEB pangas külmutatud kontodega (ligikaudu 533 miljonit krooni), samuti pankade endi nõudeõigus VEB panga vastu (Balti Ühispannal ligikaudu 132 ja Põhja-Eesti Aktsiapangal 225 miljonit krooni, kokku 357 miljonit krooni).¹⁰⁰ Pankade endi nõudeõigus VEB panga vastu tekkis 1992. aastal klientidele pankade muude allikate arvel välja makstud summadest,

⁹² Hansson, A. Reforming the Banking System in Estonia. – J. Rostowski. Banking Reform in Central Europe and the Former Soviet Union. Central European University Press. 1995, lk 151, 161–162.

⁹³ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 112.

⁹⁴ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, päevakorrapunkt 7.

⁹⁵ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

⁹⁶ Siim Kallase seletused uurimiskomisjoni 8.11.2013 istungil.

⁹⁷ Vabariigi Valitsuse 12.02.1993 määrus nr 45.

⁹⁸ Vabariigi Valitsuse 22.01.1993 määrus nr 24 ja 12.02.1993 määrus nr 46.

⁹⁹ VEB pangas külmunud raha jagunemist on üksikasjalikult käsitletud Riigikontrolli aruandes 2014, punkt 139–157.

¹⁰⁰ Riigikogu 20.01.1993 otsuse „NSV Liidu Välismajanduspannas külmutatud Eesti pankade kontod” punktid 1–4; Eesti Panga nõukogu 12.01.1993 otsuse nr 1 lisa „Programm Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga kriisi ületamiseks” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 22); seletuskiri Riigikogu otsusele „NSV Liidu Välismajanduspannas külmutatud Eesti pankade kontod”.

kui loodeti, et VEB pangas külmutatud raha saadakse peatselt kätte.¹⁰¹ Riigikontroll on leidnud, et see, kuidas jõuti VEB Fondi otsuse seletuskirjas toodud rahajaotuseni pankade endi ja hoiustajate nõudeõiguseks, on ebaselge. Tõendusmaterjalid osutavad sellele, et pankade endi nõudeõiguse osa näidati tegelikust väiksemana ja hoiustajate osa vastavalt suuremana. Pankade endi nõudeõiguse hüvitas riik võlakirjades ja rahas. Kuna riigi rahalised võimalused pankade päästmiseks olid väga piiratud, püüti tõenäoliselt riigi kanda jäävat osa hoiustajate arvel vähendada.¹⁰²

38. Riigikogu otsuste järel võtsid Eesti Pank ja valitsus vastu otsuste täitmiseks vajalikud rakendusaktid. Balti Ühispanga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga nõudeõigus VEB panga vastu summas 357 miljonit krooni hüvitati Balti Ühispanga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga õigusjärglasena moodustunud Põhja-Eesti Pangale fondi sertifikaatidega. Valitsus omandas tähtajaliste võlakohustuste eest Põhja-Eesti Pangalt sertifikaate 257 miljoni krooni väärtuses.¹⁰³ Eesti Pank ostis Põhja-Eesti Pangalt sertifikaate 100 miljoni krooni eest.¹⁰⁴ Selliselt asendati Põhja-Eesti Panga mittelikviidsed sertifikaadid turukõlblike väärtpaperite ja rahaga, millega sai Põhja-Eesti Pank riigilt likviidsusabi 357 miljonit krooni. Valitsus ostis Eesti Pangalt Põhja-Eesti Aktsiapanga aktsiaid nimiväärtusega 3 miljonit krooni ja tasus nende eest sertifikaatidega.¹⁰⁵ Valitsus ostis samuti Balti Ühispanga tervikvarad sertifikaatide eest nimiväärtuses 10 079 500 krooni.¹⁰⁶ Tehingute jada tulemusel oli valitsusel ligikaudu 244, Eesti Pangal 103, Balti Ühispanga endistel omanikel ligikaudu 10 ja pankade klientidel ligikaudu 533 miljoni krooni eest sertifikaate.

39. VEB Fondi otsusega ei nähtud Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga klientidele ette valikuõigust. Klientide nõuded kompenseeriti VEB Fondi sertifikaatidega nende tahtest sõltumata. See samm oli vajalik pankade kohustuste vähendamiseks, mis oli pangakriisi lahendamise üks moodustest.¹⁰⁷ Villu Zirnask toob riigi pangakriisi sekkumise juures välja järgmised põhjused: a) raskustes panga probleemid võivad nakatada terve pangandussüsteemi ehk muuta mõneks ajaks maksevõimetuks ka heas seisus finantsasutused; b) pankade probleemid vääriavad riigi teravat tähelepanu, sest inimesed ja ettevõtted hoiavad pankades raha, mida nad kasutavad jooksvateks tehinguteks, selle külmutamine või kaotamine pidurdab kohe kogu majandustegevust; c) ei saa ära unustada poliitilisi ja sotsiaalseid probleeme, mida suure panga sulgemine võib tekitada.¹⁰⁸ Kriisis nähti ohtu Eesti kroonile, Riigikogule esitles toonane Eesti Panga president probleemi ja selle lahendust järgmiselt: „Me liigume selles suunas, nagu olen korduvalt öelnud, et Eesti krooni esimesel aastapäeval raharinglus ja raha liikumine pankade taha seisma ei jää.”¹⁰⁹

40. Õigusteadlane Lasse Lehis leiab, et VEB Fondi otsusega hoidis riik avalik-õigusliku ülesandena edukalt ära riigi rahanduse jaoks oluliseks peetavate pankade pankrotistumise.¹¹⁰ Samas nendib Lehis, et ühtlasi võttis riik otsusega endale ülesande kaitsta panga klientide

¹⁰¹ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 68–69.

¹⁰² Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 183.

¹⁰³ Vabariigi Valitsuse ja Põhja-Eesti Panga vahel 19.04.1993 sõlmitud ostu-müügi leping (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 44).

¹⁰⁴ Eesti Panga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga vahel 22.01.1993 sõlmitud leping nr 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 25) ja selle muutmise kokkulepe 19.03.1993 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 41).

¹⁰⁵ Vabariigi Valitsuse 22.01.1993 määrus nr 23; Eesti Panga ja Vabariigi Valitsuse vaheline leping 25.01.1993 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 36).

¹⁰⁶ Vabariigi Valitsuse 29.01.1993 määrus nr 30; Vabariigi Valitsuse ja Balti Ühispanga vaheline leping 29.01.1993 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 38).

¹⁰⁷ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 32.

¹⁰⁸ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 80.

¹⁰⁹ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärg. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

¹¹⁰ Lehis, L. Õiguslik hinnang VEB Fondiga seotud toimingutele, 28.08.2013, lk 4.

huve, millega aga riik pole tulemuslikult toime tulnud.¹¹¹ Kui riigi rahandusega seotud ülesanded täideti kriisi kiireks lahendamiseks otsuse järel kohe ära, siis klientide huvide kaitseks seotud ülesannete täitmine, s.o lahenduste leidmine kreditoride nõuete täitmiseks lükati määramata tulevikku. Küsimusi on tekitanud, kui reaalseks peeti VEB Fondi loomisel võimalust, et külmutatud raha kunagi Venemaalt kätte saadakse ja pankade hoiustajad, kelle raha külmutatud kontodega seoti, raha tagasi saavad ehk kas fondi loomisega anti pankade hoiustajatele ebareaalset kattet lubadusi.¹¹² Riigikogule väidetust võib järeldada, et raha tagasisaamist siiski loodeti: „/.../, kuna me ikkagi ei tunnista, et see Vnešekonopank on täielik must auk, et see on kadunud. See on meie põhiline eriarvamus ka Valuutafondiga, kuna nemad kirjutasid sinna sisse, et see Moskva arve on kadunud, aga meil ei ole mingit alust väita, et see kadunud on. Me kõik teame, milles on olukord jne., kuid täna ei ole alust kirjutada alla, et see on jäägitult läinud.” Ka Zirnaski väitel ei tajutud 1992.–1993. aastal veel selgelt olukorra lootusetust – Eestis usuti, et tegu on tavalise Vene korralageduse või vaenulikkusega ning asja on võimalik lahendada, kui vaid õigete inimestega õigesti rääkida.¹¹³ Näiteks teatas Kallas 1993. aasta mais pärast Moskvast toimunud kõnelusi VEB panga osakonna juhatajaga, et VEB pangast raha kättesaamine on reaalne veel sel, s.o 1993. aastal, ning kokkuleppe sõlmimiseks on vaja paari valitsuse tasandil tehtud poliitilist otsust.¹¹⁴

41. VEB Fondi kreditorideks arvati ilma erisusteta kõik isikud, kelle nõuded loeti seotuks VEB pangas külmutatud kontodega. 1992. aasta lõpus oli Venemaa Keskpank teavitanud Eesti Panka Vene Föderatsiooni presidendi ukaasist VEB panga võlgade kustutamisest füüsiliste isikute ja Venemaa juriidiliste isikute ees.¹¹⁵ Vene Föderatsioon tunnustas üksikisikute ja Venemaa juriidiliste isikute nõudeid VEB panga vastu, lubades need täita. Uurimiskomisjonile väideti, et kriisis keskenduti vajadusele avada kiiresti uus pank, kõik nõuded koondati fondi registrisse, olenemata nõude omaniku kodakondsusest.¹¹⁶

42. VEB Fondi otsusega oli Eesti Pangal ja valitsusel vastavalt võimaluste tekkimisele lubatud kokkuleppelistel tingimustel osta fondi sertifikaate.¹¹⁷ VEB Fondi otsuse arutelul Riigikogus selgitas Kallas VEB Fondi otsuse vastavat punkti järgmiselt: „Me näeme siin otsuses ette ka selle variandi, et neid sertifikaate, mis on nende käes, kes on selle operatsiooniga seotud ja kelle rahad on kinni, saab mingil hetkel, kui tekivad rahalised võimalused, ka Eestis kokku osta. Nii et selle kaudu võib tuua teatud leevenduse, kui finantsiliselt ja poliitiliselt osutub võimalikuks ja otstarbekaks.”¹¹⁸ Jõustunud kohtuotsusega on leidnud kinnitust, et selle punkti eesmärk oli luua Eesti Pangale ja valitsusele sertifikaatide omandamiseks õiguslik alus, mitte anda sertifikaatide omanikele õigust nõuda Eesti Pangalt ja valitsuselt sertifikaatide omandamist.¹¹⁹ Järelikult Riigikogus väljendatud mittesiduv lubadus riigi rahaliste võimaluste suurenedes kreditoride olukorda parandada kreditoritele nõudeõigust Eesti Panga ja riigi vastu ei andnud.

43. VEB Fondi otsusele on ette heidetud õigusvastasust. Riigikontroll on leidnud, et otsus oli vastuolus panganduse ja korrespondentkonto olemusega.¹²⁰ Riigikogus on tõdenud otsuse

¹¹¹ Lehis, L. Õiguslik hinnang VEB Fondiga seotud toimingutele, 28.08.2013, lk 4.

¹¹² Juhan Aare küsimus otsuse „Vabariigi Valitsuse tähtjaliste võlakohustuste väljalaskmine” eelnõu arutelul. VII Riigikogu stenogramm. II istungjärg. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

¹¹³ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 67.

¹¹⁴ BNS uudis 21.05.1993.

¹¹⁵ Vene Föderatsiooni Keskpanka 29.12.1992 kiri nr 19-7-007/3023; BNS uudis 17.12.1992.

¹¹⁶ Siim Kallase seletused uurimiskomisjoni 8.11.2013 istungil.

¹¹⁷ VEB Fondi otsuse punkt 7.

¹¹⁸ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärg. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

¹¹⁹ Tallinna Ringkonnakohtu 22.10.2010 otsus haldusasjas nr 3-04-469, punkt 18.

¹²⁰ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 155.

vastuolu selle vastuvõtmise ajal kehtinud pangaseaduse ja pankrotiseadusega.¹²¹ Samuti nägi tollal kehtinud tsiviilkoodeks ette võlgnikult võla teisele võlgnikule ülekandmise ainult võlausaldaja nõusolekul.¹²² Riigikohus on samas mõõnnud, et toonased olud võisid tingida vajaduse riigi sekkumisele eriregulatsiooni kehtestamise teel.¹²³ Villu Zirnask on leidnud, et argumendiks pankade päästmisoperatsiooni poolt oli see, et nii õnnestus ülejäänud (VEB panka mitte jäänud) raha kiiremini välja päästa, kui seda oleks saanud teha panga likvideerimise ja pankroti korral. Esimesel juhul mõõdeti aega nädalates, teisel juhul oleks mõõdetud aastates.¹²⁴ Samas tulnuks Riigikohtu hinnangul eriregulatsioon kehtestada seadusega.¹²⁵ Lehis on leidnud, et VEB Fondi otsuse õiguspärasuse hindamisel ei ole õige lähtuda tänapäevasest õigusteaduse tasemest.¹²⁶ Võttes arvesse Eesti Vabariigi algusaegade õiguspraktikat, on võimalik hüpoteetiliselt järeldada, et 1993. aastal võidi Riigikogu otsust tõlgendada materiaalses mõttes seadusena, mis kehtestas „nõuete koondamiseks” vajalikud erinormid pangaseaduse, pankrotiseaduse ja tsiviilkoodeksi suhtes. Sellele, et täidesaatev võim käsitas Riigikogu otsust seadusjõus aktina, viitab muu hulgas ka see, et nimetatud otsusele viidates on valitsus välja andnud määrusi.¹²⁷ Lehis on muu hulgas märkinud, et tuleb arvestada, et tolleaegne õiguskord ei sisaldanud käitumisjuhiseid sedalaadi probleemide lahendamiseks – polnud hoiuste tagamise regulatsiooni, samuti kriisiolukorras pankade abistamise mehhanisme (nt riigi õigus või kohustus omandada osalusi raskustesse sattunud pankades). Seetõttu oli ainumõeldav lahendada neid küsimusi üksikotsustega (VEB Fondi otsus).¹²⁸

44. Eeldusel, et Riigikogu otsust oleks tol ajal tõlgendatud materiaalses mõttes seadusena, mis sisaldas erisätteid teiste seaduste suhtes, tuleks Lehise hinnangul hinnata akti kooskõla Eesti Vabariigi põhiseadusega. Sellise hinnangu andmine on aga Lehise sõnul raskendatud, sest pole võimalik usaldusväärset teada, milline võimalus oleks võlausaldajatel olnud oma nõudeid rahuldada, kui VEB Fondi otsust ei oleks olnud.¹²⁹ Kui mõista VEB Fondi otsust nõuete sundvõõrandamise regulatsioonina, kerkib küsimus sertifikaatidest kui piisavast hüvitisest nõuete sundvõõrandamise eest. Sertifikaat andis selle omanikule vaid tingimusliku nõude VEB Fondi vastu, s.t nõude realiseerimine sõltus raha laekumisest VEB pangast VEB Fondi. Seega saadi hüvitisena nõude võõrandamise eest sertifikaat, millest tuleneva nõude realiseerimine oli ebakindel. Riigikohus on leidnud, et üldjuhul on õiglase hüvitis vara võõrandamisel selle turuväärtus, kuid põhiseadusega võib kooskõlas olla ka väiksem hüvitis, kui täielik hüvitamine ei ole sundvõõrandamise asjaolusid arvestades põhjendatud. Hüvitiselise õiglusele hinnangu andmiseks tuleb muu hulgas kaaluda üksikisiku huve üldiste huvidega.¹³⁰ Lehis sedastab, et Riigikohtu üldkogu otsuses märgitust pigem järeldub, et Balti Ühispanga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga võimalikus pankrotimenetluses ei oleks võlausaldajad saanud mingit hüvitist. Sel juhul oleks langenud ära ka nõuete sundvõõrandamisega kaasneva hüvitiselise saamise küsimus, sest Balti Ühispanga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga klientide nõuete väärtus oleks olnud null.¹³¹ Isegi kui klientide nõuetel oluks väärtus, ei saa välistada, et sundvõõrandamise asjaolusid ja üldsuse huve arvestades saanuks riik võimaliku hüvitiselise suurust vähendada.

¹²¹ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 32.

¹²² Lehis, L. Õiguslik hinnang VEB Fondiga seotud toimingutele, 28.08.2013, lk 2.

¹²³ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 33.

¹²⁴ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 81.

¹²⁵ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 33.

¹²⁶ Lehis, L. Õiguslik hinnang VEB Fondiga seotud toimingutele, 28.08.2013, lk 1.

¹²⁷ Samas, lk 3.

¹²⁸ Samas, lk 1.

¹²⁹ Samas, lk 3.

¹³⁰ RKÜKo 18.03.2005, 3-2-1-59-04, punkt 19.

¹³¹ Lehis, L. Õiguslik hinnang VEB Fondiga seotud toimingutele, 28.08.2013, lk 3.

45. Teravaimaks probleemiks VEB Fondi otsuse juures on peetud kreditoride ebavõrdset kohtlemist. Teatud hoiustajate raha loeti seotuks VEB pangas blokeeritud kontodega ning nende nõuded pankade vastu asendati VEB Fondi sertifikaatidega, teised hoiustajad said oma raha kätte. Pankadelt ostis riik sertifikaadid ära ja andis vastu likviidsed võlakirjad, VEB pangaga seotuks peetavatele hoiustajatele võlakirju ei pakutud. Riigikontroll on leidnud, et Balti Ühispanga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga hoiustajate sidumine VEB panga korrespondentkontoga oli alusetu ja meelevaldne ning pankade hoiustajate võrdne kohtlemine oleks tähendanud, et riigi otsus oleks pidanud puudutama kõiki hoiustajaid proportsionaalselt ehk kõikide hoiustajate nõuded oleks tulnud tõsta VEB Fondi proportsionaalses osas.¹³² Zirnask on märkinud, et asjaosaliste ebavõrdset kohtlemist VEB Fondi loomisel saab mõningal määral vabandada pangakriisi mastaabist tulenenud vajadusega leida kiire lahendus ja asjaoluga, et Eesti riigi rahalised võimalused olid sel ajal väga piiratud.¹³³ Pankroti puhul oleksid kahjud jaotunud teisiti, kuid nagu eelnevalt nimetatud, ei kannatanud olukord viivitusi, mida pankrotimenetlus oleks paratamatult kaasa toonud, vaja oli VEB panka mitte jäänud raha kiirelt välja päästa.¹³⁴ Seega eelistati VEB panga kaudu arveldanud hoiustajatele ülejäänud hoiustajaid, kes said oma raha pankadest kiirelt kätte ja seda kasutada. Järelikult koheldi hoiustajate grupe erinevalt, ent ei saa välistada, et toonaseid olusid arvestades (vajadus kiirelt taastada normaalne raharinglus, riigi võimaluste piiratus, hoiustajate vastutus VEB panga kaudu arvelduste võimaldamisel¹³⁵) võis see olla põhjendatud. Riigikontrollile jäi ebaselgeks, kelle poolt ja milliste põhimõtete alusel valiti hoiustajad, kelle nõuded kanti VEB Fondi. Pigem tekkis Riigikontrollil tõendusmaterjali põhjal arusaam, et riigi võimalustest lähtudes määrati summa, mille ulatuses oli riik võimeline panku toetama, nimetades seda summat pankade endi nõudeõiguseks VEB Fondi vastu, mis asendati võlakirjade ja rahaga, ning sellest ülejäävat summat hoiustajate osaks.¹³⁶ Hoiustajate kindlaks määramine, kellest said VEB Fondi kreditorid, oleks pidanud toimuma kõigile arusaadavate ja selgete põhimõtete järgi, põhimõtete puudumise korral on võimalik, et teatud isikuid võidi kohelda ebaõiglaselt.

2.2. VEB Fondi juhtimine ja töökorraldus

46. VEB Fondi otsusega loodi fond Eesti Panga juurde ning määrati selle haldajaks Eesti Vabariigi nimel Eesti Pank.¹³⁷ Väidetavalt määrati fond Eesti Panga hallata, sest valitsus ei tahtnud ülesannet endale võtta. Eesti Pank tegi korduvalt ettepanekuid fond Eesti Panga haldusest välja viia.¹³⁸ Eesti Pank oli seisukohal, et fond tuleks anda üle Rahandusministeeriumi haldusalasse, kuivõrd valdavalt külmutati riiklike ettevõtete raha ning nende puhul otsustab valitsus, kes on riikidevaheliste läbirääkimiste korraldaja.¹³⁹

47. Fondi põhikirja järgi pidi Eesti Pank fondi tegevust koordineerima ja kontrollima, sealhulgas revideerima fondi vara kasutamist.¹⁴⁰ Riigikontrolli peakontrolöri otsuses, milles käsitleti fondi tegevust jaanuarist 1993 kuni detsembrini 1995, on märgitud, et Eesti Pank ei ole fondi kontrollinud ega revideerinud, täitmata on VEB Fondi otsus, fondi põhikirja nõuded

¹³² Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 149.

¹³³ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 84.

¹³⁴ Vt ka Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 81.

¹³⁵ Rahandusministeeriumi poolt Riigikohtule esitatud väitel oli panga kliendil põhimõtteliselt võimalik valida kokkuleppel pangaga, millises välispangas asuva korrespondentkonto kaudu konkreetne pank tema välisarveldusi tegi. Kas ja kui paljud kliendid seda võimalust kasutasid, ei ole teada. Rahandusministeeriumi 17.05.2012 kiri Riigikohtule nr 1.1-13/6866, lk 5-6 (materjal Riigikohtu kohtuasja nr 3-4-1-4-12 toimikus).

¹³⁶ Riigikontrolli aruanne 2014, punktid 183, 226.

¹³⁷ Riigikogu 20.01.1993 otsuse punktid 1 ja 6.

¹³⁸ Vahur Krafti seletused uurimiskomisjoni 16.10.2013 istungil.

¹³⁹ VEB Fondi 07.1996 kiri nr 15-1/242 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsioonis dokument nr 69, lk 7).

¹⁴⁰ Riikliku VEB Fondi põhikirja punktid 14 ja 21 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsioonis dokument nr 24, lk 3-4).

ja tema tegevust reguleerivad Eesti Panga käskkirjad, läbirääkimised VEB pangaga on seiskunud. Otsuses järeldati, et olukorra on põhjustanud muu hulgas Eesti Panga ebarahuldav töö fondi haldamisel.¹⁴¹ Riigikontrolli peakontrolöri otsuses, mis puudutas fondi tegevust ajavahemikus jaanuar 1996 kuni oktoober 1997, leiti, et Eesti Panga tegevus fondi haldamisel oli varasemaga võrreldes paranenud, kuid VEB Fondi otsus oli endiselt täitmata.¹⁴²

48. Eesti Panga nõukogu protokollidest tuleneb, et fondi tegevdirektor ja hiljem SA VEB juhataja esitas Eesti Panga nõukogule aeg-ajalt ülevaateid fondi tegevusest.¹⁴³ Aastatel 2001–2010 fondi küsimusi Eesti Panga nõukogus ei arutatud.¹⁴⁴ Eesti Panga nõukogu endine liige iseloomustas fondi kohta info nõutamiseiga seonduvat järgmiselt: kord ei saadud istungiks kokku materjale, siis inimesi, küsimused jäid vastuseta, materjalid korjati pärast istungit nõukogu liikmete käest ära.¹⁴⁵ Eesti Panga nõukoguni jõudsid strateegiliselt olulisemad fondi ja sihtasutust puudutanud küsimused.¹⁴⁶ Enamasti võttis Eesti Panga nõukogu info teadmiseks.¹⁴⁷ Juhtudel, kus Eesti Panga nõukogu fondile suunise andis, näiteks seoses kreditoride üldkoosolekuga 1997. aastal, ei nähtu nõukogu hilisematest otsustest, et suunist oleks järgitud.¹⁴⁸ Uurimiskomisjonile väideti, et nõukogul aparati otsuste täitmise kontrollimiseks ei olnud. Tuli loota, et Eesti Panga president nõukogu otsused täidab.¹⁴⁹

49. Põhikirja järgi juhtis fondi igapäevast tegevust, käsutas fondi vara ja vastutas selle sihipärase kasutamise eest fondi nõukogu. Nõukogu oli kolmeliikmeline, sinna kuulusid rahandusminister ja Eesti Panga president ametikoha järgi ning nende nimetatud fondi tegevdirektor.¹⁵⁰ Fondi loomisest, s.o 1993. aastast oli nõukogu liige Eesti Panga presidendina Siim Kallas, alates 1995. aasta 21. märtsist Eesti Panga presidendi ülesannete täitjana ja hiljem presidendiks saanuna Vahur Kraft.¹⁵¹ Rahandusministrina oli fondi nõukogu liige selle loomise järel Madis Üürike, alates 11. jaanuarist 1994 Heiki Kranich, 27. juunist 1994 Andres Lipstok ning 17. aprillist 1995 kuni fondi sihtasutuseks ümberkujundamiseni Mart Opmann.¹⁵² Kuigi põhikirja järgi pidi fondi igapäevast tegevust juhtima fondi nõukogu, jäi tegelikkuses nõukogu roll formaalseks.¹⁵³ Fondi nõukogu töökorraldust kirjalikult ei talletatud.¹⁵⁴ Rahandusministrina nõukogusse kuuluma pidanud Andres Lipstok väitis, et tema rahandusministriks oleku ajal nõukogu kokku ei kutsutud, samuti ei mäletanud ta, et talle oleks fondi tegevuse kohta teavet jagatud.¹⁵⁵ Riigikontrolli peakontrolöri otsuses, milles käsitleti fondi tegevust jaanuarist 1993 kuni detsembrini 1995, on märgitud: „Fondi tegevuse kohta aruandeid Eesti Pangale ja kreditoridele esitatud ei ole. Põhikiri näeb ette nimetatud

¹⁴¹ Riigikontrolli peakontrolöri 18.03.1996 otsus nr 30-13/64, lk 2 ja 5 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69).

¹⁴² Riigikontrolli peakontrolöri 5.01.1998 otsus nr 30-13/119, lk 5 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 115).

¹⁴³ Eesti Panga nõukogu 20.12.1994 istungi protokoll nr 15 punkt 2, protokoll lisa 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 60); Eesti Panga nõukogu 13.06.2000 istungi protokoll nr 12 punkt 3 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 136).

¹⁴⁴ Eesti Panga nõukogu protokollid 2001–2010.

¹⁴⁵ Kalle Jürgensoni seletused uurimiskomisjoni 07.05.2014 istungil.

¹⁴⁶ Ardo Hanssoni seletused uurimiskomisjoni 29.01.2014 istungil.

¹⁴⁷ Eesti Panga nõukogu 15.04.1997 istungi protokoll nr 5 punkt 3.1 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 90); Eesti Panga nõukogu 14.09.2000 istungi protokoll nr 14 punkt 5 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 140).

¹⁴⁸ Näiteks Eesti Panga nõukogu 20.05.1997 istungi protokoll nr 7 punktis 2 fikseeritud otsuse täitmine (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 96).

¹⁴⁹ Mart Sõra seletused uurimiskomisjoni 12.02.2014 istungil.

¹⁵⁰ Riikliku VEB Fondi põhikirja punktid 15–17 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 24, lk 3).

¹⁵¹ Eesti Panga koduleht. – <http://www.eestipank.ee/eesti-pank/ajalugu>

¹⁵² Rahandusministeeriumi koduleht. – <http://www.fin.ee/index.php?id=238>

¹⁵³ Vladimir Mihailovi seletused uurimiskomisjoni 28.08.2013 istungil.

¹⁵⁴ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 istungil.

¹⁵⁵ Andres Lipstoki seletused uurimiskomisjoni 19.02.2014 istungil.

aruannete esitamist üks kord aastas.”¹⁵⁶ Samal ajal oli peakontrolöri otsuses kirjas: „Fondil puudub selge edaspidine tegevuskava. Fondi nõukogu ei tööta, selle volitused lõppesid jaanuaris 1996.”¹⁵⁷ Peakontrolöri otsuses on järeltatu: „Kontrollimisel ilmses, et fondi nõukogu ei ole tööle asunud.”¹⁵⁸ Endine fondi nõukogu liige väitis, et ta ei mäleta, et oleks koostatud protokollitud nõukogu otsuseid.¹⁵⁹ Esimene nõukogu koosoleku protokoll on koostatud 1996. aasta jaanuaris, s.o vahetult pärast seda, kui Riigikontroll oli fondi tegevust kontrollinud. Sellel nõukogu koosolekul esitas Teimann fondi tegevdirektorina ülevaate fondi tegevusest alates selle loomisest kuni 1996. aasta alguseni.¹⁶⁰

50. Krafi sõnade kohaselt oli fondi toimimise tagamine tegevdirektori ülesanne.¹⁶¹ Fondi tegevdirektori ajutiseks kohusetäitjaks sai fondi loomisel Eesti Panga asepresident Enn Teimann.¹⁶² Teimanni Eesti Pangast lahkumise järel sai 1997. aastal fondi tegevdirektoriks Eesti Panga arveldusvalitsuse juhataja asetäitja Vladimir Mihailov.¹⁶³ VEB Fondi põhikirja muudatustega 1996. aastal suurendati fondi tegevdirektori ja Eesti Panga presidendi volitusi fondi juhtimisel. Muudatuse ajal Eesti Panga presidendiks olnud Kraft vastas, et muudatus võis olla tingitud sellest, et rahandusminister ei tahtnud nõukogu töös osaleda.¹⁶⁴ Muudatustega määrati fondi tegevdirektori ülesanneteks fondi igapäevase tegevuse, sealhulgas raamatupidamise korraldamine ja juhtimine, Eesti Pangale esitatavate aruannete ettevalmistamine ning nõukogu volituse alusel fondi esindamine õigustoimingutes. Tegevdirektorile vahetuks tööülesannete andjaks ja nende täitmise kontrollijaks määrati Eesti Panga president.¹⁶⁵

51. VEB Fond kujundati 1998. aastal ümber sihtasutuseks VEB (edaspidi SA VEB) ning see kanti registrisse 1999. aasta märtsis.¹⁶⁶ Sihtasutuse põhikiri nägi nii nagu fondi põhikiri ette, et sihtasutuse nõukogu liikmed on ametikoha järgi rahandusminister ja Eesti Panga president. Kolmanda liikme määrasid rahandusminister ja Eesti Panga president.¹⁶⁷ Põhikirja hilisema redaktsiooni järgi Eesti Panga president ja rahandusminister nõukokku ei kuulunud, Eesti Panga president nimetas kaks nõukogu liiget ja rahandusminister ühe liikme.¹⁶⁸ Sihtasutuse juhatus tegutses üheliikmelisena.¹⁶⁹ Sihtasutuse ainuisikuline juhatuse liige (juhataja) täitis VEB Fondi tegevdirektoriga samalaadseid ülesandeid. Sihtasutuse endise nõukogu liikme sõnul nõukogu sisuliste sihtasutuse tööd puudutavate küsimustega ei tegelenud, sellega tegeles sihtasutuse juhataja koostöös Eesti Panga presidendiga. Nõukogu ei vullanud sihtasutuse igapäevast tööd puudutavat teavet, usaldati juhataja esitatud andmeid. Rahandusminister hõivatuse tõttu nõukogu tööst osa ei võtnud. Nõukogu vaatas üksnes vormi kohaselt üle juhatuse koostatud aruanded ja kinnitas need.¹⁷⁰ Ka sihtasutuse juhatajana tegutsenud Mihailov pidas nõukogu kui juhtorgani rolli formaalseks.¹⁷¹

¹⁵⁶ Riigikontrolli peakontrolöri 18.03.1996 otsus nr 30-13/64, lk 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69).

¹⁵⁷ Samas, lk 5.

¹⁵⁸ Samas, lk 2.

¹⁵⁹ Mart Opmanni seletused uurimiskomisjoni 22.05.2013 istungil.

¹⁶⁰ Riikliku VEB Fondi nõukogu 19.01.1996 koosoleku protokoll.

¹⁶¹ Vahur Krafi seletused uurimiskomisjoni 16.10.2013 istungil.

¹⁶² Eesti Panga presidendi 21.01.1993 käskkiri nr 11 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 24).

¹⁶³ Eesti Panga presidendi 3.01.1997 käskkiri nr 2-k.

¹⁶⁴ Vahur Krafi seletused uurimiskomisjoni 16.10.2013 istungil.

¹⁶⁵ Eesti Panga presidendi 28.08.1996 käskkirjaga nr 101 kinnitatud „Riikliku VEB Fondi põhikirja muudatused”.

¹⁶⁶ SA VEB 2000. aasta majandusaasta aruanne.

¹⁶⁷ SA VEB põhikiri 29.09.1998, punkt 5.13.

¹⁶⁸ SA VEB põhikiri 21.01.2002, punkt 5.13.

¹⁶⁹ Sihtasutuse loomise järel oli juhatuse liige Vladimir Mihailov, mais 2002 sai Mihailovi asemel juhatuse liikmeks Aili Lindpere ja 2010. aasta juulis Rein Järvelill. Väljavõte e-äriregistrist 20.02.2013.

¹⁷⁰ Aili Lindpere seletused uurimiskomisjoni 11.09.2013 istungil.

¹⁷¹ Vladimir Mihailovi seletused uurimiskomisjoni 28.08.2013 istungil.

52. VEB pank ei tunnustanud külmutatud kontode omanikuna fondi, vaid Põhja-Eesti Panka.¹⁷² Seetõttu sõlmis fond 1993. aasta aprillis Põhja-Eesti Pangaga lepingu, millega Põhja-Eesti Pank kohustus enda nimel ja arvel esindama fondi suhetes VEB pangaga ning teiste isikutega. Põhja-Eesti Pank kohustus lepinguga teenindama fondi raamatupidamist ja pidama kreditoride registrit, kasutades selleks oma tehnilisi vahendeid, personali ja maksedokumentide blankette. Kogu fondi arhiiv ja kreditoride dokumentatsioon määrati Põhja-Eesti Panga valdusse.¹⁷³ VEB Fond ei kontrollinud, kas Põhja-Eesti Pank täidab lepingut nõuetekohaselt.¹⁷⁴

53. Fondi küsimustega tegelemine oli Põhja-Eesti Pangas juhatuse aseesimehe Lembit Zernanti vastutusalas.¹⁷⁵ Zernanti kaudu toimus kirjavahetus VEB pangaga, sealhulgas Vene residentidest kreditore puudutavates küsimustes.¹⁷⁶ Zernant jagas Põhja-Eesti Panga raamatupidajatele fondi registri- ja raamatupidamisega seotud korraldusi¹⁷⁷ ning allkirjastas fondi memoriaalordereid¹⁷⁸, mis kajastasid blokeeritud vahendite ülekandmist.¹⁷⁹ Fondi puudutav teabevahetus käis Teimanni ja Zernanti vahel, registriga seotud kirjad ja korraldused suunas Teimann täitmiseks Zernantile.¹⁸⁰ Põhja-Eesti Panga ja Eesti Panga vaheline registreeritud kirjavahetus puudus.¹⁸¹ Põhja-Eesti Pangast saadeti Teimannile iga kuu allkirjastamiseks teated fondi registri seisu kohta.¹⁸² Pärast Põhja-Eesti Pangast lahkumist asus Zernant teenistusse Eesti Panga pangainspektsiooni allosakonna juhatajana.¹⁸³ Ajal, kui Zernant töötas Eesti Pangas, volitas fondi tegevdirektor Mihailov Zernantit allkirjastama tegevuse lõpetanud Põhja-Eesti Panga direktorina maksekorraldusi VEB pangast võetud laenude ja intresside tagasimaksmise kohta.¹⁸⁴ Pärast Zernanti lahkumist hakkas fondiga seotud ülesandeid Põhja-Eesti Panga raamatupidajatele jagama fondi tegevdirektor Mihailov.¹⁸⁵ Põhja-Eesti Pank liideti 1997. aastal AS Eesti Ühispannaga (edaspidi *Ühispank*).¹⁸⁶ Sellega läks fondi ja hiljem SA VEB asjaajamine üle Põhja-Eesti Panga õigusjärglasele Ühispannale ja seejärel AS SEB Pangale.¹⁸⁷ Lepingu fondi raamatu- ja registripidamiseks kommertspannas lõpetati 2008. aastal.¹⁸⁸ Lepingu lõpetamiseni asus fondi

¹⁷² Eesti Panga juhatuse protokoll 6.11.1995 nr 41, punkt 4 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 66, lk 2).

¹⁷³ VEB Fondi ja Põhja-Eesti Panga vaheline leping 11.04.1993.

¹⁷⁴ Vahur Krafit seletused uurimiskomisjoni 9.04.2014 istungil.

¹⁷⁵ Ants Juhvelti seletused uurimiskomisjoni 7.05.2014 istungil.

¹⁷⁶ Olga Burmistrova seletused uurimiskomisjoni 11.12.2013 istungil; Põhja-Eesti Panga 20.10.1995 kiri nr 7-1/2469 VEB pangale (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 63, lk 4); VEB panga 13.08.96 kiri nr 940/1102 Põhja-Eesti Pangale (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 74); Põhja-Eesti Panga kiri 15.11.1994 nr 1-10/2286 ettevõttele Optintorg (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 64, lk 1); Põhja-Eesti Panga 20.10.1995 kiri nr 7-1/2469 VEB pangale (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 64, lk 4).

¹⁷⁷ Olga Burmistrova seletused uurimiskomisjoni 11.12.2013 istungil.

¹⁷⁸ VEB Fondi memoriaalorderid 6.06.1996, 21.06.1996 ja 6.09.1996 (Riikliku VEB-Fondi tegevuse kontrollimine, taustadokument, kirjavahetus Rahandusministeeriumiga, erinevad materjalid VEB Fondi tegevuse kohta, lk 21, 25 ja 35).

¹⁷⁹ Tallinna Ringkonnakohtu 26.03.2001 otsus tsiviilasjas nr II-2/116/01, lk 8.

¹⁸⁰ VEB Fondi tegevdirektori Enn Teimanni resolutsioon 19.06.1996 (Riikliku VEB-Fondi tegevuse kontrollimine, taustadokument, kirjavahetus Rahandusministeeriumiga, erinevad materjalid VEB Fondi tegevuse kohta, lk 22) ja resolutsioon 15.02.1995 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 61, lk 1).

¹⁸¹ Eesti Panga auditi aruanne, lk 3.

¹⁸² Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 istungil.

¹⁸³ Eesti Panga siseauditi osakonna juhataja Henn Oidi e-kiri 4.10.2013.

¹⁸⁴ Riikliku VEB Fondi volikiri 12.11.1997 nr 01.

¹⁸⁵ Kadri Metsla seletused uurimiskomisjoni 15.05.2013 istungil; Anu Kulvere seletused uurimiskomisjoni 13.11.2013 istungil; AS Eesti Merelaevanduse 6.04.1998 kiri VEB Fondile (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 124, lk 1).

¹⁸⁶ Eesti Panga nõukogu 4.01.1997 istungi protokoll nr 1 Põhja-Eesti Panga liitmise kava kohta Ühispannaga.

¹⁸⁷ Eesti Panga auditi aruanne, lk 3.

¹⁸⁸ SA VEB ja AS SEB Eesti Ühispank 21.02.2008 kokkulepe lepingu lõpetamiseks (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 149).

registripidamine ja sellega seotud dokumentatsioon AS SEB Pangas, pank saatis SA-le VEB registri väljavõtted.¹⁸⁹

2.3. VEB Fondi toimingud aastatel 1993–2012

2.3.1. Kreditoride üldkoosoleku kokkukutsumata jätmine

54. VEB Fondi otsuse järgi pidi fond kuue kuu jooksul kokku kutsuma fondi kreditoride (sertifikaatide omanike) üldkoosoleku fondi juhatuse valimiseks. Kuni juhatuse valimiseni volitati Eesti Panga nõukogu otsustama kooskõlastatult valitsusega fondi koondatud nõuete realiseerimisega seotud küsimusi.¹⁹⁰ Päev pärast VEB Fondi otsust Eesti Panga presidendi kinnitatud fondi põhikiri ei näinud fondi juhtorganitena ette ei kreditoride üldkoosolekut ega fondi juhatust, nende asemel anti fondi juhtimine Eesti Panga presidendi, rahandusministri ja nende nimetatava tegevdirektori kätte.¹⁹¹ Kreditoride üldkoosolekut Eesti Pank ja fond ettenähtud ajal ning ka pärast seda kokku ei kutsunud.

55. Ajavahemikus aprill 1995 kuni veebruar 1996 pöördusid viis fondi kreditori kohtusse Eesti Panga ja fondi vastu kreditoride üldkoosoleku kokkukutsumise nõudega.¹⁹² Hagiavaldustes märkisid kreditorid, et rikutud on nende õigust fondi juhtorganite valimisele ja õigusele osaleda fondi juhtimises, samuti väitsid nad fondi põhikirja vastuolu Riigikogu otsusega.¹⁹³ Kahjunõuet kreditorid ei esitanud.¹⁹⁴ Kohtuvaidlusega samal ajal tegi Riigikontroll Eesti Pangale ettepaneku kutsuda kokku kreditoride üldkoosolek, korraldada fondi uute juhtorganite valimine ja fondi uue põhikirja väljatöötamine.¹⁹⁵ Riigikontrolli peakontrolöri hilisem ettepanek Eesti Pangale üldkoosoleku kokkukutsumise alternatiivina nägi ette Riigikogule argumenteeritud ettepaneku tegemise VEB Fondi otsuse muutmiseks¹⁹⁶, mida aga Eesti Pank samuti ei teinud. Riigikontrolli peakontrolör märkis ühtlasi, et fondi põhikiri on vastuolus VEB Fondi otsusega, mille järgi on fondi juhtorgan sertifikaatide omanike valitav juhatus.¹⁹⁷ Samale seisukohale asus hiljem kohus, sedastades, et fondi põhikirja vastuolu korral VEB Fondi otsusega tuleb kohaldada VEB Fondi otsuses kui juriidilise isiku asutamisosuses sätestatud, sest fondi asutamisosus asub õigusaktide süsteemis fondi põhikirjast kõrgemal.¹⁹⁸

56. Kohus rahuldab 1997. aasta sügisel kreditoride nõude ning kohustas Eesti Panka ja fondi kutsuma kokku kreditoride üldkoosoleku juhatuse valimiseks.¹⁹⁹ Kohtuotsuse kohaselt olid üldkoosoleku kokkukutsumata jätmise tagajärjel jäänud moodustamata fondi põhikirjalised juhtorganid ning fondi tegevus oli tõkestatud.²⁰⁰ Kreditoride hagi täielikust õigeksvõtmisest hoolimata vaidlustas Eesti Pank kohtuotsuse.²⁰¹ Teise astme kohus jättis

¹⁸⁹ Rein Järvelille seletused uurimiskomisjoni 24.04.2013 istungil.

¹⁹⁰ Riigikogu 20.01.1993 otsuse punkt 6.

¹⁹¹ Riikliku VEB Fondi põhikirja punktid 15 ja 17 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 24, lk 3).

¹⁹² Tsiviilasja nr 2-5318/95/34 toimiku materjalid.

¹⁹³ AS Saare Kalur 20.04.1995 hagiavaldus Tallinna Linnakohtule, lk 2; AS Pärnu Kalur Holding 15.06.1995 hagiavaldus Tallinna Linnakohtule, lk 2.

¹⁹⁴ Tallinna Linnakohtu 6.11.1997 otsus tsiviilasjas 2-5318/95/34, lk 1.

¹⁹⁵ Riigikontrolli peakontrolöri 18.03.1996 otsus nr 30-13/64, lk 5–6 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69).

¹⁹⁶ Riigikontrolli peakontrolöri 5.01.1998 otsus nr 30-13/119, lk 5 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 115).

¹⁹⁷ Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsioonis dokument nr 24, lk 3–4.

¹⁹⁸ Tallinna Linnakohtu 6.12.1999 määrus tsiviilasjas nr 2-5318/95/21, lk 2.

¹⁹⁹ Tallinna Linnakohtu 6.11.1997 otsus tsiviilasjas nr 2-5318/95/34.

²⁰⁰ Samas, lk 2.

²⁰¹ Samas, lk 2; Tallinna Ringkonnakohtu 13.02.1998 otsus tsiviilasjas nr II-2/172, lk 3.

Eesti Panga apellatsioonkaebuse rahuldamata ja kohtuotsuse muutmata.²⁰² Kohus leidis, et VEB Fondi otsusest tulenev kohustus üldkoosolek kokku kutsuda lasub kuni juhatuse valimiseni ka fondi haldajal – Eesti Pangal.²⁰³ Eesti Pank vaidlustas otsuse Riigikohtus, kuid Riigikohus pidas Eesti Panga kassatsioonkaebust põhjendamatuks ja kohtuasja menetlusse ei võtnud.²⁰⁴

57. Fond ja Eesti Pank jõustunud kohtuotsusest hoolimata kreditoride üldkoosolekut kokku ei kutsunud. Kreditoride väitel olid nemad, kelle huvide kaitseks fond asutati, jäetud kõrvale fondi juhtimis- ja otsustamisõigusest.²⁰⁵ Kohus trahvis Eesti Panka ja SA-d VEB kohtuotsuse täitmata jätmise eest kumbagi 200 päevapalga ulatuses (8333 krooni).²⁰⁶ Eesti Pank ja SA VEB vaidlustasid trahvi määramise, kuid edutult – trahvimäärus jäi muutmata.²⁰⁷ Eesti Pank ja SA VEB maksid kohtu määratud trahvid ära.²⁰⁸ 1993. aastal toimuma pidanud kreditoride üldkoosolek leidis aset pärast kohtuvaidluste kaotamist ja trahvide tasumist 2000. aasta suvel.²⁰⁹

58. Fondi sihtasutuseks ümberkujundamise käigus 1998. aastal kinnitas fondi nõukogu SA VEB põhikirja.²¹⁰ Nagu fondi põhikirjas, ei nähtud ka SA VEB põhikirjas juhtorganina ette kreditoride üldkoosolekut ja selle valitavat juhatust.²¹¹ Kohus leidis, et SA VEB põhikiri oli vastuolus nii tollase sihtasutuste seaduse kui ka VEB Fondi otsuse kui juriidilise isiku asutamisohtusega. Kohus märkis, et sihtasutuse põhikirja väljatöötamise ajal olid teada ning täitmiseks kohustuslikud nii fondi asutamisohtus kui ka sellel põhinev kohtuotsus, riikliku VEB Fondi reorganiseerimisel on fond nii seadusandja kui ka kohtuotsust eiranud, kahjustades sellega sertifikaatide omanike õigusi.²¹²

59. Eesti Panga endine president ja fondi nõukogu liige väitis, et ta ei tea täpselt, miks kreditoride üldkoosolekut kokku ei kutsutud, küll meenub talle, et mõned kreditorid esitasid tungivalt nõudmisi riigile ja Eesti Pangale.²¹³ Fondi vastuses Riigikontrollile 1996. aastal märgiti, et mitme maineka advokaadibüroo nõuannet arvestades ei saa fondi kreditoride üldkoosoleku kokkukutsumist Eesti riigi huvidest lähtudes pidada otstarbekaks.²¹⁴ Eesti Panga nõukogule 1997. aastal esitatud seletuskirjas on märgitud üldkoosoleku kokkukutsumise ohuna, et mitteresidentidest kreditorid võivad otsuseid suunata selliselt, et nõuete rahuldamist nõutakse riigi, Ühispanga või Eesti Panga arvelt.²¹⁵

60. Eesti Panga nõukogu arutas 1997. aasta 20. mai istungil kreditoride üldkoosoleku kokkukutsumist ja otsustas üldkoosoleku kokkukutsumise ette valmistada.²¹⁶ Kohus on

²⁰² Tallinna Ringkonnakohtu 13.02.1998 otsus tsiviilasjas nr II-2/172, lk 3.

²⁰³ Samas, lk 3.

²⁰⁴ Riigikohtu loakogu 6.05.1998 resolutsioon, toimik nr 3-7-2-221 T.

²⁰⁵ Tallinna Linnakohtu 6.12.1999 määrus tsiviilasjas nr 2-5318/95/21, lk 1–2.

²⁰⁶ Samas, lk 3.

²⁰⁷ Tallinna Ringkonnakohtu 13.03.2000 määrus tsiviilasjas nr II-2/327.

²⁰⁸ Advokaadibüroo Heta kiri 24.12.1999.

²⁰⁹ SA VEB soodustatud isikute (kreditoride) üldkoosoleku protokoll (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 141).

²¹⁰ VEB Fondi nõukogu 29.09.1998 otsuse punkt 2.

²¹¹ VEB Fondi nõukogu 29.09.1998 otsuse punktiga 2 kinnitatud SA VEB põhikiri.

²¹² Tallinna Linnakohtu 6.12.1999 määrus tsiviilasjas nr 2-5318/95/21, lk 2–3.

²¹³ Siim Kallase seletused 8.11.2013 istungil.

²¹⁴ VEB Fondi 07.1996 kiri nr 15-1/242 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69, lk 7).

²¹⁵ Mihailov, V. Seletuskiri Eesti Panga nõukogu otsuse „Riikliku VEB Fondi tegevuse edasiste perspektiivide kohta” projekti juurde 02.07.1997 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 102, lk 1–2).

²¹⁶ Eesti Panga nõukogu 20.05.1997 koosoleku protokoll nr 7 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 96, lk 4).

leidnud, et Eesti Pank fondi haldajana mõistis nimetatud otsust vastu võttes oma ülesandeid õigesti.²¹⁷ Eesti Panga juhatus soovis otsustas sama aasta 4. juunil üldkoosoleku kokkukutsumist mitte toetada.²¹⁸ Hiljem, s.o Eesti Panga nõukogu 1997. aasta 8. juuli istungil otsustas nõukogu toetada VEB Fondi toiminguid põhiülesande täitmisel ja fondi tegevuse lõpetamisel, üldkoosoleku kokkukutsumist selles otsuses ei käsitletud.²¹⁹ Komisjonile antud seletustes tõdeti, et kreditoride üldkoosoleku oleks võinud kokku kutsuda või vähemalt kreditore kaasata. Pankrotimenetluse analoogiast lähtuvalt, kus kreditorid saavad ise otsustada nõuete üle, ei ole legitiimne, kui kreditorid ei lasta neid puudutavate otsuste juurde ja otsused jäävad kitsa ringi teha.²²⁰

2.3.2. VEB Fondi registripidamine ja aruandlus

61. Sertifikaatide emissiooni korraldamiseks tuli seada sisse register (VEB Fondi register).²²¹ Registrisse tuli kanda andmed sertifikaadi omaniku, nõude summa, sertifikaadi väljaandmise aja ja selle omanikutunnistuse väljaandmise aja kohta.²²² Register pidi kajastama kreditori omanduses olevate sertifikaatide arvu, nominaalväärtuseid ning kõiki järgnevaid muudatusi neis andmetes.²²³ Riigikontrolli audit näitas, et VEB Fondi registrisse nõutud kujul andmeid kunagi ei kantud. Samas leidis Riigikontroll, et registri väljakujunenud vorm oli informatiivsem kui käskkirjaga nõutu, sisaldas registri pidamise seisukohalt olulisi andmeid, kuid info registrisse kandmisel ei olnud järjepidev.²²⁴ Registrisse kanti kreditoride nõuded pankadele moratooriumi kehtestamise, s.o 1992. aasta 18. novembri seisuga.²²⁵ Riigikontroll on nentunud, et 20.01.1993 seisuga oli VEB pangas külmunud raha ühe tagasikande tõttu moratooriumi seisuga võrreldes vähenenud.²²⁶

62. Eesti Panga käskkirja kohaselt tuli VEB Fondi registrisse kanda nõuded samades valuutades, nagu need olid pankade kontodel külmutatud. Nõuded tuli konverteerida Eesti kroonidesse pärast seda, kui VEB pangas oli külmutatud raha arvestatud ümber Saksa markadesse. Seda nõuet ei täidetud. VEB Fondi registrisse kanti ligikaudu 40% nõuetest (Vabariigi Valitsuse, Eesti Panga ja Balti Ühispanga nõuded) Eesti kroonides, ülejäänud nõuded olid kajastatud valuutas, mis oli VEB pangas külmunud. Suures ulatuses nõuete kajastamine Eesti kroonides tõi koosmõjus valuutakursside muutumisega kaasa selle, et registris oli valuutakursist olenevalt nõudeid kas rohkem või vähem kui külmutatud raha VEB pangas. Kuna fondi bilansi koostamisel võeti aluseks VEB panga teatatud külmutatud raha jääk, siis registris kajastatud nõuete summa ja VEB pangas külmutatud rahasumma vahe arvel korregeeriti hoiustajate nõuete kogusummat. Vabariigi Valitsuse, Eesti Panga ja Balti Ühispanga nõuded jäid registris muutumatuks. Kokkuvõtvalt erines läbi aja registris kajastatud nõuete kogumaht oluliselt VEB pangas külmunud raha kogusummast.²²⁷ Järelikult ei peetud VEB Fondi registrit ja raamatupidamist korrektselt, näiteks kui VEB pank oleks otsustanud raha tagastada ajal, kui registris kajastatud nõuete maht ületas VEB pangas

²¹⁷ Tallinna Ringkonnakohtu 13.02.1998 otsus tsiviilasjas nr II-2/172.

²¹⁸ Eesti Panga juhatuse 4.06.1997 juhatuse koosoleku protokoll nr 32 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 98, lk 2).

²¹⁹ Eesti Panga nõukogu 8.07.1997 otsus nr 9-2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 103).

²²⁰ Ardo Hanssoni seletused uurimiskomisjoni 29.01.2014 istungil.

²²¹ Eesti Panga 25.01.1993 käskkirjaga nr 15 kinnitatud VEB Fondi sertifikaadi tingimuste punkt 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 33).

²²² Eesti Panga 25.01.1993 käskkirja nr 15 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 33).

²²³ Eesti Panga 25.01.1993 käskkirjaga nr 15 kinnitatud VEB Fondi sertifikaadi tingimuste punkt 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 33).

²²⁴ Riigikontrolli aruanne 2014, punktid 230-232.

²²⁵ Eesti Panga 25.01.1993 käskkirja nr 15 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 33).

²²⁶ Riigikontrolli aruanne 2014, punktid 203-204.

²²⁷ Samas, punktid 237-245.

külmutatud rahasummat, siis ei oleks registri alusel kõigi kreditoride nõuete rahuldamine olnud võimalik.²²⁸ Ent kuna VEB pank raha VEB Fondile ei tagastanud ja registrikannete järgi raha jaotamist kreditoride vahel ei toimunud, siis registripidamise puudustega seotud ohud ei täitunud.

63. Fondi sertifikaate fondi nõuete kohta väljastati fondi moodustamisel 853 411 523 krooni 64 sendi suuruses nominaalväärtuses. 2011. aasta 31. detsembri seisuga oli sertifikaatide jääk 236 035 152 krooni 67 senti.²²⁹ Nõuete muutumist valuutade lõikes erinevatel aegadel on kajastanud Riigikontrolli auditaruanne.²³⁰ Nõuete maht muutus peamiselt seoses Venemaa residentidele raha vabastamisega.

64. 1997. aastal korrastati fondi registrit. NSV Liidu lagunemisega kaotasid mittekonverteeritava valuuta arveldusühikud oma väärtuse, neid arveldusühikuid ei konverteeritud vabalt konverteeritavasse valuutasse. Kuna sellise valuuta omanike nõuete arvestus registris oli mõttetu, palus fond Eesti Panga nõukogu otsuse alusel nõuete omanikelt nõusolekut need nõuded registrist kustutada. Ühtlasi kustutati registrist nõuded, mille omanikud olid nõuetest loobunud või nõude omanikku ei olnud võimalik kindlaks teha (ilma õigusjärglaseta likvideeritud ettevõtted). Nimetatud nõuete maht kokku oli väike.²³¹ Riigikontrolli andmetel kustutati registrist 7,3 miljoni krooni eest erinevates valuutades nõudeid. Lisaks kustutati 2,5 miljoni krooni ulatuses Eestis mittekonverteeritavaid kliiringvaluutasid.²³²

65. Vene Föderatsiooni presidendi 1992. aasta ukaasiga nr 1656 tehti Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumile koos Vene Föderatsiooni Keskpanga ja VEB pangaga ülesandeks vormistada VEB pangas (seisuga 1992. aasta 1. jaanuar) olnud valuutaarvetega seotud kohustused Venemaa ettevõtete, organisatsioonide, asutuste, sealhulgas pankade ees ümber USD-tes väljastatavateks riiklikeks võlakirjadeks.²³³ Ukaasi täitmiseks võeti 1993. ja 1996. aastal vastu rakendusaktid.²³⁴ Sama ukaasiga nähti lisaks Vene juriidilistele isikutele ette kohustuste kustutamine kõigi füüsiliste isikute ees alates 1993. aasta 1. juulist.²³⁵ VEB pank teatas 1994. aasta 1. märtsi kirjas Eesti Pangale, et on alustanud nimetatud ukaasi täitmist ja palus lisatud vormi kohaselt isikute andmeid. Pärast andmete esitamist maksti füüsilistele isikutele välja ligikaudu 3,5 miljonit krooni.²³⁶

66. Fondis oli 1995. aasta alguse seisuga nelja Venemaa residentist kreditori nõuded: kommertspank Baziz (nõue 190 000 USD), Elegant Lodzik (nõue 400 000,33 USD), Optintorg (nõue 2 200 390,12 USD ja 305 730,49 Prantsuse franki) ja United Russian Finance

²²⁸ Samas, punktid 242, 245.

²²⁹ Riigikohtu üldkogu 20.11.2012 otsus kohtuasjas nr 3-4-1-4-12, punkt 10.

²³⁰ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 247.

²³¹ Mihailov, V. SA VEB (Riikliku VEB Fondi õigusjärglane) tegevuse aruanne perioodil 1.01.1997–1.01.2000 Eesti Panga nõukogule. 6.06.2000, lk 2–4.

²³² Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 251.

²³³ Vene Föderatsiooni presidendi 7.12.1992 ukaas nr 1656 „Meetmetest endise NSV Liidu sisese valuutavõla reguleerimisel”, punkt 3 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 18).

²³⁴ Vene Föderatsiooni Ministrite Nõukogu – Vene Föderatsiooni Valitsuse 15.03.1993 määrus nr 222 „Riigisisese valuuta obligatsioonilaenu väljalaske tingimuste kinnitamise kohta”; Vene Föderatsiooni presidendi 31.01.1996 ukaas nr 126 „Mõningatest meetmetest Vene Föderatsiooni välis- ja sisevõlaga seotud töö korrastamiseks” (muudetud Vene Föderatsiooni presidendi 1996. aasta 12. augusti ukaasiga nr 1156); Vene Föderatsiooni Valitsuse 4.03.1996 määrus nr 229 „Riigisisese valuuta obligatsioonilaenu obligatsioonide väljaandmisest”.

²³⁵ Vene Föderatsiooni presidendi 7.12.1992 ukaas nr 1656 „Meetmetest endise NSV Liidu sisese valuutavõla reguleerimisel”, punkt 1 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 18).

²³⁶ VEB panga 1.03.1994 kiri nr 303610/LK, Tallinna Halduskohtu 2.12.2008 otsuse haldusasjas nr 3-04-469 kaudu, punkt 43; Mihailov, V. Ülevaade VEB Fondi asutamisest ja fondi tegevusest. 6.09.2000, lk 8–9 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 140, lk 9–10).

(nõue 1 914 817,42 USD). Kahe Venemaa residendist kreditori, TSL ja Sovinterinvest nõuete suurus oli null USD.²³⁷ Viidates Vene Föderatsiooni presidendi ukaasist tulenevale õigusele võlakirjade saamiseks, palus Vene residendist ettevõtja Optintorg 1994. aastal kanda tema fondis olevad nõuded Põhja-Eesti Panga külmutatud kontolt üle teisele VEB pangas asuvale külmutatud kontole.²³⁸ Optintorgi nõuded summas 2 200 390,12 USD ja 305 730,49 Prantsuse franki arvati fondist välja 1995. aasta oktoobris.²³⁹ Riigikontrolli andmetel sai Optintorg VEB pangast raha välja kanda.²⁴⁰ Eesti Panga nõukogule esitatud ülevaates²⁴¹ on SA VEB juhataja nimetanud Optintorgi nõuete väljakandmist fondist nõudeõiguse iseseisvaks teostamiseks, s.o fondi volituse alusel nõude esitamiseks VEB panga vastu.²⁴² Fondi sertifikaadi tingimused nägid sellise võimaluse ette.²⁴³ Samas ei leidnud Riigikontroll kinnitust SA VEB juhataja väitele, et tegemist oli sertifikaadi tingimuste kohase nõudeõiguse iseseisva teostamisega.²⁴⁴ Ka uurimiskomisjonile väideti, et nõudeõiguse iseseisev teostamine sertifikaaditingimustes ettenähtud viisil ei olnud võimalik.²⁴⁵ Kuna VEB pank ei tunnistanud VEB Fondi ega selle antud volitusi, siis Põhja-Eesti Panga poolse nõudeõiguse loovutamise poleks kreditoril nõude iseseisev teostamine VEB pangas olnud võimalik. Riigikontroll ei leidnud tõendeid selle kohta, et Põhja-Eesti Pank oleks sõlminud mõne kreditoriga nõudeõiguse loovutamise kokkuleppe, mis oleks võimaldanud kreditoril ise nõudeõigust VEB pangas teostada.²⁴⁶ Isegi kui Põhja-Eesti Pank oleks nõudeõiguse loovutanud, oleks olnud nõude realiseerimine vähetõenäoline, sest Venemaa poolt vaadatuna välistas külmutamine igasugused tehingud nõuetega.²⁴⁷

67. Eesti Panga nõukogule esitatud ülevaate järgi teostati lisaks Optintorgi nõuetele iseseisvat nõudeõigust VEB panga vastu 1997. aastal 1 827 675 ja 1998. aastal 30 500 000 USD ulatuses, kokku mahus 32 327 675 USD.²⁴⁸ Ülevaates esitatud summa ühtib Eesti Panga 1995. aasta 5. aprilli valeandmetega kirjas märgitud TSL nõude summaga.²⁴⁹ Ülevaates nimetatud iseseisva nõudeõiguse teostamise puhul on tegemist TSL-le kui Vene residendile Vene Föderatsiooni õigusaktide alusel nõude täitmisega, millel peatutakse pikemalt aruande järgmises peatükis. Riigikontrolli andmetel vähenes VEB Fondi maht peamiselt TSL nõude täitmise teel, mis teostus Eesti Panga kaasabil.²⁵⁰ Seega taotlesid juriidilised isikud Vene Föderatsiooni õigusaktidele tuginedes VEB pangas nõuete realiseerimist 34 528 065,12 USD ja 305 730,49 Prantsuse frangi ulatuses. Pärast Optintorgi ja TSL nõuete fondist väljakandmist moodustasid Vene Föderatsiooni residentide nõuded fondis 589 980,33 USD.²⁵¹ Tegemist on kommertspanga Baziz (nõue 190 000 USD) ja Elegant Lodziki (nõue 400 000,33 USD) nõuete summaga.

²³⁷ Kaebuse esitajate esindajate I. Leppiku ja T. Raudsepa 17.05.2012 vastuse Riigikohtule põhiseaduslikkuse järelevalve asjas nr 3-4-1-4-12 lisa nr 7.

²³⁸ VEB panga 20.10.1994 kiri nr 681/33-DBD; Vene Föderatsiooni rahandusministri 18.11.1994 kiri nr 11-04-04/140 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 64, lk 2–3).

²³⁹ Põhja-Eesti Panga ülekandeavaldused 17.10.1995 nr 19 ja 20 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 64, lk 7–8).

²⁴⁰ Riigikontrolli aruanne 2014, lisa 89.

²⁴¹ Mihailov, V. Ülevaade VEB Fondi asutamisest ja fondi tegevusest. 6.09.2000, lk 9.

²⁴² Eesti Panga 25.01.1993 käskkirjaga nr 15 kinnitatud VEB Fondi sertifikaadi tingimuste punkti 8 viimane lõik.

²⁴³ Samas.

²⁴⁴ Riigikontrolli aruanne 2014, lk 50, punktid 253, 256.

²⁴⁵ Vladimir Mihailovi seletused uurimiskomisjoni 28.08.2013 istungil.

²⁴⁶ Riigikontrolli aruanne 2014, lk 50, punktid 257–258.

²⁴⁷ Lehis, L. Lisaküsimused ja vastused seoses õiguseksperitiisiga. 4.09.2013, lk 2.

²⁴⁸ Mihailov, V. Ülevaade VEB Fondi asutamisest ja fondi tegevusest. 6.09.2000, lk 10.

²⁴⁹ Eesti Panga 5.04.1995 kiri nr 1-2-1/653 VEB pangale (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 62, lk 2).

²⁵⁰ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 259.

²⁵¹ SA VEB bilansiväline arvestus seisuga 31.01.2000.

68. VEB Fondi otsuses ei nähtud ette regulatsiooni juhuks, kui VEB pank vabastab raha otse hoiustajatele, kelle arveldused toimusid VEB pangas blokeeritud konto kaudu, ehk VEB Fondi kreditoridele. VEB Fondi loomisel arvati vastupidi: VEB Fondil võivad olla paremad võimalused VEB pangast raha kätte saada kui pankadel ja nende hoiustajatel.²⁵² Seetõttu peeti VEB Fondi moodustamisel nõuete täitmise lahendusena eeskätt silmas VEB Fondi poolt VEB pangast raha tagasi nõudmist ja tagasisaadud rahast kreditoride nõuete rahuldamist. Samas ei välistatud fondi kreditoride nõuete täitmiseks muude lahenduste leidmist. Muu hulgas pidi põhikirja järgi fond tegema kreditoride nõuete rahuldamiseks koostööd Vene Föderatsiooniga ja teiste riikide pankadega.²⁵³ Lehis on leidnud, et Venemaa jaoks välistas külmutamine igasugused tehingud nõuetega. Kuna nõude tegelik realiseerimine sõltus ainult Vene Föderatsiooni õigusest, siis on Lehis järeldanud, et nõude iseseisva teostamise võimaluse all võidi silmas pidada seda, et kui Venemaa mingil põhjusel lubab erandeid ja on teatud liiki isikutele nõus raha välja maksuma (näiteks Venemaa residentidele), siis Eesti-poolne VEB Fondi korraldus ei saaks seda takistada. Lehis sedastab: kui mõnel eraõiguslikust isikust pangakliendil tekkis võimalus saavutada oma nõude rahuldamine Vene Föderatsiooni õigusaktide alusel, ei tekkinud tal kohustust saadud raha VEB Fondile kanda, s.t kohustust jagada saadud raha teiste fondi kreditoridega, seevastu riigil oleks vastav kohustus tekkinud kreditoride huvide kaitsmise kohustusest (Eesti Vabariigi põhiseaduse § 13 ja 14).²⁵⁴

69. Riigikontroll leidis, et VEB Fondi registris on sertifikaatidega toimunud tehinguid, mis muutsid fondi mahtu ja milles pole tõendusmaterjali selle kohta, miks ja mille alusel registrimuudatus tehti, absoluutsummas 19,2 miljonit krooni (kursiga 17.11.1992). Riigikontroll leidis 1,8 miljoni krooni ulatuses selliseid teadmata tehinguid, mille tulemusena muutus külmutatud raha jääk VEB pangas, kuid ei muutunud fondi maht.²⁵⁵ VEB Fondi registris toimunud tehingud, mille algdokumentatsiooni polnud või see oli puudulik, olid seotud valdavalt Põhja-Eesti Panga kui registripidaja endaga. Selliselt müüs Põhja-Eesti Pank ettevõttele United Russian Finance sertifikaate, mida Põhja-Eesti Pangal registri järgi ei olnud. Riigikontrolli hinnangul näitab Põhja-Eesti Pangas toimunu, et VEB Fondi registrit peeti lohakalt ning võimalikud olid segadused ja kuritarvitamised.²⁵⁶

70. Eesti poole initsiatiivil tehti VEB pangaga viimane tehing 1999. aasta kevadel (Ukraina residentide nõudeõiguse kandmine teisele külmutatud kontole). Kokku tehti 1997–1999 (pärast Riigikontrolli viimast auditit) neli tehingut. Neist kolm tehingut olid nõude realiseerimine TSL poolt ja üks tehing Ukraina residentide²⁵⁷ nõudeõiguse kandmine teisele kontole. VEB panga initsiatiivil tehti üks tehing septembris 2000 (reguleerimiskanne India Riigipangaga kliiringvaluuta osas). 2001–2010 ei ole Eesti Panga andmetel tehinguid tehtud. 2010. aasta lõpuks oli algsega võrreldes fondi maht vähenenud umbes neli korda ja nõuete omanike arv umbes 200 võrra.²⁵⁸

2.3.3. Lahenduste leidmine kreditoride nõuete rahuldamiseks

71. VEB Fondi otsusega määrati fondi peaülesandeks lahenduste leidmine Eesti pankade ning teiste juriidiliste ja füüsiliste isikute nõuete rahuldamiseks VEB pangas külmutatud kontode suhtes.²⁵⁹ Fondi põhikirja järgi pidi fond põhiülesande täitmiseks: a) koondama VEB

²⁵² Riigikogu 19.01.1993 istungi stenogramm, päevakorrapunkt 7.

²⁵³ Riikliku VEB Fondi põhikirja punktid 8–9 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 24, lk 3).

²⁵⁴ Lehis, L. Lisaküsimused ja vastused seoses õigusekspertiisiga. 4.09.2013, lk 2.

²⁵⁵ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 265.

²⁵⁶ Samas, punktid 273, 282.

²⁵⁷ Ukraina resident oli Sovinterfrans (fondi registrikood 71).

²⁵⁸ Eesti Panga auditi aruanne, lk 5. – <http://www.eestipank.ee/press/eesti-panga-veb-fondiga-seotud-audit>

²⁵⁹ VEB Fondi otsuse punkt 5.

pangas külmutatud vahenditega seotud nõuded; b) emiteerima koondatud nõuete ulatuses vabalt ostetavaid ja müüdavaid fondi sertifikaate Eesti Panga määratud tingimustel ja korras; c) kompenseerima külmutatud VEB panga kontod fondi sertifikaatidega; d) realiseerima VEB panga vastu esitatud nõudeõigusi; e) rahuldama fondi sertifikaatidega esindatud nõudeid vastavalt nõudeõiguse realiseerimisest saadud vahenditele ning e) tegema koostööd ja vahetama informatsiooni Vene Föderatsiooni ja teiste riikide pankadega.²⁶⁰

72. VEB Fondi otsusega koondati VEB Fondi, s.t muudeti fondi varaks VEB pangas külmutatud kontodest tulenevad Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispannga nõuded VEB panga vastu.²⁶¹ VEB Fondi otsuse täitmiseks oleks tulnud VEB pangas avada fondile arve, millele oleks kantud Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispannga külmutatud raha.²⁶² VEB pank fondi ei tunnistanud ning pankade külmutatud raha VEB pangas fondi nimele ümber ei vormistatud.²⁶³ VEB pank tunnustas üksnes Balti Ühispannga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga baasil loodud Põhja-Eesti Panga õigusi külmutatud kontodele.²⁶⁴ Kuna VEB pank fondi ei tunnistanud ja külmutatud raha fondile üle ei kandnud, jäi fondile vaid registripidamise roll, s.o fondi kreditoride nõuete üle arvestuse pidamine.²⁶⁵ Seejuures täitis registriga seotud vahetuid ülesandeid (kreditoride nimekirjade ja fondi bilansi koostamine, nõuete ülekandmise vormistamine) Põhja-Eesti Pank ja selle õigusjärglased.²⁶⁶ Fondi tegevdirektoril oli ülesannete andmise, järelevalve ja dokumentide kinnitamise funktsioon.²⁶⁷ Riigikohtu hinnangul klientide nõudeid Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispannga vastu, mis olid seotud VEB pangas külmutatud kontodega, fondi ei koondatud, vaid need kompenseeriti fondi sertifikaatidega. Sellise kompenseerimise tagajärg oli VEB pangas külmutatud kontodega seotud hoiustajate nõuete lõppemine Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispannga vastu. Ühes sellega lõppesid Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispannga vastavad kohustused hoiustajate ees.²⁶⁸ Riigikohtu seisukoha järgi ei tulenenud fondi sertifikaatidest õigust nõuded muul viisil kompenseerida, sest need sertifikaadid olidki ette nähtud VEB pangas külmutatud kontodega seotud nõuete kompenseerimiseks.²⁶⁹

73. Fondil lubati emiteerida fondi sertifikaate VEB pangas külmutatud Eesti kommertsbankade korrespondentkontode jäägi ulatuses.²⁷⁰ Fondi sertifikaat kujutas endast tingimuslikku tähtajatut fondi kohustust tõendavat dokumenti, mis andis õiguse proportsionaalsele osale fondi võimalikest tuludest.²⁷¹ Fondi sertifikaadist tuleneva nõudeõiguse täitmine pidi toimuma ühekorraga või järk-järgult vastavalt fondi varade realiseerimisele ning proportsionaalselt kõigi sertifikaadiomanike vahel.²⁷² Riigikogule selgitati sertifikaatide olemust järgmiselt: „Kui raha tagasi saadakse, saavad ka omanikud raha

²⁶⁰ Riikliku VEB Fondi põhikirja punkt 9 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 24, lk 2).

²⁶¹ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 29.

²⁶² Eesti Panga 25.01.1993 käskkirjaga nr 15 kinnitatud VEB Fondi sertifikaadi tingimuste punkt 5.

²⁶³ VEB Fondi nõukogu 14.01.1997 koosoleku protokoll punkt 2; Mihailov, V. Esildis Eesti Panga presidendile hr. V. Kraft. 16.04.1997 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 91); Vladimir Mihailovi seletused uurimiskomisjoni 28.08.2013 istungil.

²⁶⁴ Eesti Panga 6.11.1995 juhatuse koosoleku protokoll nr 41 punkt 4 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 66).

²⁶⁵ Eesti Pank. VEB Fondi auditi esitus.16.01.2013, lk 5.

²⁶⁶ VEB Fondi ja Põhja-Eesti Panga vahel 11.04.1993 sõlmitud leping (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 43).

²⁶⁷ Kadri Metsla seletused uurimiskomisjoni 15.05.2013 istungil; Anu Kulvere seletused uurimiskomisjoni 13.11.2013 istungil.

²⁶⁸ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punktid 29–31.

²⁶⁹ RKHKm 12.12.2006 nr 3-3-1-82-06, punkt 9.

²⁷⁰ Eesti Panga 25.01.1993 käskkiri nr 15, punkt 2.

²⁷¹ Seletuskiri. Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispannga kriisi ületamiseks vajalikest abinõudest. 7.01.1993 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 21).

²⁷² Eesti Panga 25.01.1993 käskkirjaga nr 15 kinnitatud VEB Fondi sertifikaadi tingimuste punkt 7 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 33).

tagasi. Kui ei saa, on neil see paber, millega kas on midagi ette võtta või ei ole ette võtta.”²⁷³ Seega asendati Põhja-Eesti Aktsiapanga ja Balti Ühispanga hoiustajate nõuded, mis olid seotud VEB pangas külmutatud kontodega, sertifikaatidega tagatud tingimuslike nõuetega fondi vastu, s.t nõuete realiseerimine sõltus raha laekumisest VEB pangast fondi.²⁷⁴ Järelikult sertifikaadi alusel oli võimalik nõude osalist või täielikku rahuldamist nõuda üksnes juhul, kui fondil oleks õnnestunud VEB pangast või muul viisil raha saada.

74. Sertifikaat oli turul vabalt ostetav ja müüdav ning võis esineda nii füüsilisel kui ka mittefüüsilisel kujul. Fondil oli kohustus väljastada sertifikaadi omaniku esimesel nõudmisel sertifikaat füüsilisel kujul.²⁷⁵ Ajavahemikus aprill 1995 kuni veebruar 1996 pöördusid viis fondi kreditori kohtusse Eesti Panga ja fondi vastu fondi sertifikaatide väljaandmise nõudega.²⁷⁶ Sertifikaatide väljastamata ja aruandluskohustuse täitmata jätmise tõttu kahjunõudeid fondile ja Eesti Pangale ei esitatud. Hagiavaldustes väideti, et fondi sertifikaate pole välja antud, samuti puudub adekvaatne aruandlus. Fondi põhikirjale viidates väitsid kreditorid, et puudub põhikirjaga nõutud aruandlus sertifikaatide emiteerimise ja kreditoridele kuuluvate sertifikaatide kohta. Kreditoride nõudekirjad fondi sertifikaatide väljaandmise ja fondi tegevuse aruannete kohta on jäänud vastuseta.²⁷⁷ Kohustus kreditoridele kord aastas aruanne esitada võeti kohtuvaidluse ajal, s.o 1996. aasta augustis Eesti Panga presidendi käskkirjaga fondi põhikirjast välja. Kohus andis 1997. aastal õiguse kreditoridele, kohustades fondi ja Eesti Panka väljastama kreditoridele sertifikaadid. Seejuures tunnistasid fond ja Eesti Pank kohtus kreditoride nõudmisi täielikult.²⁷⁸ Eesti Pank siiski vaidlustas kohtuotsuse.²⁷⁹ Ringkonnakohus Eesti Panga apellatsioonkaebust ei rahuldanud.²⁸⁰ Riigikohus Eesti Panga kassatsioonkaebust menetleda ei võtnud.²⁸¹ Fond täitis jõustunud kohtuotsuse sertifikaatide väljaandmise kohta 1999. aasta juulis.²⁸²

75. Fondi põhiülesanne – lahenduse leidmine kreditoride nõuete rahuldamiseks – jäi täitmata. Fondil ei õnnestunud realiseerida nõudeõigusi VEB panga vastu ja rahuldada fondi sertifikaatidega esindatud nõudeid VEB pangast kätte saadud raha arvel.²⁸³ Riigikogu poolt fondile määratud põhiülesande täitmine oli algusest peale ebareaalne, VEB pangas külmutatud raha lahtisulatamine ei olnud fondi võimuses.²⁸⁴ Juba enne Riigikogus fondi loomist oli Vene pool teatanud, et Eesti juriidiliste isikute raha lahtisulatamine sõltub Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahel endise NSV Liidu sise- ja välisvõla jagamise küsimuse lahendamisest ehk riikidevahelisest kokkuleppest.²⁸⁵ Vene poole seisukoht jäi selles küsimuses muutumatuks.²⁸⁶ VEB pangas külmutatud raha probleemi käsitleti alates 1993. aastast Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni läbirääkimistel majandusküsimuste töögrupis. Alates 1993. aasta juulist seostas Venemaa küsimuse lahendamise endise NSV Liidu välisvõla ülevõtmisega. NSV Liidu relvajõudude väljaviimist käsitlevate nn juulilepete sõlmimisega

²⁷³ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

²⁷⁴ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 30.

²⁷⁵ Eesti Panga 25.01.1993 käskkirjaga nr 15 kinnitatud VEB Fondi sertifikaadi tingimuste punktid 3 ja 4 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 33).

²⁷⁶ Tsviilasja nr 2-5318/95/34 toimiku materjalid.

²⁷⁷ AS Akke, AS Saare Kalur, AS Pärnu Kalur Holding, AS A.O. Imbi ja ÜE Sovinterfrans hagiavaldused tsviilasja nr 2-5318/95/34 toimikus.

²⁷⁸ Tallinna Linnakohtu 6.11.1997 otsus tsviilasjas nr 2-5318/95/34.

²⁷⁹ Tallinna Ringkonnakohtu 13.02.1998 otsus tsviilasjas nr II-2/172, lk 3.

²⁸⁰ Samas, lk 3.

²⁸¹ Riigikohtu loakogu 6.05.1998 resolutsioon, toimik nr 3-7-2-221 T.

²⁸² Tallinna Linnakohtu 6.12.1999 määrus tsviilasjas nr 2-5318/95/21, lk 1.

²⁸³ Eesti Panga auditi aruanne, lk 5. – <http://www.eestipank.ee/press/eesti-panga-veb-fondiga-seotud-audit>

²⁸⁴ Oit, H. Eesti Panga auditi suuline esitus pressikonverentsil. 16.01.2013. – <http://www.eestipank.ee/press/eesti-panga-veb-fondiga-seotud-audit>

²⁸⁵ Vene Riigipanga 29.12.1992 kiri nr 19-7-007/3023 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 20).

²⁸⁶ VEB panga 18.04.2011 kiri nr 4800/K10004.

1994. aasta keskel läbirääkimised soikusid. Poliitilistel põhjustel läbirääkimised VEB pangas külmutatud raha üle ei taastunud.²⁸⁷ Venemaa vastuseisu tõttu ei võetud VEB pangas külmutatud raha küsimust 1998. aastal alanud Eesti-Vene uute läbirääkimiste kavasse.²⁸⁸ Eesti Vabariik ei olnud nõus osalema NSV Liidu välisvõla kandmises.²⁸⁹ VEB pangas külmutatud raha püüdis Eesti Pank ja fond vabastada muu hulgas ametkondlikul tasandil, suheldes Vene Föderatsiooni erinevate ametkondade esindajatega, kuid edutult.²⁹⁰ Uurimiskomisjonile tunnistati, et tekkinud olukorras oleks tulnud minna uuesti Riigikogu ette ja võtta omaks tõsiasi, et VEB Fondi tegevus on nurjunud, ning pakkuda kreditoride nõuete rahuldamiseks välja uue lahenduse.²⁹¹

76. Juba VEB Fondi otsuse arutelul Riigikogus käsitati VEB pangas külmutatud nõuete rahuldamise teisi võimalusi, kui Venemaaga läbirääkimised ebaõnnestuvad. Riigikogus pakuti välja kolm varianti: a) VEB panga nõuete müük turuhinnaga, milleks oli 1993. aastal 5% nõude summast; b) VEB panga kreditorid ühendava nn Londoni klubi kaudu nõuete rahuldamise taotlemine ja c) raha investeerimine Venemaale, et investeeringu müügist hiljem raha tagasi saada.²⁹² Kuigi fondi nõuete müüki turuhinnaga Eesti Pangas arutati, ei peetud seda võimalikuks.²⁹³ Londoni klubi kaudu nõuete rahuldamine langes ära poliitilistel põhjustel, sest see eeldanuks Eesti osalemist NSV Liidu välisvõla kandmises.²⁹⁴ Arutusel oli ka külmutatud raha investeerimine Venemaale. 1992. aasta novembri algul teatas tollane välisminister, et üks võimalus oleks paigutada külmutatud raha eest väljastatavad väärtpaberid Venemaa eranaftatööstusse.²⁹⁵ Ent juba paar nädalat hiljem saadi Moskvast infot, et külmutatud raha kompenseerimine Venemaa „naftaobligatsioonidega” või naftatööstuse aktsiatega on äärmiselt ebareaalne.²⁹⁶ Järelikult oli VEB Fondi otsuse vastuvõtmise ajaks see lahendus muutunud küsitavaks. Riigikogus viidati muu hulgas võimalusele saada raha kätte vahendajate kaudu.²⁹⁷ Peeti läbirääkimisi mitmesuguste vahendajatega, kes oma teenuseid VEB pangast raha kättesaamisel pakkusid, kuid kokkulepeteni ei jõutud.²⁹⁸

77. 1993. aasta teisel poolel hakati otsima alternatiivseid võimalusi fondi kreditoride nõuete rahuldamiseks. Rahandusministeerium töötas välja Riigikogu otsuse eelnõu, milles nähti ette, et Eesti ettevõtetele VEB pangast antud valuutalaenu tagasinõudeõigus oleks üle antud Eesti riigile fondi kaudu, s.t VEB panga asemel oleks hakanud laene tagasi nõudma fond, kes oleks saanud laenurahaga hüvitanud sertifikaatidest tulenevad nõuded fondi vastu. Otsuse eelnõu Justiitsministeerium ei kooskõlastanud, ministeerium leidis, et VEB pangalt ei saa ühepoolselt Riigikogu otsusega kreditori õigusi üle võtta, selleks on vaja VEB panga nõusolekut, mida ei ole.²⁹⁹ Lahendusena külmutatud rahaga seotud nõuete hüvitamiseks tegi

²⁸⁷ Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni läbirääkimiste materjalid Tallinna Halduskohtu haldusasja nr 3-04-469 toimiku materjalide kaudu (Tallinna Halduskohtu 2.12.2008 otsus haldusasjas nr 3-04-469).

²⁸⁸ Eesti Panga nõukogu 14.09.2000 istungi protokoll nr 14 punkt 5. Lisa 12 „Ülevaade VEB Fondi asutamisest ja fondi tegevusest”.

²⁸⁹ Eesti Panga 2.12.1993 kiri nr 1-4/1143 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 50).

²⁹⁰ Eesti Panga nõukogu 20.12.1994 istungi protokoll nr 15 lisa 2 „Endises NSV Liidu Välismajanduspangas külmutatud valuutavahenditest” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 60); VEB Fondi 7.1996 kiri nr 15-1/242 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69).

²⁹¹ Vladimir Mihailovi seletused uurimiskomisjoni 28.08.2013 istungil.

²⁹² VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

²⁹³ Eesti Panga nõukogu 8.02.1994 koosoleku protokoll nr 1 päevakorrapunkt 4 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 53).

²⁹⁴ Siim Kallase seletused uurimiskomisjoni 8.11.2014 istungil.

²⁹⁵ BNS uudis 3.12.1992.

²⁹⁶ BNS uudis 17.12.1992.

²⁹⁷ VII Riigikogu stenogramm. II istungjärk. 19.01.1993, päevakorrapunkt 8.

²⁹⁸ Eesti Panga nõukogu 20.12.1994 istungi protokoll nr 15 lisa 2 „Endises NSV Liidu Välismajanduspangas külmutatud valuutavahenditest” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 60).

²⁹⁹ Rahandusministeeriumi 29.09.1993 kiri nr 21-1/1325; Justiitsministeeriumi 6.12.1993 kiri nr 6-2/5-1/129 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 140).

Eesti Pank VEB pangale ettepaneku tasaarveldada Eesti juriidiliste isikute poolt VEB pangast võetud valuutalaenu VEB pangas külmutatud valuutaga. VEB pank vastas ettepanekule eitavalt. Samuti ei aktsepteerinud VEB pank ettepanekut anda fondile õigus VEB pangast võetud Eesti juriidiliste isikute laene tagasi nõuda. See muutis Eesti Panga hinnangul võimatuks VEB pangast Eesti juriidilistele isikutele antud laenude tagasinõudmise küsimuse sidumise VEB pangas külmutatud nõuete rahuldamisega.³⁰⁰ 1996. aasta augustis täiendati fondi põhikirja ülesandega leida võimalusi tasaarvestada Eesti Vabariigi juriidiliste isikute nõuded, kelle vastu VEB pangal on nõuded laenulepingutest tulenevalt, VEB panga nõuetega.³⁰¹ Fond üritas kahe ettevõtte VEB pangast võetud laene tasaarveldada, kuid VEB pank tagastas vastavad maksekorraldused täitmatult.³⁰²

78. 1997. aasta aprillis kuulutas fond välja fondi nõuete müügi eelläbirääkimistega pakkumise korras. Sertifikaadi omanikud seati valiku ette, kas anda fondile nõusolek nõude müügiks või tagastada sertifikaat fondile ja saada fondilt sertifikaadi vastu tagasivahetamisele mittekülvuv volitus nõudeõiguse iseseisvaks teostamiseks VEB panga või selle õigusjärglase vastu. Nõuete müügi järel oli kavas kutsuda kokku sertifikaatide omanike üldkoosolek müügist laekunud raha jaotamiseks.³⁰³ Nõuete ostuks esitati neli pakkumust hinnaga 8–9% nõuete väärtusest.³⁰⁴ Eesti Panga nõukogu nõuete müüki ei toetanud ning nõuded jäid müümata.³⁰⁵ Seega VEB Fondi korraldatud müügipakkumine luhtus ning õiguslikke tagajärgi sellel polnud. 1997. aasta juunis pöördus Majandusministeerium Eesti Panga poole ettepanekuga kasutada VEB pangas külmutatud raha maksevahendina erastamistingutes.³⁰⁶ Ka seda ettepanekut ellu ei viidud.³⁰⁷

79. 1990. aastate teiseks pooleks oli jõutud veendumusele, et fondil ei õnnestu VEB pangast raha kätte saada.³⁰⁸ Fondi nõuete mahtu õnnestus fondi enda tegevusega üksnes mõningal määral vähendada, peamiselt vähenes fondi maht Vene Föderatsiooni residentidele raha vabastamisega. Fondi tegevust lõpetada ei õnnestunud. 1999. aasta märtsist jätkas fond tegevust sihtasutusena.³⁰⁹ Kuigi juba SA VEB 2000. aasta majandusaasta aruande tegevusaruandes tehti ettepanek sihtasutuse tegevus lõpetada, jõuti sihtasutuse likvideerimise otsuseni 2011. aastal.³¹⁰ SA VEB tegevuse varasemat lõpetamist takistasid pooleliolevad kohtuvaidlused.³¹¹ 2013. aasta jaanuaris otsustas SA VEB oma nõukogu 2011. aasta otsusest ja Riigikogu 2012. aasta 15. detsembri otsusest lähtuvalt müüa avalikul enampakkumisel SA VEB vara.³¹² Esimene nõuete võõrandamine enampakkumise teel ebaõnnestus, uue

³⁰⁰ Eesti Panga 30.12.1994 kiri nr 1-4/1313 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 58).

³⁰¹ Eesti panga presidendi 28.08.1996 käskkirjaga nr 101 kinnitatud „Riikliku VEB Fondi põhikirja muudatused”, punkt 3.

³⁰² Eesti Panga nõukogu 13.06.2000 istungi protokoll nr 12 punkti 3 lisa „SA VEB (Riikliku VEB Fondi õigusjärglane) tegevuse aruanne perioodil 1.01.1997 kuni 1.01.2000. a” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 135); VEB panga 16.01.1998 kiri nr 204/3402 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 117).

³⁰³ Eesti Panga nõukogu 15.04.1997 istungi protokoll nr 5 punkti 3 lisad 7–9 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 90).

³⁰⁴ Advokaadibüroo Heta 10.10.1997 kiri (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 107).

³⁰⁵ Eesti Panga nõukogu 20.05.1997 istungi protokoll nr 7 punkti 2 kohta tehtud otsused (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 96) ja Eesti Panga nõukogu 20.05.1997 otsuse projekt (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 97).

³⁰⁶ Eesti Panga nõukogu 10.07.1997 kiri nr 1-1-3/12 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 104).

³⁰⁷ Eesti Panga nõukogu 13.06.2000 istungi protokoll nr 12 punkti 3 lisa „SA VEB (Riikliku VEB Fondi õigusjärglane) tegevuse aruanne perioodil 1.01.1997 kuni 1.01.2000. a” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 135); Eesti Panga nõukogu 14.09.2000 istungi protokoll nr 14 punkt 5. Lisa 12 „Ülevaade VEB Fondi asutamisest ja fondi tegevusest” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 140).

³⁰⁸ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 istungil.

³⁰⁹ Tallinna Linnakohtu 22.03.1999 kandeotsus registriasjas nr S36569/1.

³¹⁰ SA VEB 2000. a majandusaasta aruanne, lk 7; SA VEB nõukogu 24.03.2011 protokoll.

³¹¹ Rein Järvelille seletused uurimiskomisjoni 24.04.2013 istungil; Tallinna Ringkonnakohtu 11.01.2012 määrus haldusasjas nr 3-04-469, lk 3.

³¹² SA VEB koosoleku protokoll 21.01.2013.

enampakkumise tulemusena võõrandati nõudeid 2013. aasta sügisel 1499 euro eest. SA VEB likvideeriti 2014. aasta mais.³¹³

80. Kreditorid taotlesid 2004. aastal kohtu kaudu, et Eesti Vabariik kompenseeriks neile fondi sertifikaadid kas riigi võlakirjade, raha maksmise või muu õiglase hüvitise määramise kaudu või tunnistataks õigusvastaseks Eesti Vabariigi tegevusetus ja viivitus sertifikaatide õiglasel kompenseerimisel.³¹⁴ Vaidlus päädis 2011. aasta 1. veebruaril jõustunud Tallinna Ringkonnakohtu otsusega, millega kohus kohustas Eesti Vabariiki üheksa kuu jooksul otsustama fondi sertifikaatidega tagatud nõuete hüvitamise küsimuse.³¹⁵ Otsuse tähtaegselt täitmata jätmise eest määras kohus Eesti Vabariigile valitsuse kaudu trahvi summas 3200 eurot.³¹⁶ Kohtumäärus riigile trahvi määramiseks jõustus 2012. aasta märtsis.³¹⁷

81. Ringkonnakohtu jõustunud otsuse täitmiseks töötas Rahandusministeerium välja Riigikogu otsuse eelnõu.³¹⁸ Riigikogu võttis 2012. aasta 15. veebruaril vastu otsuse „Riikliku VEB Fondi sertifikaatidega tagatud nõuete hüvitamine”. Otsus nägi ette fondi sertifikaatidega tagatud nõuete hüvitamise sertifikaatide omanikele likvideeritava SA VEB vara müügist laekuva raha arvel likvideerimismenetluse käigus. Ühtlasi tunnistati otsusega kehtetuks 1993. aasta VEB Fondi otsus.³¹⁹ Fondi kreditorid vaidlustasid Riigikogu otsuse Riigikohtus, leides, et riik oleks pidanud andma välja seadused, millega hüvitataks fondi sertifikaatidega tagatud nõuded sertifikaadi nominaalväärtusele vastavas ulatuses, ning määrataks õiglase kompensatsioon perioodi eest, kui fondi sertifikaadi nominaalväärtusele vastava vara käsutamine oli nõuete fondi viimise tõttu piiratud.³²⁰ Riigikohus kreditoride kaebust ei rahuldanud, leides, et põhiseadusest tulenevalt ei pidanud Riigikogu nägema kreditoridele fondi sertifikaatide eest ette suuremat hüvitist, kui see oli Riigikogu otsuses.³²¹ Kreditorid esitasid 2013. aasta mais Eesti Vabariigi peale kaebuse Euroopa Inimõiguste Kohtule.³²² Uurimiskomisjonile teadaolevalt ei ole Euroopa Inimõiguste Kohus kaebuse menetlusse võtmist aruande allkirjastamise ajaks otsustanud.

2.4. Eesti Panga auditiga väljaselgitatud 1995. aastal Eesti Panga poolt VEB pangale saadetud valeandmeid sisaldanud kirja ja sellega seotud hilisemate toimingute asjaolud

2.4.1. VEB pangale saadetud valeandmetega kirja asjaolud

82. Teave Eesti Panga valeandmetega kirjast sai üldsusele teatavaks 2012. aasta sügisel.³²³ Teave saadi SA VEB likvideerija poolt Riigikohtule edastatud materjalist, millele oli lisatud koopia Eesti Panga 1995. aasta 5. aprilli kirjast.³²⁴ Eesti Panga auditiga leidis kinnitust, et VEB pangale 1995. aasta 5. aprillil saadetud kirjas (lisa 1/nr 11) TSL nõude kohta esitatud andmed on valed. TSL-l oli fondi arvestuse kohaselt 1995. aasta 1. jaanuari seisuga fondi

³¹³ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 324.

³¹⁴ Tallinna Ringkonnakohtu 22.10.2010 otsus haldusasjas nr 3-04-469, punkt 2.

³¹⁵ Tallinna Ringkonnakohtu 22.10.2010 otsus haldusasjas nr 3-04-469; RKHKm 1.02.2011 kohtuasjas nr 3-7-1-3-630; RKHKm 1.02.2011 kohtuasjas nr 3-7-1-3-629.

³¹⁶ Tallinna Ringkonnakohtu 11.01.2012 kohtumäärus haldusasjas nr 3-04-469.

³¹⁷ RKHKm 8.03.1012 nr 3-7-1-3-49; RKHKm 8.03.1012 nr 3-7-1-3-50.

³¹⁸ Valitsuskabineti 29.09.2011 nõupidamise otsus.

³¹⁹ RT III, 17.02.2012,1.

³²⁰ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 3.

³²¹ RKÜKo 20.11.2012 nr 3-4-1-4-12, punkt 77.

³²² AS Pärnu Kalur Holding, AS Saare Kalur, AS A.O. Imbi (pankrotis), Akke AS (likvideerimisel), AS Tartu Lihakombinaat (pankrotis), AS Volta, OÜ Kommunaar (likvideerimisel), Magnesium & Metals Limited, Kreenholmi Valduse AS (pankrotis), AS Latvijās Kugniecība avaldus Euroopa Inimõiguste Kohtule Eesti Vabariigi vastu 17.05.2013.

³²³ BNS uudis 1.10.2012.

³²⁴ SA VEB 17.05.2012 kiri, lk 4 ja lisa 3.

vastu nõue väärtuses null USD. Samuti tuvastati Eesti Panga auditiga, et valeandmetega kiri, mis „liskas” TSL-le 32,3 miljoni USD eest nõudeid VEB panga vastu, loodi Eesti Pangas.³²⁵ Auditiaruandes märgitu kohaselt on võimalik, et kirja aluseks on kasutatud erinevatelt pangavälistelt osapooltelt saadud infot. Põhjendusi ebaõigete andmete kirja sattumisele Eesti Panga siseaudiitoritel tuvastada ei õnnestunud, selleks puuduvad Eesti Panga siseauditi üksusel võimalused ja volitused. Küll oli siseaudiitoritel võimalik olemasolevate materjalide põhjal suure tõenäosusega väita, et andmed sattusid kirja planeeritud tegevuse tulemusena. Sellele viitas asjaolu, et 32,3 miljonit USD kattus 1995. aasta alguse krooni ja USD kurssi arvestades küllalt täpselt fondis olnud valitsuse, Eesti Panga, Balti Ühispanga endiste omanike ning Aleksandr Mati äriühingu United Russian Finance nõuete summaga. Erinevate üksteisele järgnevate tehingute tulemusel omandas TSL aastatel 1997–1998 valitsuse ja Eesti Panga nõuded. VEB pangas nõudeõiguse realiseerimiseks oli vaja Eesti Panga kinnitust TSL nõude suuruse kohta, Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi nõusolekut ja Põhja-Eesti Panga maksekorraldust summa maha arvamiseks blokeeritud kontolt. Lõpptulemusena realiseeris TSL saadud nõudeõiguse kolme tehinguga, mille maht oli kokku 32,3 miljonit USD, s.o summa, mis oli kirjas Eesti Panga 1995. aasta 5. aprilli kirjas.³²⁶

83. Eesti Panga valeandmetega kirja puhul on tekitanud küsimusi selle avastamine seitseteist aastat pärast kirja koostamist. Fondi auditeeris 1995. ja 1997. aastal Riigikontroll, Riigikontrolli auditite materjalidest ei ole näha, et Riigikontrolli audiitorid oleksid omal ajal kirja näinud.³²⁷ Seda kinnitab ka asjaolu, et kirja koostamise ajavahemikku hõlmavas Riigikontrolli peakontrolöri otsuses, milles käsitati muu hulgas Venemaa residentide nõudeid fondi vastu, ei ole mingit viidet kirjale või selles toodud andmetele.³²⁸ Eesti Panga nõukogu endine liige mainis uurimiskomisjonile seoses Riigikontrolli audititega, et tollane riigikontrolör oli öelnud talle, et kui Riigikontrolli audiitorid käisid Eesti Panga auditeerimas, siis neile öeldi, et dokumente pole, kui ta aga Kraftile helistas, olid järgmine päev dokumendid olemas.³²⁹ Öeldu viitab sellele, et Riigikontrolli audiitoritele dokumente Eesti Pangas parema meelega ei näidatud, mis võib olla loogiline seletus sellele, miks Riigikontrolli materjalides andmed kirja kohta puudusid. Üks fondi kreditoridest väitis, et ta sai 2000. aastal teada Eesti Panga valeandmetega kirjast ja tegi Kaitsepolitsei ameti peadirektorile kirja kohta avalduse, millele sai ka vastuse.³³⁰ Kaitsepolitseiametilt saadud andmed kinnitavad kirja saatmist ja vastuskirja olemasolu.³³¹ Avalduse teinud kreditoril, samuti Kaitsepolitseiametil kirju säilinud ei ole.³³² Seletuste järgi menetlust asjas ei alustatud, Eesti Panka kui riigiorganit usaldati. Juriidilistes nüanssides loodeti Riigikontrolli ja kohtute peale. Kui Riigikontroll oli fondi kontrollinud, ei pidanud kaitsepolitsei vajalikuks seda üle kontrollida.³³³

84. Endine Eesti Panga president ja valeandmetega kirja koostamise ajal rahandusministrina fondi nõukogusse kuulunud Andres Lipstok väitis, et Eesti Panga valeandmetega kirjast sai ta teada pärast seda, kui SA VEB likvideerija kirjaga seotu esile tõi.³³⁴ Valeandmetega kirja koostamise ajal Eesti Panga president ning ametikoha järgi fondi

³²⁵ Eesti Panga auditi aruanne. – <http://www.eestipank.ee/press/eesti-panga-veb-fondiga-seotud-audit>

³²⁶ Samas.

³²⁷ Riigikontrolli auditite materjalid. –

<http://www.riigikontroll.ee/Riigikontrollipublikatsioonid/Audituaruanded/tabid/206/Audit/199/Institution/1/language/et-EE/Default.aspx>

³²⁸ Riigikontrolli peakontrolöri 18.03.1996 otsus nr 30-13/64, lk 4 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 69).

³²⁹ Mart Sõra seletused uurimiskomisjoni 12.02.2014 istungil.

³³⁰ Vambola Kolbakovi seletused uurimiskomisjoni 11.09.2013 istungil.

³³¹ Kaitsepolitseiametilt telefoni teel saadud teave 13.11.2013.

³³² Vambola Kolbakovi e-kiri 26.09.2013; Kaitsepolitseiametilt telefoni teel saadud teave 13.11.2013.

³³³ Jüri Pihli seletused uurimiskomisjoni 19.02.2014 istungil.

³³⁴ Andres Lipstoki seletused uurimiskomisjoni 19.02.2014 istungil.

nõukogu liige olnud Kallas väitis, et tema oli seoses poliitikasse suundumisega alates 1995. aasta jaanuarist Eesti Panga president vaid formaalselt ning fondiga ei tegelenud, seetõttu ei tea ta midagi valeandmetega kirjast. Aleksandr Matiga ei ole ta kunagi kokku puutunud.³³⁵ Tõendatud on, et Kallas esitas 1995. aasta 7. märtsil avalduse tema Eesti Panga presidendi ametist vabastamiseks.³³⁶ Eesti Panga nõukogu tegi ettepaneku Kallase vabastamiseks sama aasta 18. aprillil.³³⁷ Vabariigi President vabastas Kallase 19. aprillil, arvates 1995. aasta 21. märtsist.³³⁸ Volitused Eesti Panga presidendi ülesannete täitmiseks olid 1995. aasta 21. märtsil antud üle asepresident Kraftile.³³⁹ Teimann seletas, et Kallas oli 1995. aasta algul Riigikogu valimiste tõttu Eesti Panga juhtimisest kõrval, Eesti Panga juhtisid tema ja Kraft.³⁴⁰ Seoses valeandmetega kirjaga ütles Teimann: „Kallas ei teadnud sel ajal enam asjadest midagi.”³⁴¹

85. Uurimiskomisjonile väideti, et skeeme Venemaalt raha kättesaamiseks tuli uksest ja aknast. Eesti Pank suhtus plaanidesse Venemaalt mingi trikiga raha kätte saada väga positiivselt, usutavatele plaanidele võidi anda toetust, tookord ei mõistnud keegi moraalselt hukka trikke Venemaalt raha kättesaamiseks. Kindlasti oli neid, kes otsisid igasuguseid teid Venemaalt raha välja toomiseks.³⁴² Eesti Pangas käis kümnete viisi inimesi, kes lubasid, et saavad VEB pangas külmutatud raha kätte.³⁴³ Fondi juhtinud Teimann on ülevaates Eesti Panga nõukogule märkinud järgmist: „/.../ on olnud läbirääkimisi mitmesuguste erafirmadega, aga ka Eesti ja Venemaa kommertsbankadega, millised on pakkunud oma teenuseid VEB pangas külmutatud raha kättesaamiseks. Teenustasude osas on pakkumised olnud erinevad: 65–85%-ni ehk siis kätte oleks saadud vastavalt 35–15% külmutatud vahenditest. Rohkem ja erinevaid oli pakkumisi 1993. aastal. 1994. aastal on olnud ka mõned. Osa pakkumisi tehti otse VEB Fondile, osa aga PEP-le.”³⁴⁴ Põhja-Eesti Panga endised juhatuse liikmed kinnitasid erinevaid pakkumisi VEB pangast raha kättesaamiseks.³⁴⁵ Samuti väideti, et raha kättesaamisest olid fondi kreditoride ja Põhja-Eesti Panga kõrval huvitatud Eesti Pank ja Rahandusministeerium. Koostöö ja sidemed Põhja-Eesti Panga, Eesti Panga ja Rahandusministeeriumi inimeste vahel toimisid Põhja-Eesti Panga loomisest (1993. aastast) alates, sest Eesti Pank ja riik (Rahandusministeeriumi kaudu) olid ühtlasi Põhja-Eesti Panga aktsionärid.³⁴⁶

86. Seletuste järgi vahendas Balti Ühispanga endine juhatuse esimees Valentin Porfirjev, kes oli olnud enne Balti Ühispanga loomist VEB panga Eesti osakonna juht, Põhja-Eesti Pangale inimesi, kes võiksid aidata VEB pangast raha kätte saada.³⁴⁷ Üks Balti Ühispanga klient, kelle äriühingu TSL raha 1992. aastal vastukülmutati, oli Aleksandr Matt.³⁴⁸ Matt oli Balti Ühispanga suurklient, keda Balti Ühispanga juhtkonna liikmed tundsid.³⁴⁹ Loodud Põhja-Eesti Panga juhatus moodustati osaliselt Balti Ühispanga juhatusse kuulunud

³³⁵ Siim Kallase seletused uurimiskomisjoni 8.11.2013 istungil.

³³⁶ Eesti Panga nõukogu 28.03.1995 istungi protokoll nr 3.

³³⁷ Eesti Panga nõukogu 18.04.1995 otsus nr 5-1.

³³⁸ Vabariigi Presidendi 19.04.1995 otsus nr 536.

³³⁹ Eesti Panga nõukogu 28.03.1995 istungi protokoll nr 3.

³⁴⁰ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 26.02.2014 istungil.

³⁴¹ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 istungil.

³⁴² Siim Kallase seletused uurimiskomisjoni 8.11.2013 istungil.

³⁴³ Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

³⁴⁴ Eesti Panga nõukogu 20.12.1994 istungi protokoll nr 15 lisa 2 „Endises NSV Liidu Välismajanduspangas külmutatud valuutavahenditest” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 60, lk 5–6).

³⁴⁵ Ants Juhvelti seletused uurimiskomisjoni 7.05.2014 istungil; Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

³⁴⁶ Ants Juhvelti seletused uurimiskomisjoni 7.05.2014 istungil.

³⁴⁷ Ants Juhvelti seletused uurimiskomisjoni 7.05.2014 istungil.

³⁴⁸ TSL Internationali Balti Ühispangas paiknenud raha liikumisest on ülevaade Riigikontrolli aruandes 2014 (aruande lisa nr 94).

³⁴⁹ Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

inimestest, kelle kaudu oli Matt teada ka uue panga juhtkonnale.³⁵⁰ Matt oli teada isik muu hulgas Eesti Pangas.³⁵¹ Väidetavalt asus Matt vahetult pärast arvete külmutamist otsima võimalusi raha tagasisaamiseks.³⁵² Venemaa residentidel tekkis võimalus VEB pangast raha kätte saada Vene Föderatsiooni presidendi 1992. aasta 7. detsembri ukaasiga, millega lubati Venemaa residentidest juriidiliste isikute võlg kustutada välisvaluutas antavate riigivõlakirjadega.³⁵³ Nimetatud ukaasist teavitas Vene Föderatsiooni Keskpang Eesti Panka.³⁵⁴ See info avaldati ka 1992. aasta detsembris Eesti meedias.³⁵⁵ Seletuse järgi sai Mati planeeritud tegevus VEB pangast raha kättesaamisel alguse pärast eelnimetatud ukaasi andmist, s.o 1993. aasta algul.³⁵⁶ Sel ajaperioodil esitles Matt Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmetele võimalust Venemaalt raha kätte saada. Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed andsid info edasi Eesti Pangale.³⁵⁷ 1993. või 1994. aastal koostati Põhja-Eesti Panga juhtkonna korraldusel juriidiline analüüs Vene Föderatsiooni presidendi ukaasi ja selle rakendusaktide kohta. Analüüsist selgus, et külmutatud raha kättesaamine oli keerukas ja mitmetahuline protsess.³⁵⁸

87. Matile kuuluval äriühingul TSL oli fondi registris selle loomisel nõue 914 817 USD (lisa 1/nr 1).³⁵⁹ TSL nõue fondis kattus Balti Ühispanga moratoriumi materjalides näidatud TSL-l Balti Ühispanga valuutaarvel olnud summaga, mille kasutamine 1992. aastal blokeeriti ja kanti bilansivälisele kontole. Blokeerimata valuutavahendeid oli TSL-l 1992. aasta novembris Balti Ühispanga kontol 3,4 miljonit USD.³⁶⁰ 1994. aastal omandas Matt teise talle kuuluva äriühingu United Russian Finance kaudu Põhja-Eesti Pangalt juurde fondi sertifikaate ühe miljoni USD väärtuses hinnaga 15% sertifikaatide väärtusest (lisa 1/nr 2).³⁶¹ Põhja-Eesti Panga endise juhatuse liikme väitel oli Matil 1994. aastal Venemaalt siseinfo võimaluste kohta raha VEB pangast kätte saada. Endine Põhja-Eesti Panga juhatuse liige väitis istungil, et Matt oli ainus, kes tollal riskis. Kui Venemaal poleks raha lahtitegemise võimalused tegelikkuseks saanud, oleks Matt raha kaotanud.³⁶² Pärast Põhja-Eesti Pangalt nõuete omandamist taotles Matt TSL nõuete ülekandmist United Russian Finance'le (lisa 1/nr 3).³⁶³ Selliselt oli 1995. aasta alguse seisuga TSL arvel null ja United Russian Finance arvel 1 914 817 USD väärtuses fondi nõudeid.³⁶⁴

88. Kraft esitas 2013. aasta 16. oktoobri istungil uurimiskomisjonile dokumendid, millega soovis tõendada, et TSL-l oli 1994. aasta lõpus VEB pangaga seotud külmutatud nõue 32,3 miljonit USD. Esimese dokumendi kohaselt kinnitas VEB pank 1994. aasta 14. septembril TSL-le, et äriühingul on VEB pangas külmutatud raha 168 535 757 USD (lisa 1/nr 4).³⁶⁵ Teise

³⁵⁰ Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

³⁵¹ Lembit Kitteri seletused uurimiskomisjoni 19.06.2013 istungil.

³⁵² Lembit Kitteri seletused uurimiskomisjoni 19.06.2013 istungil.

³⁵³ Vene Föderatsiooni presidendi 7.12.1992 ukaas nr 1565 endise NSV Liidu sisese valuutavõla reguleerimise meetmete kohta (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 18).

³⁵⁴ Vene Föderatsiooni Keskpanga kiri 29.12.1992 nr 19-7-007/3023 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 20).

³⁵⁵ BNS uudis 17.12.1992.

³⁵⁶ Lembit Kitteri seletused uurimiskomisjoni 19.06.2013 istungil; Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

³⁵⁷ Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

³⁵⁸ Peeter Vähi seletused uurimiskomisjoni 25.09.2013 istungil.

³⁵⁹ VEB Fondi saldokinnitus TSL Internationali nõude kohta 11.05.1993.

³⁶⁰ Balti Ühispanga valuutakontode jäägid VEB-s november 1992; Balti Ühispanga klientide blokeeritud nõuded.

³⁶¹ Põhja-Eesti Panga ja United Russian Finance vahel 27.06.1994 sõlmitud valuutavahendite ostu-müügi leping (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 55); Riigikontrolli andmetel Põhja-Eesti Pangal United Russian Finance'le müüdavaid sertifikaate tegelikkuses ei olnud (vt Riigikontrolli aruanne 2014, punktid 270–273).

³⁶² Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

³⁶³ Põhja-Eesti Panga 10.08.1994 kiri nr 1-10/1525 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 56).

³⁶⁴ Vt Riigikontrolli aruanne 2014, lisa nr 94.

³⁶⁵ Vahur Krafti seletused uurimiskomisjoni 16.10.2013 istungil; VEB panga 14.09.1994 kiri nr 32/6897.

dokumendi järgi teatas TSL peadirektor Matt 1994. aasta 12. detsembril VEB pankas asjaolust, et TSL-l on külmutatud raha VEB pangas 168 535 757 USD, millest 32 327 675 USD on Tallinnas (lisa 1/nr 5).³⁶⁶ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi uuring näitas, et VEB panga 1994. aasta 14. septembri kirja (lisa 1/nr 4) puhul on tegemist võltsinguga, sellist kirja originaalkujul ei ole. Kiri on kokku monteeritud Eesti Pangale adresseeritud VEB panga 1995. aasta 30. jaanuari kirja (lisa 1/nr 6) elemente kasutades.³⁶⁷ Kuna TSL 1994. aasta 12. detsembri kiri (lisa 1/nr 5) on seotud võltsituse osutunud kirjaga, lasub võltsituse kahtlus ka sellel kirjal. Mõlemas kirjas väidetakse TSL-l VEB pangas külmutatud olevat sama rahasumma. Võltsituse kahtlust suurendab asjaolu, et dokumentide päritolu kohta on komisjonile esitatud vastuolulist teavet³⁶⁸, samuti on dokumentides olev teave vastuolus komisjoni kasutuses olevatest muudest dokumentidest tuleneva teabega ja isikute seletustega. Kuna ühe dokumendi puhul on selle võltsitus tõendatud ja teise puhul esineb võltsimise kahtlus, jätab komisjon need dokumendid tõenditena kõrvale ja lähtub TSL nõude tõendamisel teistest tõenditest. Kuna ka Riigikontroll ei leidnud ühtegi dokumenti, mis kinnitaks, et TSL-l oleks enne VEB Fondi sertifikaatide kokkuostmist kunagi olnud Eesti pankades nii suurt summat raha nagu 32,3 miljon USD, loeb uurimiskomisjon tõendatuks selle, et Eesti Panga 1995. aasta 5. aprilli kirjas olid TSL nõude kohta esitatud andmed valed.³⁶⁹

89. VEB pangast saabus 1995. aasta 9. veebruaril Eesti Panga presidendile adresseeritud kiri, milles paluti Eesti Pangal edastada VEB pangale andmed 1991. aasta lõpus külmutatud VEB panga kontodele jäänud Venemaa residentide valuutajäägid seisuga 1995. aasta 1. jaanuar (lisa 1/nr 6).³⁷⁰ Dokumendiuuringu andmetel ei esine vastuolusid selle kohta, et dokument on registreeritud Eesti Pangas 1995. aasta 9. veebruaril.³⁷¹ VEB panga kirja saabumise päeval koostas presidendi sekretär resolutsioonilehe, millega kiri edastati fondi juhtinud Eesti Panga asepresidendile Teimannile (lisa 1/nr 7).³⁷² Kirjale vastamise tähtaega ei määratud.

90. Resolutsioonilehel on Teimanni edasiresolutsioon Põhja-Eesti Pangas Zernantile, mis kannab kuupäeva 15. veebruar 1995. Resolutsiooni sisu on järgmine: „Arutame, kuidas tegutseda. Pole vaja kiirustada.”³⁷³ Teimann kinnitas, et resolutsioon Zernantile on tema kirjutatud.³⁷⁴ Teimann seletas, et 1995. aasta veebruari lõpust kuni märtsi keskpaigani viibis ta töölt eemal, see võib seletada seda, miks polnud vaja kiirustada. Teimannile ei meenunud, et seoses kirjaga oleks midagi arutatud. Samas Teimann mõõnis, et võib-olla Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed teadsid, et mingit raha on võimalik Venemaalt kätte saada.³⁷⁵ Uurimiskomisjonile väideti, et VEB pangaga seotud küsimusi käidi üldjuhul arutamas Põhja-Eesti Pangas ja seda tegi Teimann.³⁷⁶ Eesti Panga nõukogu ja juhatuse istungite protokollidest ei nähtu, et kirja koostamise ajal oleks VEB panga või VEB Fondiga seotud küsimusi Eesti Panga nõukogus või juhatuses arutatud.³⁷⁷ Nii dokumentide kui ka seletuste

³⁶⁶ TSL Internationali 12.12.1994 kiri nr 0123/94.

³⁶⁷ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 4.02.2014 uuringuakt nr 14U-DM0001, lk 3–4.

³⁶⁸ Vahur Krahti seletused uurimiskomisjoni 16.10.2013 istungil; Valentin Porfirjevi seletused uurimiskomisjoni 20.11.2013 istungil.

³⁶⁹ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 355.

³⁷⁰ VEB panga kiri 30.01.1995 nr 89/1101 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 61, lk 2–3).

³⁷¹ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 23.05.2014 uuringuakt nr 14U-DM0003, lk 4.

³⁷² VEB panga kirja 30.01.1995 nr 89/1101 resolutsioon (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 61, lk 1); Anne Martini seletused uurimiskomisjoni 16.04.2014 istungil.

³⁷³ VEB panga kirja 30.01.1995 nr 89/1101 resolutsioon (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 61, lk 1).

³⁷⁴ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 26.02.2014 istungil.

³⁷⁵ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 istungil.

³⁷⁶ Anne Martini seletused uurimiskomisjoni 16.04.2014 istungil.

³⁷⁷ Eesti Panga nõukogu ja juhatuse istungite protokollid 1995.

põhjal võib väita, et VEB panga kirjast ja sellele koostatud vastusest oli teadlik kitsas ring inimesi, Eesti Panga nõukogul suure tõenäosusega kirjadest teadmist polnud.

91. Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsioonist nähtub, et VEB panga kirjale vastamiseks on koostatud erinevaid vastuseprojekte, üks neist VEB panga saadetud vormil (lisa 1/nr 9), teine käsikirjaline (lisa 1/nr 8) ja kolmas Eesti Panga plangil (lisa 1/nr 10). Dokumentatsiooni põhjal ei ole võimalik tuvastada vastuse projektide koostamise kuupäevi.³⁷⁸ VEB panga saadetud vormile koostatud (lisa 1/nr 9) ja käsikirjalises vastuse projektis (lisa 1/nr 8) TSL nõuet summas 32,3 miljonit USD ei kajastu. TSL nõue, s.o 32,3 miljonit USD, on kirjas Eesti Panga plangile koostatud vastuse projektis (lisa 1/nr 10), milles Vene residentide kontojääkide kohta esitatud andmed ühtivad VEB pangale 1995. aasta 5. aprillil saadetud kirja (lisa 1/nr 11) andmetega.³⁷⁹ Üheski vastuseprojektis ei ole märgitud koostaja nime. Käsikirjalise vastuseprojekti (lisa 1/nr 8), milles esitatud Vene residentide andmed on õiged, on Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi käekirjauuringu tulemuste järgi koostanud Põhja-Eesti Panga raamatupidaja.³⁸⁰ See raamatupidaja sai fondi registriga seotud ülesanneteks korraldusi Zernantilt.³⁸¹ Käsikirjalises arvutuses on algselt märgitud TSL nõudeõiguseks üks miljon USD, kuid see on läbi kriipsutatud. Riigikontrolli arvates võib parandusel olla kaks põhjust. Esimene võimalus on, et Põhja-Eesti Panga raamatupidaja omistas algselt TSL-le nõudeõiguse, kuna 1992. aasta novembris oli ettevõttel külmutatud ligikaudu üks miljon USD (täpsemalt 914 817 USD-d), kuid ta loovutas oma nõude augustis 1994 ettevõttele United Russian Finance, mille omanik oli ühtlasi TSL omanik. Teine võimalus on, et raamatupidaja ajas algselt segamini, et juunis 1994 ostis Põhja-Eesti Pangalt ühe miljoni USD ulatuses sertifikaate United Russian Finance, mitte samale omanikule kuulunud TSL. Igal juhul on Põhja-Eesti Panga raamatupidaja TSL nõude summas üks miljon USD käsikirjalises dokumendis maha kriipsutanud ja omistanud kõigile Vene residentidele õiged summad.³⁸²

92. Trükitud vastuskirja projekt (lisa 1/nr 9), milles on samuti andmed nõuete kohta õiged, on koostatud käsikirjalise vastuskirja projektiga (lisa 1/nr 8) sarnasele paberile ja pole välistatud, et dokumentide koostamiseks on kasutatud paberit samast paberipartiist, seevastu VEB pangale saadetud valeandmeid sisaldanud kirja koopia (lisa 1/nr 11) tegemiseks on kasutatud teistsugust paberit.³⁸³ Käekirjauuringu järgi ei ole valeandmeid sisaldanud kirja (lisa 1/nr 11) kuupäeva ja numbriga märkinud isikuks olnud tõenäoliselt see Põhja-Eesti Panga töötaja, kes koostas õigete andmetega kirja projekti (lisa 1/nr 8).³⁸⁴ Uuringu tulemuste kohaselt on kirjade variandid, milles on valeandmed (lisa 1/nr 10, lisa 1/nr 11), koostatud Eesti Pangas 1995. aastal kasutusel olnud kirjaplankidele.³⁸⁵ Uuringu tulemustega ei ole seega vastuolus Eesti Panga väide kirja koostamisest 1995. aastal, samuti väide sellest, et VEB pangale saadetud valeandmetega vastus koostati Eesti Pangas.

93. Eesti Panga plangile vormistatud vastuseprojektis (lisa 1/nr 10) ja VEB pangale saadetud kirjas (lisa 1/nr 11) osutab dokumendi numbriga elemendina struktuuriüksuse indeks (1-2-1) Eesti Panga presidendi nõunik Urmas Kajule.³⁸⁶ Seletuste järgi näitas indeks isikut, kes oli kirja algataja või allakirjutaja.³⁸⁷ Kaju on uurimiskomisjonile kinnitanud, et tal ei

³⁷⁸ Eesti Panga vastuskirjade projektid (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 61, lk 4–5, dokument nr 62, lk 1).

³⁷⁹ Samas.

³⁸⁰ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 5.02.2014 uuringuakt nr 14U-DK0001, lk 3–4.

³⁸¹ Olga Burmistrova seletused uurimiskomisjoni 11.12.2013 istungil.

³⁸² Riigikontrolli aruanne 2014, punktid 369–370.

³⁸³ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 23.05.2014 uuringuakt nr 14U-DM0003, lk 4.

³⁸⁴ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 12.05.2014 uuringuakt nr 14U-DK0004, lk 4–5.

³⁸⁵ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 23.05.2014 uuringuakt nr 14U-DM0003, lk 4.

³⁸⁶ Eesti Panga 19.04.1994 käskkirjaga nr 27 kinnitatud Eesti Panga asjaajamisjuhendi lisa 13.

³⁸⁷ Carmen Greimi seletused uurimiskomisjoni 23.04.2014 istungil.

olnud juurdepääsu Eesti Panga 1995. aasta 5. aprillil kirjas toodud andmetele ning kirjavahetust VEB pangaga ta pidanud ei ole.³⁸⁸ Samas on VEB pangale saadetud kirjal (lisa 1/nr 11) riigivapi kujutisega suur pitser, mille hoidja oli kirja koostamise ajal presidendi õigusnõunik³⁸⁹, millist ametikohta täitis sel ajal Kaju. Samuti on uurimiskomisjonile väidetud, et Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed käisid Kaju juures, kes andis neile õigusnõu³⁹⁰, muu hulgas arvati, et Kaju tegeles ka VEB fondi teemadega.³⁹¹

94. Eesti Panga asjaajamisjuhendi järgi pidi dokumendi ära kiri olema alla kirjutatud originaalsignatuuriga.³⁹² Eesti Panga plangile koostatud vastuskirja projekt kannab presidendi kt Krahti allkirja (lisa 1/nr 10). See viitab asjaolule, et tegemist võib olla VEB pangale saadetud kirja ära kirjaga. Samas pidanuks asjaajamisjuhendi järgi olema ära kirjal dokumendi koostaja ja kooskõlastaja (asepresident, kelle haldusalasse küsimus kuulub) allkirjad ja nende poolt dokumendi kooskõlastamise kuupäevad.³⁹³ Koostaja ja kooskõlastaja allkirjad ning kooskõlastamise kuupäev vastuskirja projektis puuduvad. Koostaja andmed puuduvad ka VEB pangale saadetud kirjal (lisa 1/nr 11), kuigi asjaajamisjuhendi järgi tuli koostaja nimi ja telefoninumber märkida kõigile väljasaadetavatele dokumentidele.³⁹⁴ Seletuste järgi oli juhtkonna liikmete, s.o presidentide ja osakonnajuhatajate vahel usalduslik suhe.³⁹⁵ Kui usaldusväärne isik (näiteks asepresident) kinnitas, et dokument on korrektne, siis see allkirjastati ja kinnitati pitsatiga.³⁹⁶ See võib olla seletus sellele, miks puuduvad valeandmetega kirjal koostaja ja kooskõlastajate kinnitused. Kraft seletas, et VEB Fondi puudutanud dokumendid valmistati ette Põhja-Eesti Panga või Eesti Panga ametnike poolt, tema juhina allkirjastas dokumente, mis tema lauale toodi.³⁹⁷

95. Komisjon soovis isikute küsitlemise kaudu välja selgitada, kuidas ja kelle tegevuse tulemusena valeandmed kirja sattusid. Käekirjauuringuga on tuvastatud, et nii Eesti Panga plangile koostatud kirja ära kirjal (lisa 1/nr 10) kui ka VEB pangale saadetud kirja koopial (lisa 1/nr 11) olevad allkirjad kuuluvad Kraftile.³⁹⁸ Kraft väitis, et tema numbreid kirja ei kirjutatud. Kraft ütles, et kirja võis koostada Teimann, Kaju, assistent või sekretär. Ta ei tea täpselt, kes võis kirja koostada, sest sellest on möödas kaheksateist aastat.³⁹⁹ Zernant ütles, et ei mäleta kirja koostamisest ja suhtlusest Teimanniga midagi.⁴⁰⁰ Samas väideti uurimiskomisjonile, et kirja koostamisega võisid tegeleda Zernant, Kraft ja Kaju. Teimann väitis, et ta oli töö aprilli alguses, s.o ajal, kui kiri allkirjastati. Kirjale vastuse koostamine oli Teimanni vastutusvaldkonnas.⁴⁰¹ Teimann ei välistanud, et ta võis olla kirja koostamisega kursis.⁴⁰²

³⁸⁸ Urmas Kaju 20.02.2014 e-kiri.

³⁸⁹ Eesti Panga 10.08.1994 käskkirjaga nr 60 kinnitatud Eesti Panga riigivapi kujutisega pitsatite kasutamise ja hoidmise eeskirja punkt 3.

³⁹⁰ Anne Martini seletused uurimiskomisjoni 16.04.2014 istungil.

³⁹¹ Carmen Greimi seletused uurimiskomisjoni 23.04.2014 istungil; Riho Remmeli seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

³⁹² Eesti Panga 19.04.1994 käskkirjaga nr 27 kinnitatud Eesti Panga asjaajamisjuhendi punkt 3.15.

³⁹³ Samas, punktid 3.15 ja 3.16.

³⁹⁴ Samas, punkt 3.26.

³⁹⁵ Anne Martini seletused uurimiskomisjoni 16.04.2014 istungil.

³⁹⁶ Anne Martini seletused uurimiskomisjoni 16.04.2014 istungil.

³⁹⁷ Vahur Krahti seletused uurimiskomisjoni 9.04.2014 istungil.

³⁹⁸ Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi 12.05.2014 uuringuakt nr 14U-DK0004.

³⁹⁹ Vahur Krahti seletused uurimiskomisjoni 16.10.2013 istungil.

⁴⁰⁰ Lembit Zernanti seletused uurimiskomisjoni 8.05.2013 istungil.

⁴⁰¹ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 ja 26.02.2014 istungil.

⁴⁰² Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 istungil.

96. Endised Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed väitsid, et Matt tuli nende juurde ettepanekuga, kuidas VEB pangast raha kätte saada ning palus Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmetel temast Eesti Pangale teada anda.⁴⁰³ Põhja-Eesti Panga endine juhatuse liige Rimmel ütles istungil: „Matt ütles, et temal on võimalus VEB Fondi vahendid kätte saada. Pandi Eesti Panga ja muudest nõuetest asi kokku. Meie viisime Mati kokku Eesti Panga ja VEB Fondiga. Matt tundis meid ja Eesti Panga inimesed tundsid omakorda meid. Matt oli UBB suur klient, keda võis koostöö suhtes usaldada. Ka Matt meid usaldas. Skeemi kuidas raha kätte saada lõi Matt ja siis toimus edasi Eesti Panga ja VEB Fondi kaudu nõuete kokku ostmise.”⁴⁰⁴ Eesti Pangas Matiga toimunud läbirääkimiste juures ei olevat Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed viibinud ja seetõttu ei ole neile teada, millised olid Mati täpsed kokkulepped Eesti Pangas.⁴⁰⁵ Läbirääkimised nõuete ostu hinna ja nõuete omandamise viisi üle toimusid Eesti Pangas.⁴⁰⁶ Matt kohtus endiste Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmete väitel Eesti Pangas Krafti ja Teimanniga.⁴⁰⁷ Teimann möönis, et ei saa sada protsenti väita, et ta pole Matiga kohtunud, Teimann väitis, et võib-olla on ta koos Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmete või Zernantiga Matiga kohtunud ja arutanud midagi. Teimann väitis, et kui Matt Eesti Pangas käis, siis ta tuli koos Põhja-Eesti Panga inimestega.⁴⁰⁸ Kraft ei välistanud, et on Matiga kohtunud.⁴⁰⁹ Põhja-Eesti Panga endine juhatuse liige Rimmel väitis, et Matt oli temale kohtumist Kraftiga kinnitanud.⁴¹⁰

97. Uurimiskomisjon soovis teada saada, millal kohtumised Matiga toimusid. Kaks endist juhatuse liiget väitsid, et kohtumine Matiga leidis aset ajal, mil nad olid Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed.⁴¹¹ Põhja-Eesti Panga endine juhatuse liige väitis, et Matt tuli juba Põhja-Eesti Panga ettepanekuga sellest, kuidas VEB pangast raha kätte saada. Matt olevat esitlenud oma ettepanekut kõigile tollastele Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmetele.⁴¹² See olla toimunud juba 1993. aastal, kuid ettepaneku elluviimisega hakati tõsisemalt tegelema pärast seda, kui Venemaa võttis vastu oma residentidele VEB pangas blokeeritud raha hüvitamisega seotud õigusaktid.⁴¹³ Esimene vastav õigusakt võeti Venemaal vastu 1993. aasta märtsis ja järgmised 1996. aastal jaanuaris ja märtsis.⁴¹⁴ Väidetavalt kestsid läbirääkimised Matiga pikka aega, protsess võis ühtekokku kesta kaks kuni kolm aastat.⁴¹⁵

98. Kirja koostamise võimalike põhjustega seoses seletas endine Põhja-Eesti Panga juhatuse liige, et Eesti Pank ei võtnud kirjaga kohustust nõudeid kokku osta, tegemist oli plaaniga. Nõudeid oleks olnud võimalik osta ka turult. „Lahtisulatajad” palusid midagi teha, selle tulemusena see kiri tekkis. Kui juba number oli olemas, siis oli mõistlik see number

⁴⁰³ Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil; Madis Markvardi seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil; Peeter Vähi seletused uurimiskomisjoni 25.09.2013 istungil.

⁴⁰⁴ Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

⁴⁰⁵ Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil; Madis Markvardi seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil; Peeter Vähi seletused uurimiskomisjoni 25.09.2013 istungil.

⁴⁰⁶ Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

⁴⁰⁷ Madis Markvardi seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil; Peeter Vähi seletused uurimiskomisjoni 25.09.2013 istungil.

⁴⁰⁸ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 9.10.2013 istungil.

⁴⁰⁹ Vahur Krafti seletused uurimiskomisjoni 9.04.2014 istungil.

⁴¹⁰ Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴¹¹ Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil; Peeter Vähi seletused uurimiskomisjoni 25.09.2013 istungil.

⁴¹² Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

⁴¹³ Riho Rimmeli seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴¹⁴ Vene Föderatsiooni Ministrite Nõukogu – Vene Föderatsiooni Valitsuse 15.03.1993 määrus nr 222 „Riigisisese valuuta obligatsioonilaenu väljalaske tingimuste kinnitamise kohta, Vene Föderatsiooni presidendi 31.01.1996 ukaas nr 126 „Mõningatest meetmetest Vene Föderatsiooni välis- ja sisevõlaga seotud töö korrastamiseks“ (muudetud Vene Föderatsiooni presidendi 1996. aasta 12. augusti ukaasiga nr 1156), Vene Föderatsiooni Valitsuse 4.03.1996 määrus nr 229 „Riigisisese valuuta obligatsioonilaenu obligatsioonide väljaandmisest.”

⁴¹⁵ Madis Markvardi seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil.

kokku osta.⁴¹⁶ Uurimiskomisjoni küsimusele tehingute toimumise kohta väideti mitu aastat pärast kirja koostamist, et Venemaal on tehingute vormistamine pärast tegelike kokkulepete saavutamist tavapärase.⁴¹⁷ Samuti väideti, et juhtpositsioonidel olevaid isikuid Matt usaldas.⁴¹⁸ Riigikontroll on leidnud, et valeandmetega kirjaga võttis Eesti Pank riigile suure riski. Kiri andis TSL-le õiguse nõuda endale ligikaudu pool VEB pangas külmunud rahast. Kui Venemaa oleks otsustanud raha vabastada ja TSL poleks sertifikaate kokku ostnud, oleks kiri andnud Venemaale õiguse jätta umbes pool külmunud rahast Eestile hüvitamata.⁴¹⁹ Need riskid jäid täitumata ja Riigikontrolli hinnangul puuduvad tõendid, et riik sai valeandmetega kirja koostamise tulemusel rahalist kahju.⁴²⁰ Eesti Panga auditi hinnangul riigivara vargust ei toimunud.⁴²¹

2.4.2. Valeandmeid sisaldanud kirjale järgnenud toimingute asjaolud

99. Eesti Pank ja valitsus soovisid 1995. aastal raskustes olnud Põhja-Eesti Panga saneerimiseks kaasata erakapitali, s.o võõrandada Põhja-Eesti Panga osalus osaliselt mõnele kommerts pangale. Eesti Pangale kuuluvate Põhja-Eesti Panga aktsiate piiratud eelläbirääkimistega müügikonkurss viidi läbi 1995. aasta kevadel.⁴²² Vastavalt Põhja-Eesti Panga osaluse müügikonkursi tulemustele omandas Ühispank 1995. aasta 4. septembril Eesti Pangalt 10 miljoni krooni ulatuses Põhja-Eesti Panga aktsiaid.⁴²³ Tehingu tagajärjel oli Põhja-Eesti Pangal kolm aktsionäri: Eesti Vabariik (50%), Eesti Pank (33,33%) ja Ühispank (16,67%).⁴²⁴ Ostuleping sisaldas tingimust, et Ühispangal on eesõigus osta ülejäänud Eesti Pangale kuuluvad aktsiad.⁴²⁵ Kuuendiku Põhja-Eesti Panga aktsiate ostmisega pani Ühispank panka juhtima oma meeskonna, tehes sellega esimese sammu Põhja-Eesti Panga täieliku ülevõtmise suunas.⁴²⁶

100. Põhja-Eesti Pangast lahkuma pidanud neli juhatuse liiget asutasid 1995. aasta novembris finantskonsultatsiooniga tegeleva OÜ Markenti.⁴²⁷ Põhja-Eesti Pangast lahkunud juhatuse liige seletas: „Matt ei hakanud poolt vahetama. Kui tulime pangast ära, siis konsulteerisime Matti.“⁴²⁸ 1996. aasta juulis kinnitas Venemaa Rahandusministeerium TSL-le Venemaa riigilaenu obligatsioonide väljaandmist (lisa 1/nr 12).⁴²⁹ Samal perioodil, s.o 1996. aasta suvel väidetavalt saavutati Matiga fondi sertifikaatide omandamise kogustes ja hindades kokkulepe.⁴³⁰ Teimann väitis, et tema tahtis, et Vene residentid arvataks fondist välja, kuid see protsess mingil ajal takerdus. Väidetavalt ei oldud Vene residentide fondist väljaarvamisega nõus või jäädi selle suhtes ükskõikseks.⁴³¹ Kraft märkis: kuna läbirääkimised

⁴¹⁶ Lembit Kitteri seletused uurimiskomisjoni 19.06.2013 istungil.

⁴¹⁷ Valentin Porfirjevi seletused uurimiskomisjoni 20.11.2013 istungil.

⁴¹⁸ Riho R Emmeli seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴¹⁹ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 350.

⁴²⁰ Riigikontrolli aruanne 2014, lk 6.

⁴²¹ Eesti Panga auditi põhijäreldused. – <http://www.eestipank.ee/press/eesti-panga-veb-fondiga-seotud-audit>

⁴²² Eesti Panga 1995. aasta aastaaruanne; Ain Hanschmidti seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴²³ Eesti Panga nõukogu 10.10.1995 istungi protokoll nr 14 lisa 3 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 63, lk 7).

⁴²⁴ Eesti Panga nõukogu 4.01.1997 istungi protokoll nr 1 lisa 1 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 81, lk 9).

⁴²⁵ Zirnask, V. 15 aastat Eesti uut pangandust. Tallinn, 2002, lk 151.

⁴²⁶ Samas.

⁴²⁷ Koopia Tallinna Linnakohtu 6.12.1995 kandeotsusest (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 67).

⁴²⁸ Riho R Emmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

⁴²⁹ Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi 7.1996 kiri nr 1-10/11-4376 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 72).

⁴³⁰ Lembit Kitteri seletused uurimiskomisjoni 19.06.2013 istungil.

⁴³¹ Enn Teimanni seletused uurimiskomisjoni 26.02.2014 istungil.

Venemaaga külmutatud valuuta tagasisaamiseks jooksid liiva, kasutati raha kättesaamiseks Vene residendist TSL-i.⁴³²

101. Põhja-Eesti Panga juhtimise ülevõtmise järel sai Ühis pangale selgeks Põhja-Eesti Panga suur kahjum. Ühis pank leidis, et kuna kahjum oli tekkinud enne Ühis panga aktsionäriks saamist, peavad senised omanikud, s.o riik ja Eesti Pank kahjumi katma. Seejärel algasid pikad ja rasked läbirääkimised Eesti Panga, Rahandusministeeriumi ja Ühis panga vahel, et leida Põhja-Eesti Panga kahjumi katteks vara. Riigi esindaja läbirääkimistel oli tollane rahandusminister Mart Opmann. Põhiliselt pidas Ühis pank läbirääkimisi Eesti Pangaga, mida esindas Kraft.⁴³³ 1996. aastal koostati Põhja-Eesti Panga saneerimise ja Ühis pangaga liitumise kava.⁴³⁴ Plaan nägi muude varade kõrval ette valitsuse ja Eesti Panga VEB Fondi sertifikaatide ülemineku Ühis pangale. Plaanis hinnati sertifikaatide väärtus 10% hinnaga nõuete väärtusest. Plaan nägi ette valitsuse fondi nõude ülekandmise Eesti Pangale ning seejärel valitsuselt saadud ja Eesti Panga enda fondi nõuete üleandmise Ühis pangale.⁴³⁵ Seletuste järgi pidas Eesti Pank eesotsas Kraftiga läbirääkimisi jõupositsioonilt ning VEB Fondi sertifikaatide suhtes ei antud Ühis pangale valikuõigust, need anti jõuga kaasa.⁴³⁶ Ühis panga endine juhatuse liige väitis, et ühinemisplaani koostamisel ta ei uskunud, et VEB Fondi nõudeid õnnestub plaanis ettenähtud väärtuses võõrandada. Sertifikaatide omandamisega oldi nõus seepärast, et pankade ühinemisprotsessis oli jõutud etappi, kus ei tahetud enam taanduda, mistõttu oldi nõus igasuguste pakkumistega.⁴³⁷

102. Põhja-Eesti Panga saneerimisplaani töötasid välja Eesti Panga juhatuse ja Rahandusministeerium.⁴³⁸ Eesti Panga juhatuse protokollides ei ole Põhja-Eesti Panga saneerimisplaani arutelu kajastatud.⁴³⁹ Komisjon küsitles 1996. aastal juhatusse kuulunud Eesti Panga teenistujaid, soovides saada teavet, kelle ettepanekul fondi sertifikaadid üleantava vara hulka arvati ja kuidas määrati sertifikaatide väärtus. Seletuste kohaselt plaani kõigi juhatuse liikmete osalusel ei koostatud.⁴⁴⁰ Plaan koostamisega oli seotud Krafti otsealluvuses töötanud pangainspektsiooni juhataja ja Kraft ise.⁴⁴¹ Uurimiskomisjonile räägiti, et plaani koostamiseks oli peetud koosolekuid, koosolekust osavõtjaid uurimiskomisjonile ei avaldatud.⁴⁴² Kogu juhatuse koosseisule tutvustati plaani ülevaatlilikult.⁴⁴³ Endised Eesti Panga juhatuse liikmed ei osanud fondi sertifikaatide hinna kujunemist selgitada, küll mõõndi, et meenub, et tegemist oli võimalusega mingi hinna eest sertifikaate müüa.⁴⁴⁴

103. Põhja-Eesti Panga saneerimis- ja ühinemisplaani täitmine sai alguse 1996. aasta 31. detsembril vastu võetud valitsuse korraldustega, mida oli arutatud valitsuse 23. detsembri istungil. Muude varade üleandmise kõrval nähti korraldusega nr 1023 ette valitsuse fondi nõuete üleminek Eesti Pangale (lisa 1/nr 13).⁴⁴⁵ Nõuete üleandmisel Eesti Pangale

⁴³² Vahur Krafti seletused uurimiskomisjoni 16.10.2013 istungil.

⁴³³ Ain Hanschmidti seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴³⁴ Eesti Panga 1996. aasta aruanne, lk 69.

⁴³⁵ Eesti Panga nõukogu 4.01.1997 istungi protokoll nr 1 lisa 1 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 81, lk 12–13).

⁴³⁶ Ain Hanschmidti seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴³⁷ Ain Hanschmidti seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴³⁸ Eesti Panga nõukogu 4.01.1997 istungi protokoll nr 1 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 81, lk 5).

⁴³⁹ Eesti Panga juhatuse protokollid 1996.

⁴⁴⁰ Andres Penjami seletused uurimiskomisjoni 4.09.2013 istungil; Aare Järvani seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil.

⁴⁴¹ Aare Järvani seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil; Pilvia Nirgi seletused uurimiskomisjoni 12.03.2014 istungil.

⁴⁴² Pilvia Nirgi seletused uurimiskomisjoni 12.03.2014 istungil.

⁴⁴³ Heldur Meeritsa seletused uurimiskomisjoni 12.06.2013 istungil.

⁴⁴⁴ Andres Penjami seletused uurimiskomisjoni 4.09.2013 istungil.

⁴⁴⁵ Vabariigi Valitsuse 31.12.1996 korraldus nr 1023-k „Volituse andmine” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 80).

riigivaraseadusest ei lähtunud. Lehis on leidnud, et fondi loomise asjaolusid arvestades saab väita, et sertifikaatide omandamise asjaolud olid niivõrd spetsiifilised, et need ei olnud kokkusobitavad riigivaraseaduse üldiste põhimõtete ja eesmärkidega, mistõttu riigivaraseadus ei kuulunud kohaldamisele. Lehis leiab, et riigivaraseaduse mittekohaldumisest hoolimata oleks korrektne variant olnud püüda valitsuse sertifikaate alguses müüa enampakkumisel ning enampakkumise nurjumise korral anda need üle Põhja-Eesti Pangale kokkulepitud tingimustel.⁴⁴⁶ Enne valitsuse nõude Eesti Pangale üleandmist nõude võõrandamise enampakkumist ei korraldatud. Rahandusministeeriumis välja töötatud korralduse seletuskirjas (lisa 1/nr 14) on märgitud: „Kuna /.../ nõuete realiseerimine Venemaaga läbirääkimiste teel ei ole teostatav, siis on nõuete hetketuruhind null väärtusega. Samas on käesoleval ajal eraõiguslikke isikuid, kes on avaldanud huvi nimetatud nõuete ostmiseks 10% hinnaga nõuete väärtusest. Nõuete realiseerimine teistele isikutele on võimalik nende koondamise teel Eesti Panka.” Küsimuse peale seletuskirjas märgitud nõuete hinna tekkimisest vastas toonane rahandusminister Opmann, et hind 10% nõude väärtuselt tuli Eesti Pangalt. Väidetavalt pöördus Eesti Panga poole iga kuu keegi, kes oli valmis ambrasuurile viskuma ja nõuded VEB pangast kätte saama, kui jutt tõsisemaks läks, langesid pakkujad ära. Pakkumused olid väidetavalt 10% nõudest.”⁴⁴⁷

104. Põhja-Eesti Panga saneerimis- ja ühinemisplaani Ühispangaga kinnitas Eesti Panga nõukogu 1997. aasta 4. jaanuaril. Kokkulepe plaanis ettenähtud varade, sealhulgas fondi sertifikaatide üleminekuks Ühispanga omandatavale Põhja-Eesti Pangale sõlmiti järgmisel päeval, s.o 1997. aasta 5. jaanuaril.⁴⁴⁸ Põhja-Eesti Panga saneerimisplaani ja valitsuse korralduse täitmiseks sõlmiti valitsuse fondi nõuete (243,9 miljoni krooni) loovutamise leping Eesti Panga ja valitsuse vahel 1997. aasta 27. märtsil (lisa 1/nr 15).⁴⁴⁹ Lepinguga kohustus Eesti Pank nõudeõiguse viivitamatult edasi loovutama väärtusega 24 miljonit krooni, seejuures anti lepinguga Eesti Pangale õigus valitsuse nõudeõigust omal äranägemisel tasu eest edasi võõrandada. Sellest võib järeldada, et valitsuse huvi nõudeõiguse loovutamisel oli üksnes Põhja-Eesti Panga saneerimisplaani alusel Põhja-Eesti Panga kahjumi katmine valitsust puudutavas osas, tasu nõudeõiguse loovutamise eest valitsus ei saanud. Nõudeõiguse edasimüümise võimaliku tulu teenimise võimalus ja sellega seotud riskid jäeti Eesti Pangale. Lehis on leidnud, et muid aspekte kõrvale jättes (ebavõrdsed võimalused sertifikaatide realiseerimiseks) oli puhtalt riigi rahanduse seisukohast valitsuse nõuete loovutamine Eesti Pangale soodne tehing: väärtusetu nõue loovutati 24 miljoni krooni väärtuses, mille ulatuses vähenes kohustus katta Põhja-Eesti Panga kahjumit muul viisil.⁴⁵⁰

105. Valitsuse nõude loovutas Eesti Pank Ühispangale edasi ligi kuu aega hiljem, s.o 1997. aasta 24. aprillil (lisa 1/nr 16).⁴⁵¹ Seletustes komisjonile väitis tollane Ühispanga esindaja, et enne tehingu tegemist oli ta teadlik Mati soovist nõuded omandada.⁴⁵² Eesti Pangaga sõlmitud lepingu kohaselt pidi Ühispank tasuma valitsuse nõudeõiguse (243,9 miljoni krooni) eest üksnes juhul, kui see õnnestub edasi müüa või VEB pangast kätte saada suuremas summas kui 34 miljonit krooni. Riigikontrolli hinnangul sai Ühispank valitsuse nõuete müügist ligikaudu

⁴⁴⁶ Lehis, L. Õiguslik hinnang VEB Fondiga seotud toimingutele, 28.08.2013, lk 5–6.

⁴⁴⁷ Mart Opmanni seletused uurimiskomisjoni 22.05.2013 istungil.

⁴⁴⁸ Eesti Panga ja Põhja-Eesti Panga vahel 5.01.1997 sõlmitud kokkulepe (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 82, lk 1–4).

⁴⁴⁹ Eesti Panga ja Vabariigi Valitsuse vahel 27.03.1997 sõlmitud nõude loovutamise leping (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 88).

⁴⁵⁰ Lehis, L. Õiguslik hinnang VEB Fondiga seotud toimingutele, 28.08.2013, lk 6.

⁴⁵¹ Eesti Panga ja Ühispanga vahel 24.04.1997 sõlmitud nõude loovutamise leping (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 92, lk 1–2).

⁴⁵² Lembit Kitteri seletused uurimiskomisjoni 19.06.2013 istungil.

30 miljonit krooni, seega Ühispank Eesti Pangale valitsuse nõuete eest tasuma ei pidanud.⁴⁵³ Valitsus ega Eesti Pank valitsuse sertifikaatide loovutamise eest järelikult tasu ei saanud.

106. Valitsuselt Eesti Pangale üleläänud nõuete Ühis pangale edasiloovutamise ajal toimus 1997. aasta aprilli keskel fondi nõuete müügi eelläbirääkimistega enampakkumine.⁴⁵⁴ Nõuete müügingimustega seati kreditorid valiku ette, kas anda nõusolek nõude müügiks või tagastada fondile sertifikaat, saades sertifikaadi vastu tagasi vahetamatu fondi volituse nõudeõiguse iseseisvaks teostamiseks.⁴⁵⁵ Krahti hinnangul oli võimalik nõuded 10–15%-ga nõude väärtusest maha müüa.⁴⁵⁶ Nõuete ostuks pakkumuste tegemine ei toonud osalejatele kaasa kohustusi; kui lubatud raha poleks nõuete ostmiseks saadud ja nõuded omandamata jäetud, siis sellele poleks järgnenud mingeid sanktsioone.⁴⁵⁷ Väidetavalt oli nõuete avaliku enampakkumise korraldamine vajalik seetõttu, et VEB Fond oli riiklik institutsioon.⁴⁵⁸

107. VEB Fondi nõuete müügi enampakkumisele laekus kolm ostupakkumust. Kaks neist esitasid Põhja-Eesti Panga endised ja tollased OÜ Markenti juhatuse liikmed erinevate äriühingute kaudu.⁴⁵⁹ Mõlema pakkumuse puhul vahendati Mati ostusoovi. Matt esitas ostetavate nõuete kogused ja hinnad. Endine Põhja-Eesti Panga juhatuse liige seletas komisjonile: „Teadsime summat (32,3 miljonit USD), siis kui nõuete kokkuostmiseks läks. Matt ütles, et kui palju on vaja kokku osta. Matt rahastas kokkuostmist ja kamandas seda.”⁴⁶⁰ Kolmanda pakkumuse tegija oli OÜ Markenti juhatuse liikmete väitel neile teadmata.⁴⁶¹ Endised Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed tegid pakkumusi nõuete ostmiseks suurusjärgus 30–32,5 miljonit USD, s.o. Eesti Panga kirjas toodud summaga ligilähedases suuruses.⁴⁶² Vahetult pärast pakkumuste esitamise tähtaega, s.o 1997. aasta 28. aprillil, kandis Matt talle kuuluva äriühingu United Russian Finance fondi nõuded summas 1,9 miljonit USD üle TSL arvele.⁴⁶³ Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi kirja alusel kandis VEB Pank 1997. aasta augustis 1,8 miljonit USD Põhja-Eesti Panga külmutatud kontolt üle TSL kontole Vneštorgbankis (lisa 1/nr 18).⁴⁶⁴ Raha vormistati peale ülekannet ümber riigisisese valuutavõla obligatsioonideks.⁴⁶⁵ TSL-1 jäi fondi alles nõudeid 87 142, 42 USD.⁴⁶⁶

108. Eesti Panga nõukogu 1997. aasta 20. mai istungil fondi nõuete müüki ei toetanud. Nõukogu liikmed kahtlesid, kas nõuete müügingimused on kreditoride õigustega kooskõlas. Nõukogu istungi protokollis on märgitud Krahti sõnavõtt: „Ühelt poolt on lisaks teistele juriidilistele isikutele VEB Fondi kreditorid ka VV 243 milj krooniga ning Eesti Pank 103 milj krooniga, /.../. Teatavasti VV /.../ on oma VEB Fondi nõude üle andnud Ühis pangale. VV enam kreditor ei ole, on asendunud ÜP-ga. Nii Eesti Pank kui Ühispank on õigustatud

⁴⁵³ Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 297.

⁴⁵⁴ Eesti Panga nõukogu 15.04.1997 istungi protokoll nr 5 lisad 7–9 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 90, lk 2–4).

⁴⁵⁵ Eesti Panga nõukogu 15.04.1997 protokoll nr 5 lisa 8 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 90, lk 3).

⁴⁵⁶ Eesti Panga nõukogu 20.05.1997 protokoll nr 7 päevakorrapunkt 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 96).

⁴⁵⁷ Madis Markvardi seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil; Peeter Vähi seletused uurimiskomisjoni 25.09.2013 istungil.

⁴⁵⁸ Riho Remmeli seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴⁵⁹ Ettevõtjate pakkumised 19.05.1997 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 95, lk 2–4).

⁴⁶⁰ Riho Remmeli seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

⁴⁶¹ Madis Markvardi seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil; Peeter Vähi seletused uurimiskomisjoni 25.09.2013 istungil.

⁴⁶² Advokaadibüroo Heta 10.10.1997 kiri VEB Fondile (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 107).

⁴⁶³ VEB Fondi 28.04.1997 memoriaalorder nr 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 93).

⁴⁶⁴ VEB panga memoriaalorder nr 9743 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 106).

⁴⁶⁵ Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi 28.07.1997 kiri nr 11-04-04/48 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 105).

⁴⁶⁶ VEB Fondi registri väljatrükk 30.09.1997.

oma nõudega tegelema.” Lisaks ütles Kraft: „Kui müüa maha ainult Eesti Panga ja Ühispanga osa? Ülejäänud võivad siis teha, mida tahavad.” Eesti Panga juhatus, mida juhtis Kraft, otsustas 4. juuni koosolekul esitada nõukogule järgmise seisukoha: „Kui mõni kreditor tahab oma osa VEB Fondis maha müüa, siis ei tohiks selleks olla mingeid vastuväiteid.”⁴⁶⁷ Küsimusele, miks enampakkumine luhtus, vastas endine Põhja-Eesti Panga juhatuse liige: „Keegi pakkus kõrgemat hinda.”⁴⁶⁸ Komisjonile antud seletuste kohaselt kadus ka pakkujatel mingil hetkel huvi nõuete ostmise vastu.⁴⁶⁹ Eesti Panga nõukogu 8. juuli otsusega seati nõuete müük sõltuvusse teistest fondiga seotud tegevustest, mille tõttu lükkus nõuete müük teadmata ajaks edasi.⁴⁷⁰

109. 1997. aasta septembris tehti fondis kanded valitsuse nõude Eesti Pangale ülemineku ja sealt edasi Ühis pangale ülekandmise kohta.⁴⁷¹ Oktoobri lõpus omandas TSL Põhja-Eesti Panga endise juhatuse liikme äriühingu kaudu Ühis pangalt fondi nõudeid 10 miljoni USD (142 884 000 krooni) väärtuses (lisa 1/nr 19). Tegemist oli algselt valitsuse nõuetega, mille Eesti Pank Ühis pangale edasi loovutas. Nõuded omandati hinnaga 12,5% nõude väärtusest.⁴⁷² Nõude üleminek vormistati fondis 1997. aasta detsembris (lisa 1/nr 20).⁴⁷³ Fondi tegevusdirektor Mihailov väitis, et kohtus Matiga siis, kui Matt hakkas Ühis pangalt nõudeid omandama.⁴⁷⁴ VEB pank kandis 10 miljonit USD Põhja-Eesti Panga külmutatud kontolt TSL kontole Vneštorgbankis üle 1998. aasta märtsis (lisa 1/nr 21).⁴⁷⁵ Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi kirja kohaselt vormistati raha ümber valuutavõla obligatsioonideks.⁴⁷⁶

110. Ühispanga poolt TSL-le loovutatud krooni nõuded konverteeriti nõueteks USD-s (lisa 1/nr 20).⁴⁷⁷ Nõuete USD-sse ümberarvestamine tekitas olukorra, kus VEB pangast raha tagasisaamisel ei oleks olnud fondil võimalik kõiki USD nõudeid rahuldada (USD saldode puudujäägi tõttu) või oleks pidanud USD nõuete täitmiseks kasutama teisi valuutasid, mille saldod olid ülejäägis. Kuna VEB pank raha VEB Fondile ei tagastanud ja nõuete rahuldamist VEB pangast tagasisaadud raha arvel ei toimunud, siis nõuete teise valuutasse ümberarvestamine kahjusid kreditoridele kaasa ei toonud.⁴⁷⁸

111. Aasta pärast valitsuse fondi nõuete Ühis pangale edasiloovatamist, s.o 1998. aasta 24. aprillil loovutas Eesti Pank oma fondi sertifikaadid summas 103 miljonit krooni Ühis pangale hinnaga 12% nõude summast (lisa 1/nr 23).⁴⁷⁹ Eesti Panga sertifikaatidele oli 1994. aastal tehtud 100%-line kahjumikindlustuseraldis. Tehingu tulemusena sai Eesti Pank ligikaudu 12,4 miljonit krooni erakorralist tulu.⁴⁸⁰ Lepinguga nähti ette, et Ühis pangal on õigus lepingust

⁴⁶⁷ Eesti Panga juhatuse 4.06.1997 koosoleku protokoll nr 32 päevakorrapunkt 2 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 90, lk 2).

⁴⁶⁸ Madis Markvardi seletused uurimiskomisjoni 18.09.2013 istungil.

⁴⁶⁹ Üllar Talviste seletused uurimiskomisjoni 12.06.2013 istungil.

⁴⁷⁰ Eesti Panga nõukogu 8.07.1997 otsus nr 9-2 „Riiklikust VEB Fondist” (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 103).

⁴⁷¹ VEB Fondi teatis 8.12.1997 ja 19.09.1997.

⁴⁷² U.F.S.C ja Ühispank vahel 29.10.1997 sõlmitud nõude loovutamise leping (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 108).

⁴⁷³ VEB Fondi memoriaalorder 8.12.1997 nr 11a (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 113).

⁴⁷⁴ Vladimir Mihailovi seletused uurimiskomisjoni 28.08.2013 istungil.

⁴⁷⁵ VEB panga 17.03.1998 memoriaalorder nr 8681 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 119, lk 6).

⁴⁷⁶ Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi 2.03.1998 kiri nr 11-04-01/9 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 119, lk 1).

⁴⁷⁷ VEB Fondi memoriaalorder 8.12.1997 nr 11a (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 113) ja 25.05.1998 nr 8 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 125).

⁴⁷⁸ Eesti Panga auditi aruanne. – <http://www.eestipank.ee/press/eesti-panga-veb-fondiga-seotud-audit>

⁴⁷⁹ Eesti Panga ja Ühispanga vahel 24.04.1998 sõlmitud lisa Eesti Panga ja Ühispanga vahel 24.04.1997 sõlmitud nõude loovutamise lepingule (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 123).

⁴⁸⁰ Eesti Panga raamatupidamise aastaaruanne 31.12.1998. – <http://www.eestipank.ee/aastaaruanne-1998-markused-ja-selgitused-eesti-panga-finantsaruande-juurde>

ühepoolselt taganeda kuni 1998. aasta 27. maini.⁴⁸¹ Ühispanga endine juhatuse liige väitis, et Matti ei võetud tõsiselt. Tehingud toimusid ettemaksu teel, Matt kandis raha ette ja risk raha kättesaamisel jäi Matile.⁴⁸² Ühispank omandas 1998. aasta aprillis Eesti Merelaevanduselt fondi sertifikaate ligikaudu 7 miljoni USD ulatuses hinnaga 9% nõuete väärtusest (lisa 1/nr 22).⁴⁸³ Samuti loovutas Tallinna Sadam Ühispangale 1998. aasta mais 361 906 USD ulatuses fondi nõudeid 9%-ga nõuete väärtusest (lisa 1/nr 24).⁴⁸⁴ Ühispanga endine juhatuse liige nentis, et sertifikaatide kokkuostmisel oli Ühispangal kaks huvi – et kliendid oleksid rahul ja et saada raha Põhja-Eesti Panga kahjumi katteks. Uurimiskomisjonile väideti, et kui Ühispangas saadi teada, et VEB Fondi nõudeid on võimalik müüa, siis neid müüdi. VEB Fondi nõudeid osteti nii palju kokku kui TSL-l oli vaja. Eelnevast järeldas endine Ühispanga juhatuse liige, et kiri TSL nõude kohta pidi tekkima enne nõuete tegelikku omandamist.⁴⁸⁵

112. OÜ Markenti ostis 1998. aasta 26. mail OÜ-lt Belesta fondi nõudeid 267 641 USD ulatuses 10%-ga nõude väärtusest.⁴⁸⁶ OÜ Markenti endine juhatuse liige vastas komisjoni küsimusele lepingupartnerite valimisest järgmist: „Polnudki midagi valida. Eesti Panga ja valitsuse vahendid moodustasid lõviosa, vaid puudujääv osa tuli juurde osta. See ei olnud keeruline. Tundsime paljusid ja sai küsitud Belestalt, et kas tahate müüa sertifikaate ja kui palju.”⁴⁸⁷ Seletuste kohaselt tehti pakkumisi fondi nõuete ostmiseks teistelegi fondi kreditoridele, kuid oli neid, kes pidasid nõuete hinda madalaks ja nõudeid ei müünud.⁴⁸⁸ Samuti ei olnud Belesta nõus müüma nõudeid väiksemas mahus, kui oli tema kogu nõuete maht fondis.⁴⁸⁹

113. Fond tegi kande Ühispangalt nõude 20 240 348,25 USD ülekandmise kohta TSL-le 1998. aasta 27. mail, s.o päeval, mis oli määratud Ühispangale Eesti Pangaga sõlmitud nõude loovutamise lepingust taganemiseks.⁴⁹⁰ Samal päeval Ühispanga nõuete TSL-le üleandmisega vormistati fondis OÜ Markenti nõuete üleminek TSL-le, summas 172 509,33 USD (lisa 1/nr 25).⁴⁹¹ Järgmisel päeval, s.o 1998. aasta 28. mail on Ühispank sõlminud lepingu TSL-le 20 240 348 USD väärtuses fondi nõuete loovutamise kohta, seda hinnaga 12 % nõude väärtusest (lisa 1/nr 26).⁴⁹² Fond vormistas TSL nõude summas 20,5 miljonit USD täitmise samal päeval (lisa 1/nr 27).⁴⁹³ Summa koosnes Ühispangalt, OÜ-lt Markenti saadud ja TSL enda nõuetest (20 240 348,25 + 172 509,33 + 87 142,42 = 20 500 000). 1998. aasta 28. mail tehti maksekorraldus VEB kontolt 20,5 miljoni USD suuruse ülekande kohta Vneštorgbanki Peterburi osakonna arvele.⁴⁹⁴ Riigikontroll on märkinud, et päev pärast seda, kui TSL oli omandanud sertifikaadid, saatis Eesti Pank Vahur Krafti isikus omal initsiatiivil VEB pangale kirja, milles kinnitas, et TSL-l on õigus 20,5 miljonile USD-le (lisa 1/nr 28). 11,8 miljonit

⁴⁸¹Eesti Panga ja Ühispanga vahel 24.04.1998 sõlmitud lisa Eesti Panga ja Ühispanga vahel 24.04.1997 sõlmitud nõude loovutamise lepingule (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 123).

⁴⁸²Lembit Kitteri seletused uurimiskomisjoni 19.06.2013 istungil.

⁴⁸³Eesti Merelaevanduse ja Ühispanga vahel 7.04.1998 sõlmitud nõue loovutamise leping (Eesti Panga dokumentatsiooni dokument nr 124, lk 4–5).

⁴⁸⁴Tallinna Sadama ja Ühispanga vahel 21.05.1998 sõlmitud nõude loovutamise leping.

⁴⁸⁵Ain Hanschmidti seletused uurimiskomisjoni 14.05.2014 istungil.

⁴⁸⁶Belesta ja Markenti vahel 26.05.1998 sõlmitud nõude loovutamise leping (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 126, lk 3–4).

⁴⁸⁷Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

⁴⁸⁸Viljar Jaamu seletused uurimiskomisjoni 12.03.2014 istungil.

⁴⁸⁹Riho Rembali seletused uurimiskomisjoni 5.06.2013 istungil.

⁴⁹⁰VEB Fondi 27.05.1998 memoriaalorder nr 11 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 127, lk 1).

⁴⁹¹OÜ Markenti 27.05.1998 kiri (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 126, lk 6) ja VEB Fondi saldokinnitus 27.05.1998 OÜ-le Markenti (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 126, lk 7).

⁴⁹²TSL Internationali ja Ühispanga vahel 28.05.1998 sõlmitud nõude loovutamise leping.

⁴⁹³VEB Fondi 28.05.1998 memoriaalorder 11a (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 130, lk 1).

⁴⁹⁴Ühispanga rahvusvaheline maksekorraldus 28.05.1998 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 126, lk 9,15).

USD oli TSL selle kirja koostamise ajaks juba kätte saanud.⁴⁹⁵ VEB pank kandis 20,5 miljonit USD Põhja-Eesti Panga külmutatud kontolt TSL-le Vneštorgbanki üle 1998. aasta 5. augustil (lisa 1/nr 29).⁴⁹⁶

114. Riigikontrolli käsutuses oleva tõendusmaterjali põhjal sai TSL 11,8 miljoni USD ulatuses Vene Föderatsiooni võlakirju, ülejäänud summa, s.o 20,5 miljonit USD võidi kätte saada rahas või võlakirjades.⁴⁹⁷ Ühe ettevõtja väitel liikus raha edasi investeerimisfirmasse AVK, sealhulgas ta väitis, et kuna VEB konto käsutamiseõigus oli vaid Eesti Pangal ja endisel Põhja-Eesti Aktsiapangale, ei ole mõeldav, et ülekanne sai teostuda Eesti Panga juhtide teadmata.⁴⁹⁸ VEB panga kontoväljavõttest on näha, et TSL on 1998. aastaks saanud kätte nõuded summas 32 327 675 USD (1 827 675 + 10 000 000 + 20 500 000), s.o samas summas, mis oli kirjas Eesti Panga 1995. aasta 5. aprilli kirjas (lisa 2 ja lisa 3). Raha edasise liikumise kohta uurimiskomisjonil teavet ei ole. Riigikontroll Venemaa Kontrollikoja andmeid Eesti pankade korrespondentkontodel külmutatud raha hüvitamise kohta ei saanud.⁴⁹⁹ Politsei- ja Piirivalveameti rahapesu andmebüroo esindajad teatasid, et TSL tehingute kohta neil andmeid pole, samuti on andmete saamine Venemaalt ebatõenäoline, sest Venemaal võeti rahapesu tõkestamise meetmed tarvitusele alles 2000. aastatel.⁵⁰⁰ Samuti ei ole uurimiskomisjonil teavet selle kohta, kas TSL poolt VEB pangas nõuete realiseerimine oli kooskõlas Venemaa õigusaktidega, sest Riigikontroll Venemaa Kontrollikoja andmeid Eesti pankade korrespondentkontodel külmutatud raha hüvitamise kohta ei saanud.⁵⁰¹

115. Küsimusi on tekitanud valeandmetega kirja ja sellele järgnenud tehingute tagajärjed. Sertifikaadi tingimuste järgi võisid sertifikaadiomanikud, sealhulgas valitsus ja Eesti Pank, neile kuuluvate sertifikaatidega vabalt tehinguid teha. Sertifikaadiomanikul kohustust sertifikaadi võõrandamisest või temale nõude täitmisest saadud tulu VEB Fondile kanda ei olnud, seega ei kuulunud selline tulu teiste kreditoridega jagamisele. VEB Fond üksnes vormistas sertifikaadiomanike muutused ja nõude täitmised registris.⁵⁰² Valeandmetega kirjale järgnenud valitsuse, Eesti Panga ja teiste isikute tehingud sertifikaatidega ei olnud iseenesest sertifikaadi tingimustega vastuolus, küll said need tehingud majanduslikult võimalikuks TSL-ga saavutatud kokkulepete kaudu, millega loodi teatud isikutele sertifikaatide realiseerimiseks soodustingimused, mis viisid kreditoride ebavõrdsele kohtlemisele.

⁴⁹⁵ Eesti Panga 29.05.1998 kiri nr 769 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 128); Riigikontrolli aruanne 2014, punkt 379.

⁴⁹⁶ Ühispanga maksekorraldus 5.08.1998 (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 130, lk 2).

⁴⁹⁷ Riigikontrolli aruanne 2014, lk 6.

⁴⁹⁸ BNS uudis 17.12.2002.

⁴⁹⁹ Riigikontrolli aruanne 2014, lk 1.

⁵⁰⁰ Aivar Pauli ja Arnold Tenusaare seletused uurimiskomisjoni 24.04.2013 istungil.

⁵⁰¹ Riigikontrolli aruanne 2014, lk 1.

⁵⁰² Eesti Panga 25.01.1993 käskkirjaga nr 15 kinnitatud VEB Fondi sertifikaadi tingimused (Eesti Panga VEB Fondi dokumentatsiooni dokument nr 33).

III. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

3.1. Kokkuvõte

116. Eesti Vabariigi taasiseseisvumise algusaegadel oli Eesti pankade ja ettevõtete seotus Venemaaga tugev. Pangad ja ettevõtjad polnud uute oludega suutnud piisaval määral kohaneda. Samal ajal oli Eesti riik kujunemisjärgus: õiguskord oli puudulik, õiguspraktika välja arenemata, riigi rahanduslik seis vilets, riiklike institutsioonide, sealhulgas Eesti Panga järelevalvetegevus nõrk. See tingis olukorra, kus pangad, ettevõtjad ega Eesti riik ei suutnud Venemaal Eesti pankade raha külmutamisele piisavalt kiirelt ja otsustavalt reageerida. 1992. aasta lõpuks olid VEB pangas külmutatud raha, sellele lisandunud rahalaekumised, mis jäid VEB pangas blokeerituks, ning külmutatud raha kättesaamise lootuses muu raha arvelt tehtud väljamaksed ja samuti riskantsed laened viinud olukorrani, kus pankadel ei olnud enam raha hoiustajatele väljamaksete tegemiseks. Eesti Pank sekkus järk-järgult halvenenud olukorras pankadele moratoriumi kehtestamisega alles siis, kui pangad olid sattunud tõsisesse likviidsuskriisi, seejuures oli Eesti Pank ise ühe kriisi sattunud panga haldaja ja hiljem ainuaktsionär. Tekkinud olukorras jäid Eesti Pank ja valitsus probleemi sekkumisega hiljaks, võttes meetmed tarvitusele alles siis, kui olukord oli väljunud kontrolli alt.

117. Pankade kriisi lahendusena moodustas riik VEB Fondi ning andis välja riigi võlakirjad. Külmutatud valuutaga seotud pankade nõuded VEB panga vastu anti üle Riigikogu otsusega moodustatud Riiklikule VEB Fondile. Pankade hoiustajate nõuded Eesti pankade vastu, millised olid vastukülmutanud VEB panga kaudu arveldanud hoiustajate kontod, samuti pankade endi nõuded VEB panga vastu, mis olid tekkinud VEB pangas külmutatud raha arvel hoiustajatele tehtud väljamaksetest, asendati VEB Fondi sertifikaatidega. Seega vabastati pangad kohustustest hoiustajate ees, mis kujutas endast pankade maksevõime taastamise ühte meetet. Teine pankade päästmise meede oli likviidsusabi andmine, mis seisnes kahe raskustesse sattunud panga ühendamisel moodustatud Põhja-Eesti Panga aktsiakapitali paigutatud ning sertifikaatide vastu antud võlakirjades ja rahas. Pankade ühendamiseks ostis riik sertifikaatide eest ära Balti Ühispanga tervikvara. Päästeoperatsiooni tulemusena jäid sertifikaadiomanikeks vastukülmutatud pangakontode omanikud, Eesti Pank, valitsus ja Balti Ühispanga omanikud.

118. VEB Fondi loomisega päästeti edukalt riigi rahandus: pangad ja hoiustajad said taas oma raha vabalt kasutada. Pankade kriisi lahendamisel peeti esmatähtsaks pankade maksevõime taastamist, mis oli vajalik raharingluse toimimiseks. Kriisi lahendamise seotud rahalised kaotused jäid hoiustajatele, kelle arveldused loeti VEB pangaga seotuks, valitsusele ja Eesti Pangale. Neile jäid sertifikaadid, mis andsid selle omanikule ebakindla tingimusliku nõude VEB Fondi vastu. Sertifikaadiomanike nõuete küsimuse lahendamine lükati VEB Fondi loomisega määramata tulevikku. Kriisi lahendamisel koheldi hoiustajate grupe erinevalt. See on tekitanud küsimuse hoiustajate ebavõrdsest kohtlemisest. Samuti on jäänud ebaselgeks viis, kuidas määrati kindlaks sertifikaadiomanikud ehk VEB Fondi kreditorid ja nende nõuded. Selles olukorras ei ole välistatud, et isikuid võidi kohelda ebaõiglaselt.

119. Sertifikaadiomanike nõuete rahuldamiseks lahenduste leidmisega, eeskätt VEB pangast tagasinõutava raha arvelt sertifikaadiomanike nõuete täitmise teel, pidi tegelema VEB Fond. VEB Fond selle ülesandega toime ei tulnud. Ülesande täitmine polnud VEB Fondi võimuses: raha VEB pangas vabastamise sidus Venemaa riikidevahelise lepingu sõlmimisega, samuti ei hakanud VEB pank kunagi tunnustama VEB Fondi Eesti pankade õigusjärglasena.

Fondi tegevuse sisuks jäi vaid sertifikaatide registri pidamine, millega vahetult tegeles Põhja-Eesti Pank ja hiljem selle õigusjärglased.

120. VEB Fondi haldajaks määrati Eesti Pank. Eesti Pank soovis, et fondi haldaks valitsus, kuid nii see ei läinud. Haldajana pidi Eesti Pank fondi tegevust koordineerima ja kontrollima. Riigikontroll tegi Eesti Pangale mitmeid etteheiteid fondi haldamise kohta. Riigikontrolli hinnangul fondi haldamine aja jooksul küll paranes, kuid VEB Fondi otsus kreditoride üldkoosoleku kokkukutsumise kohta jäi ikkagi täitmata. Eesti Panga nõukogu liikmete informeeritus fondis toimuvast oli piiratud, Eesti Panga nõukogu järelevalve fondi tegevuse üle nõrk. Fondi põhikirja järgi pidi fondi igapäevast tegevust juhtima nõukogu, kuhu kuulusid rahandusminister, Eesti Panga president ja nende nimetatud fondi tegevdirektor. Fondi nõukogu rolli fondi juhtimisel jäi formaalseks. Fondi tegelikult juhiks oli tegevdirektor, kelle tegevust vahetult juhtis ja kontrollis Eesti Panga president. Sihtasutuseks ümberkujundamise järel fondi juhtimine olemuslikult ei muutunud.

121. VEB Fondi kreditorite hoiti fondi juhtimisest eemal, mis oli vastuolus VEB Fondi otsusega. VEB Fondi otsus kohustas fondi kutsuma kuue kuu jooksul kokku fondi kreditoride üldkoosoleku fondi juhatuse valimiseks. Kreditoride üldkoosolekut ettenähtud korras kokku ei kutsutud. Üldkoosoleku kokkukutsumist nõudsid nii kreditorid kui ka Riigikontroll. Kohus tunnistas kreditoride õigust üldkoosoleku kokkukutsumisele. Jõustunud kohtuotsuse üldkoosoleku kokkukutsumise kohta täitis fond pärast seda, kui kohus oli kohtuotsuse täitmata jätmise eest määranud trahvid. Kohus ja Riigikontroll pidasid VEB Fondi otsusega vastuolus olevaks ka fondi põhikirja, mis ei näinud juhtorganina ette VEB Fondi otsuses nimetatud kreditoride üldkoosolekut ja selle valitavat juhatust.

122. VEB Fondi ülesanne oli pidada registrit sertifikaatide ja nende omanike kohta, tegelikkuses oli registripidaja Põhja-Eesti Pank ja hiljem selle õigusjärglased. Nõutud kujul ei ole VEB Fondi registrit kunagi peetud. Kreditoride nõuete arvestus registris ei klappinud VEB pangas külmutatud kontode jäägiga, registrit peeti reeglite vastaselt ja ebajärjekindlalt. Ent kuna VEB Fond oli rahatu, sest VEB pank raha VEB Fondile ei tagastanud ja vajadust registri andmete alusel nõuete rahuldamiseks kunagi ei tekkinud, siis registri puudused isikutele kahjusid kaasa ei toonud. Registripidamise puudustega seotud riskid jäid teoreetiliseks.

123. Aja jooksul VEB Fondi registri maht oluliselt vähenes. Peamiselt vähendas registri mahtu Vene Föderatsiooni õigusaktide alusel VEB pangas blokeeritud raha vabastamine, eeskätt TSL nõude rahuldamine 1997. ja 1998. aastal, mis moodustas VEB Fondi mahust ligi poole. TSL nõue 32,3 miljoni USD ulatuses saadi peamiselt kokku Eesti Panga ja valitsuse nõuete omandamise arvel. TSL nõude täitmine ja fondist väljaviimine sai teoks tänu Venemaa meetmetele vabastada oma residentide raha, samuti Põhja-Eesti Panga ja Eesti Panga kaasabile, kes vastavate maksekorralduste ja kinnitustega tegid TSL-le raha kättesaamise võimalikuks.

124. VEB Fondi põhiülesanne oli leida lahendused fondi kreditoride nõuete rahuldamiseks. Kuna Vene Föderatsioon sidus VEB pangas oleva raha vabastamise riikidevahelise kokkuleppega, siis ei olnud ülesande lahendamine VEB Fondi võimuses. Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni läbirääkimised soikusid juba 1994. aastal, mis tähendas sisuliselt raha lahtisulatamise võimaluste kaotamist. Kuigi juba VEB Fondi loomisest kaaluti teisi võimalusi fondi kreditoride nõuete rahuldamiseks, ei realiseerunud neist ükski. Lahendusi kreditoride nõuete täitmiseks käidi välja ka hiljem, kuid tulutult. 1990. aastate teiseks pooleks oli selge, et VEB Fondi tegevus on nurjunud. Otsiti võimalusi VEB Fondi likvideerimiseks, ent poolleiolevate kohtuvaidluste tõttu jõuti otsuseni alles 2011. aastal.

Selleks ajaks olid kreditorid kohtus vaidlustanud riigi tegevusetuse kreditoride nõuete täitmisel. Kohus kohustas riiki leidma uusi lahendusi kreditoride õiguste kaitsmiseks, kuna VEB Fondi tegevus oli luhtunud. Kohtu määratud tähtaja jooksul riik lahendusi välja pakkuda ei suutnud ning pidi maksuma kohtuotsuse täitmata jätmise eest trahvi. 2012. aasta alguses tunnistati Riigikogu otsusega kehtetuks VEB Fondi otsus ja otsustati hüvitada fondi kreditoride nõuded SA VEB likvideerimisel saadava vara müügist laekuva raha arvel. Kreditorid selle lahendusega ei nõustunud ja vaidlustasid selle Riigikohtus. Riigikohus kreditoride kaebust ei rahuldanud, leides Riigikogu otsusega ettenähtud lahenduse piisava olevat.

125. Eesti Panga auditiga tuvastati, et Eesti Pank oli 1995. aasta 5. aprillil saatnud VEB pangale kirja, milles olid Vene residendist äriühingu TSL nõude kohta esitatud valeandmed. Eesti Panga auditi kohaselt oli TSL nõue VEB Fondis null, samal ajal kui Eesti Panga 1995. aasta 5. aprilli kirja järgi oli TSL nõude suurus 32,3 miljonit USD. Uurimiskomisjonile väideti, et TSL-l võis kirjas märgitud nõue 1995. aastal olemas olla. Selle kinnituseks esitas Vahur Kraft muu hulgas dokumendid. Krafti esitatud dokumendid osutusid ebausaldusväärseks: ühe kirja puhul on selle võltsitus Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi uuringuga tõendatud ja teisel kirjal lasub võltsituse kahtlus. Võltsimisega seotud asjaolude uurimiseks on käimas kriminaalmenetlus. Uurimiskomisjoni andmetel on Eesti Panga auditi järelendus Eesti Panga 1995. aasta valeandmetega kirjast õige.

126. Eesti Panga auditi järelduste kohaselt sattusid valeandmed kirja planeeritud tegevuse tulemusena. Sellele viitab asjaolu, et TSL omandas ja realiseeris kirjas toodud mahus nõuded, sealhulgas Eesti Panga ja valitsuse nõuded 1997. ja 1998. aastal. Kuigi Eesti Pangal õnnestus kirjaga seotud tehingud taastada, ei olnud võimalik tuvastada, kes kirja loomise ahelas valeandmete kirja sattumise põhjustas, samuti kõiki tehingute toimumise põhjuseid ja selgitusi, sest Eesti Pangal puudus selleks pädevus. Uurimiskomisjoni moodustamise ajendiks oli Eesti Panga auditiga selgitamata jäänud kirja koostamise tagamaade uurimine ja nende avalikkuse ette toomine.

127. Komisjon uuris, kuidas ja kelle tegevuse tulemusena ning millisel motiivil valeandmed Eesti Panga kirja sattusid. Saadud teabe kohaselt aja jooksul usk võimalusse, et Venemaaga läbirääkimised viivad sihile ja raha vabastatakse, kadus. Ent sertifikaadiomanikud avaldasid järjekindlalt Eesti Pangale, selle juures asunud VEB Fondile ja Põhja-Eesti Pangale survet, et leida lahendusi oma nõuete täitmiseks. VEB pangast raha kättesaamisest olid huvitatud Eesti Pank ja Rahandusministeerium ka ise, sest suurimate kreditoridena moodustasid Eesti Panga ja valitsuse nõuded enam kui 40% fondi mahust. Eesti Panga president ja rahandusminister olid Põhja-Eesti Panga omanike esindajatena, samuti VEB Fondi nõukogu liikmetena probleemidega kursis. Balti Ühispanga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga baasil moodustatud Põhja-Eesti Panga juhatuse moodustati peamiselt Balti Ühispangast ja Põhja-Eesti Aktsiapangast üle tulnud inimestest, samuti tulid neist pankadest üle VEB Fondi sertifikaadiomanikest kliendid. Seetõttu jätkusid uues pangas kliendisuhted samade ettevõtetega.

128. Nii Eesti Pank kui ka Põhja-Eesti Pank suhtusid võimalustesse leida mingisugune viis VEB pangast raha kätte saada ootusrikkalt. Seejuures ei mõistatud hukka plaane, mis ei olnud ametlikud. Raha kättesaamiseks VEB pangast esitasid erinevad isikud VEB Fondile ja Põhja-Eesti Pangale mitmesuguseid pakkumisi. Sealhulgas vahendas pakkumisi endine Balti Ühispanga juhatuse esimees ja varasem VEB panga Tallinna osakonna juht. Üks isik, kes esitas Põhja-Eesti Pangale plaani, kuidas VEB pangast raha tagasi saada, oli Balti Ühispanga endise suurkliendi TSL juht. 1993. aastal esitatud plaan nägi ette nõuete kokkuostmise ja realiseerimise VEB pangas. TSL juhi plaan oli Põhja-Eesti Panga juhtide jaoks usutav ja realistlik, samuti toimus TSL kui suurkliendiga juba UBB ajast vastastikune usaldussuhe.

129. Põhja-Eesti Panga juhtide vahendusel asus TSL läbirääkimistesse VEB Fondiga. Kokkulepped plaani täitmiseks saavutati VEB Fondis, mis asus Eesti Panga juures. Eesti Panga 1995. aasta 5. aprilli valeandmetega kiri kujutas endast plaani täitmise üht etappi. TSL teadis 1994. aastal, et Venemaa residentidele hakatakse raha vabastama. Vene Föderatsioon oli juba 1992. aasta lõpus tunnustanud külmutatud rahaga seotud kohustusi Vene Föderatsiooni residentidest juriidiliste isikute ees, kuid vastavate meetmete rakendamine võttis aega. VEB pank küsis 1995. aasta algul seoses Venemaal väljatöötatavate abinõudega Eesti Pangalt andmeid Vene Föderatsiooni residentide nõuete kohta, mis olid seotud VEB pangas külmutatud kontodega. TSL-ga kokkulepitud plaanist lähtudes otsustati VEB pangale saadetavas kirjas märkida TSL nõue selliselt, et see hõlmaks ka Eesti Panga ja Vabariigi Valitsuse nõuded. Ülejäänud Vene Föderatsiooni residentide andmed kajastati õigesti. TSL kohta valeandmete esitamise eesmärk oli luua TSL kaudu võimalus realiseerida Eesti Panga ja valitsuse nõuded VEB pangas, kui Venemaal võimalused nõuete kättesaamiseks avanevad.

130. TSL-l avanes võimalus VEB pangast nõuded kätte saada 1996. aasta juulis Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi vastava kinnituse saamisega. Samal ajal oli Eesti Panga, Põhja-Eesti Panga, Rahandusministeeriumi ja Ühispanga vahel käimas Põhja-Eesti Panga saneerimise ja Ühispannaga liitumise plaani koostamine, mille käigus otsiti varasid, millega Põhja-Eesti Panga kahjumit katta. Põhja-Eesti Panga saneerimisplaani koostamist dikteeris Eesti Pank, kes korraldas Põhja-Eesti Panga saneerimismenetluse käigus Vabariigi Valitsuse ja Eesti Panga sertifikaatide Ühispannaga kaudu TSL-le võõrandamise. Kuna Eesti Panga 1995. aasta kirjas oli märgitud TSL nõude suuruseks 32,3 miljonit USD, tuli see summa kokku saada. TSL juhi teise äriühingu United Russian Finance, valitsuse ja Eesti Panga nõuetest selleks ei piisanud. Põhja-Eesti Panga juhatuse liikmed, kes olid aidanud TSL juhil saavutada kokkuleppeid Eesti Pangaga, jätkasid pärast Põhja-Eesti Pangast lahkumist tema heaks töötamist. Nemad ja Ühispank ostsid kokku nõudeid teistelt kreditoridelt, kuni saadi koos TSL omaniku teise äriühingu, valitsuse ja Eesti Panga nõuetega kokku 32,3 miljonit USD. Eesti Panga kinnituse, Vene Föderatsiooni Rahandusministeeriumi nõusoleku ja Põhja-Eesti Panga maksekorralduste alusel realiseeris TSL 1997. ja 1998. aastal VEB pangas nõuded Eesti Panga 1995. aasta kirjas toodud summas, s.o 32,3 miljonit USD.

3.2. Järeldused

131. VEB Fondi moodustamiseni viis valitsuse ja Eesti Panga hilinenud reageerimine VEB pangaga seotud probleemidele. Selle põhjuseks võis olla asjaolu, et äsja taasiseseisvunud Eesti riik oli veel välja kujunemata, riigi võimalused väga piiratud ja suutlikkus sedalaadi probleeme lahendada väike. VEB Fondi moodustamisega riik taastas riigi majanduse toimimiseks vajaliku raharingluse, vabastades pangad kohustustest VEB pangaga seotud klientide ees ning kattes ülejäänud likviidsuspuudujäägid riigile pikaajaliste kohustuste võtmisega. VEB Fondi kreditoride nõuete rahuldamise küsimus lükati teadmata ajaks edasi. VEB Fondi loomisel koheldi hoiustajate grupe erinevalt. Ei ole välistatud, et teatud hoiustajaid võidi kohelda ebaõiglaselt.

132. VEB Fondi juhtimine oli vastuolus Riigikogu otsusega. Kreditoride asemel koondus fondi juhtimine Eesti Panga kätte. Kreditorid jäeti fondi juhtimisest kõrvale: neile ei antud võimalust fondi tegevuses kaasa rääkida, samuti ei saanud nad fondi kohta piisavalt teavet. Eesti Panga kui fondi haldaja järelevalve fondi üle oli nõrk.

133. VEB Fondi registrit pidas ja muid VEB Fondi ülesandeid täitis VEB Fondi asemel kommertsbank. VEB Fondi registrit peeti nõuete vastaselt ja ebajärjekindlalt. Ent ebakorrektselt registripidamisest tulenevad ohud jäid teoreetiliseks, sest VEB Fond jäi

rahatuks ning vajadust registri alusel nõuded rahuldada kunagi ei tekkinud. Registri puudused osapooltele kahjusid kaasa ei toonud.

134. VEB Fond ei täitnud oma peaesmärki, milleks oli kreditoride nõuete täitmiseks lahenduste leidmine. VEB pank ei hakanud VEB Fondi kunagi külmutatud nõuete omanikuna tunnustama. Venemaa sidus raha vabastamise riikidevahelise kokkuleppe sõlmimisega, millele kaasaaitamine ei olnud VEB Fondi võimuses. VEB Fondi küsimuse lahendamata jätmine viis kohtuvaidlusteni. Kohus leidis, et VEB Fondi tegevuse ebaõnnestumisel oleks tulnud pakkuda uusi lahendusi kreditoride õiguste kaitseks. Neid lahendusi valitsus leida ei suutnud, mille tulemusena sundis kohus riiki trahvi maksmisega VEB Fondi küsimuse lahendama. VEB Fondi küsimus lahendati 2012. aastal vastu võetud Riigikogu otsusega.

135. VEB Fondi maht vähenes peamiselt Venemaa residentidele Venemaa õigusaktide alusel nõuete hüvitamisega, eeskätt seoses TSL omandatud nõuete realiseerimisega, mis moodustasid VEB Fondi mahust peaaegu poole. Venemaa residentidele hüvitati nõuded väljaspool VEB Fondi. Venemaa hüvitas nõuded vahetult oma residentidele. VEB Fondile raha, mida teiste kreditoride vahel jagada, sellisel teel nõuete hüvitamisega ei tekkinud.

136. Eesti Panga auditi järeldus valeandmetest Eesti Panga 1995. aasta kirjas on õige. 1995. aasta alguse seisuga oli TSL nõue null. Ehkki kirjas märgitud nõude 32,3 miljonit USD omandas TSL 1998. aastaks, on Eesti Panga kiri nimetatud suuruses nõude kohta koostatud 1995. aastal. Eesti Panga auditi väide planeeritud tegevusest valeandmete esitamisel on paikapidav. Valeandmete esitamine ja sellele järgnenud tehingud said teoks Eesti Panga, Põhja-Eesti Panga ja TSL koostöös.

137. Valeandmetega kirja koostamise põhjus oli VEB Fondi juhtide teadmine, et VEB pangast Venemaaga läbirääkimiste teel raha kätte saada on lootusetu. Selles olukorras otsustati valitsuse ja Eesti Panga nõuete täitmiseks kasutada mitteametlikke teid. Tagaukse võimalus leiti VEB Fondi kreditoriks olnud Venemaa residentist TSL kaudu, millel avanes Venemaa õigusaktide alusel võimalus nõuete eest hüvitist saada. Eesti Panga 1995. aasta valeandmetega kirjaga loodi alus, mis võimaldas TSL-l aastaid hiljem valitsuse ja Eesti Panga nõuded omandada Põhja-Eesti Panga saneerimise käigus ning seejärel need VEB pangas realiseerida.

138. Pärast Venemaaga raha lahtisulatamise küsimuses läbirääkimiste luhtumist oleks Eesti Pank VEB Fondi haldajana pidanud otsima nõuete rahuldamise alternatiivseid võimalusi kõigile kreditoridele. Kõrvalteid kasutades üksnes Vabariigi Valitsuse, Eesti Panga ja kitsa ringi ettevõtete nõuete võõrandamiseks lahendusi leides kohtles Eesti Pank kreditore ebavõrdselt, see oli vastuolus VEB Fondi ja selle haldajaks olnud Eesti Panga kohustusega aidata kaasa kõigi kreditoride huvide kaitsele. Ent nõuete rahuldamise muude võimaluste leidmise, elluviimise ja tulemuslikkuse kohta saab teha vaid oletusi, seetõttu ei ole tõsikindlalt teada, kas kreditoride olukorda oleks saanud muuta või mitte. Võib üksnes eeldada, et Eesti Panga aktiivne ja kreditore kaasav tegutsemine oleks suurendanud tõenäosust kreditoride huvides lahendused leida.

(allkirjastatud digitaalselt)

Rainer Vakra

Uurimiskomisjoni esimees